

**ДОНИШКАДАИ ИҚТИСОД ВА САВДОИ
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

**ТДУ 336.2
ТКБ 65.9 (5Т)
Б 69**

Бо ҳукуки дастнавис

БОБОЕВ ФАРУХЗОД МАҲКАМОВИЧ

**ВУСЪАТДИҲИИ ИҚТИДОРИ АНДОЗ ДАР НИЗОМИ
ОМИЛҲОИ РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ
МИНТАҚА (дар асоси маводҳои вилояти Суғд)**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси 5.2.4. Иқтисодиёти ҳудудӣ**

Роҳбари илмӣ:

**доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Маҳмадалӣ Бахтиёр Набӣ**

ХУҶАНД – 2026

МУНДАРИҶА

НОМГЌИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТЌ	3
МУҚАДДИМА	4
БОБИ I. ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ ТАДҚИҚОТИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ МИНТАҚА	18
1.1. Моҳияти иҷтимоию иқтисодии иқтидори андозии минтақа....	18
1.2. Равишҳои методологӣ оид ба арзёбии иқтидори андозии минтақа.....	35
1.3. Ҷабҳаҳои илмӣ идоракунии иқтидори андоз дар илмӣ иқтисодии муосир.....	47
БОБИ II. ВАЗЪ, ХУСУСИЯТҶО ВА РУШДИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ ВИЛОЯТИ СУҒД	61
2.1. Иқтидори андозии вилояти Суғд: ҳолат ва арзёбӣ.....	61
2.2. Омилҳои таъсиррасон ба ташаккулёбии иқтидори андозии вилояти Суғд ва афзалиятҳои он	80
2.3. Идоракунии иқтидори андоз ҳамчун омил рушди минтақа....	98
БОБИ III. БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ТАТБИҚИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ ВИЛОЯТИ СУҒД	122
3.1. Такмили механизми маъмурикунонии андоз дар низоми амалисозии иқтидори андозии минтақа.....	122
3.2. Пешгӯикунӣ ва ҳаддикунонии истифодаи иқтидори андоз дар рушди минтақа.....	135
ХУЛОСА	153
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ	157
РЌЙҶАТИ АДАБИЁТ	160
ИНТИШОРОТ АЗ РЌЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	181
ЗАМИМАҶО	183

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТЌ

1. **МММ** – Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ
2. **СМР** – Стратегияи миллии рушд
3. **ААИ** – андоз аз арзиши иловашуда
4. **АИРА** – андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард
5. **РСА** – Усули репрезентативии системаи андоз
6. **ИМА** – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
7. **смн.** – сомонӣ
8. **млн.** – миллион
9. **ҳаз.** – ҳазор
10. **в.** – вилоят
11. **ш.** - шаҳр
12. **н.** – ноҳия
13. **ҶМЧ** – Ҷумҳурии Мардумии Чин
14. **КА ҶТ** – Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон
15. **ниг.** – нигаред
16. **мар.** – маротиба

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар марҳилаи муосири таҳаввулоти низоми хоҷагидорӣ ва афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва воҳидҳои маъмурии он, устувории манбаҳои молиявӣ ба дараҷаи истифодаи самараноки имкониятҳои иқтисодии андозӣ ва нишондиҳандаҳои ниҳии он дар маҳалҳо алоқамандии зич дорад. Воқеан, дар раванди имрӯзаи ташаккули робитаҳои иқтисодӣ воридоти андоз яке аз сарчашмаҳои муҳими таъмини қисми даромади буҷетҳои сатҳҳои мухталиф мебошад, ки аз сатҳи сифати маъмурикунонии андози минтақаҳои алоҳидаи кишвар ва идораи оқилонаи иқтисодии андоз дар минтақаҳо ба миён меояд. Тавре заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва таҳқиқотҳои соҳаи андоз нишон медиҳанд, ислоҳоти низоми андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маъмулан дар чаҳорчӯбаи принсипи «санҷиш ва иштибоҳ» татбиқ мегирад, ки ба нусхабардории таҷрибаи хориҷӣ асос меёбад. Бинобар ин ба мадди назар нагирифтани хусусиятҳои хоси иқтисодиёти миллии дар раванди татбиқи таҷрибаи ҳосилшудаи низоми миллии андоз самаранокии сиёсати андоз коҳиш ёфта, ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ва минтақаҳои он таъсири назаррас мегузорад.

Маълум аст, ки дар марҳилаи кунунӣ тақвияти имкониятҳои фискалӣ ва вусъатбахшии иқтисодии андозбандӣ ҳамчун меҳвари асосии сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф гардидааст. Махсусан, дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки амалисозии он аз соли 2016 инҷониб бонизом идома дорад, чиҳати ислоҳоти сохтори идоракунии давлатӣ ва таҳкими низоми молияи давлатӣ як силсила тадбирҳои мушаххас муайян шудаанд, аз ҷумла, тақмили равандҳои маъмурикунонии андоз бо мақсади афзун намудани воридоти пардохтҳо, таъмини шаффофияти амалиёт ва афзун намудани сатҳи пешгӯишавандагии низоми андозбандӣ ояндабинӣ гаштаанд. Ин

икдомотро метавон ҳамчун заминаи калидӣ барои тарҳрезӣ ва татбиқи механизми самараноки идораи андозҳо дар сатҳи минтақавӣ истифода бурд, ки дар ниҳоят рушди босифати соҳаҳои иҷтимоию иқтисодиро кафолат медиҳад»[16]. Инчунин, дар стратегияи мазкур нокифоя будани шароит барои фазои соҳибкорӣ, ки дар танзими барзиёд ва ғайрисамаранок, коррупсия, гаронии аз ҳад зиёди андоз ва душвориҳои маъмурикунонии андоз масъалаҳои ҷалталабифода меёбанд. Бинобар ин, имкониятҳои сармоягузорӣ ва иқтидори содиротии кишвар чӣхати афзун намудани истеҳсоли маҳсулот бо арзиши баланди иловашуда, ки сарчашмаи калидии воридоти пардохтҳои андозӣ ба зинаҳои гуногуни низоми буҷетӣ ба шумор мераванд, то ҳанӯз дар сатҳи зарурӣ мавриди истифода қарор нагирифтаанд.

Дар суҳанронии ҳеш бо кормандони соҳа Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чӣхати вусъат додани иқтидори андоз дар кишвар чунин иброз намуданд: «Кумитаи андоз бояд чӣхати омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар самти маъмурикунонии андоз ва баланд бардоштани маърифати андозсупорӣ, тақмили ихтисоси кормандони худ, ба тариқи озмун интиҳоб ва ҷобачогузорӣ намудани кадрҳои сатҳи касбияташон баланд чораҳои зарурӣ андешад... Роҳбарони Вазорати молия ва раёсату шуъбаҳои минтақавии он, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадоранд, ки ба масъалаҳои банақшагирии дурусти буҷетҳои маҳаллӣ, мутобиқати хароҷот ба меъёрҳои муқарраргардида ва арзёбии имкониятҳои воқеии манбаъҳои андоз эътибори аввалиндараҷа диҳанд» [4].

Масъалаи дигари таъсиррасон бухронҳои ҷаҳонӣ ва пандемия ба ваъи иқтисодию иҷтимоӣ дар «Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ чунин таъкид карда шуд, ки ба захираҳои молияи давлатию маҳаллӣ мустақиман нуқсонҳо эҷод мекунанд: Пайомадҳои пандемия ба

иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла ба рушди иқтисоди миллӣ, буҷети давлатӣ, гардиши савдои хориҷӣ, қурби асъори миллӣ, инчунин, ба фаъолияти корхонаҳои саноату муассисаҳои хизматрасонии мо низ таъсири манфии худро расонида истодаанд»[1].

Дар ин радиф қайд намудан зарур аст, ки барои вусъатдиҳии иқтисоди андозии минтақаҳо ва воридоти сифатноку саривактии андозҳо ба буҷет, ки аз пешгирии ҳолатҳои истифодаи пешпардохти андозҳо барои таъмини қисми даромади буҷетҳо ва кам намудани ҳаҷми бақияи қарзи андоз дар минтақаҳо низ вобаста мебошад, чораҳои муфид талаб карда мешавад. «...Инчунин дар ин самт ташаккули шароити мусоиди андозсупорӣ ва механизми ҳавасмандкунӣ тақозо мегардад, ки он ба коҳиш додани сатҳи иқтисодиёти пасипардагӣ мусоидат менамояд...»[160].

Қобили қайд аст, ки дар марҳилаи наздикшаванда тақмили ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ваколатдори соҳаи молияи давлатӣ ҷиҳати васеъ намудани иқтисоди андозии минтақаҳо, хосатан дарёфти роҳҳои вусъатдиҳии манбаи андози андозҳои мушаххас, тақмили механизми банақшагирӣ, танзим ва назорати андоз масъалаҳои ҳалталаб боқӣ мемонанд. Таҳлили адабиёти илмӣ иқтисодӣ дар заминаи тавсеаи имкониятҳои фискалӣ ҳамчун омили калидии пешрафти иҷтимоӣ иқтисодии ҳудудҳои маъмурӣ нишон медиҳад, ки омӯзиши ин масъала ҳанӯз дар марҳилаи ташаккул қарор дорад. Аз ин рӯ, коркарди заминаҳои ташкилии методологии вусъатбахшии иқтисоди андозии минтақа, тақмили низоми маъмурикунонии андоз ва пешгӯӣ ҳадикунонии истифодаи иқтисоди андоз дар рушди минтақа аз самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти муносири буҷету андоз махсуб ёфта, мубрамияти мавзӯи диссертатсияро асоснок менамоянд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Пас аз соҳибистиклолии кишвар дар Тоҷикистон тадриҷан ҷиҳати пойдоршавӣ, ташаккулёбӣ ва тақмили сиёсати андози мамлакат як қатор корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом ёфтанд, ки заминаи илмӣ низоми андози миллиро таъмин намуданд. Тайи 30 -

соли охир дар Тоҷикистон таҳқиқоти сершумор оид ба ҷанбаҳои назариявӣю методологии инкишофи низоми миллии андоз анҷом дода шудаанд, ки дар қорҳои олимони ватанӣ, аз ҷумла Абдуғафоров А.А. [21], Азизов Ф.Ҳ. [23], Бойматов А.А. [69], Раҳимзода Ш.М. [113], Ризозода Т.Р. [114], Саидмуродов Л.Ҳ. [118], Солеҳзода А.М. [125], Умаров Ҳ.У. [170] ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Байни таҳқиқоти олимони хориҷӣ, ки масъалаҳои вусъатдиҳии иқтисодии андозро ҷун омили низоми иқтисодиёти таҳқиқ намудаанд, асарҳои Лаффер А. [165], Смит А. [54], Стиглицс Ч. [53], Кейнс Ч.М. [32] ва дигарон пурмаҳсул арзёбӣ мегарданд.

Дар таҳқиқотҳои олимони рус, ки ба масъалаҳои вусъатдиҳии иқтисодии андоз бахшида шудаанд, бештар асарҳои муҳаққиқон: Пансков В.Г. [44], Дадашева А.З. [80], Дьякова Е.Б. [135], Перонко И.А. [109], Юткина Т.Ф. [134], Павлова Л.П. [40], Черника Д.Г. [60], Данко Т.П. [28], Горбунова Ю.Н. [25] –ро зикр намудан лозим мебошад, ки ҷанбаҳои муҳталифи тақомули низоми андозро дар самти иқтисодии андоз таҳқиқ кардаанд.

Муаммоҳои вусъатдиҳии иқтисодии андоз дар заминаи тақомули сиёсати андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рушди иқтисодиёти миллиро таъмин менамояд, дар таълифот ва қорҳои илмӣ олимони гуногуни ватанӣ, ба монанди Иброҳимзода И.Р. [86], Исматов Х.Ҳ. [138], Мирпочоев Д.А. [144], Раҳматов Б.Б. [146], Салимова М.М. [119], Тӯхтаев Т.М. [153], Улуғхоҷаева Х.Р. [156] таҳқиқ шудаанд.

Масъалаҳои методологии арзёбии иқтисодии андоз дар асарҳои илмӣ олимони зиёди хориҷӣ, ба монанди Климова Н.М. [96], Зенченко С.В. [85], Калинина О.В. [141], Кусраева Д. Э. [100], Рошупкина В. В. [147], Давыдова Л.В. [79] ва дигарон таҳқиқ карда шудаанд.

Масъалаи вусъатдиҳии иқтисодии андозии минтақа дар заминаи тақомули механизми андоз ва маъмурикунонии он, ки рушди иқтисодиёти минтақаро таъмин менамояд, дар таълифот ва қорҳои илмӣ олимони ватанӣ ба монанди Нуралӣзода Э.Н. [133], Қодирзода

Х.К. [82], Маъмуров А.М. [104], Сабуров В.Д. [149], Гулов Ш.М., [77], Убайдов Ф.С. [154] ва Шогунбеков М.В. [160] мавриди таҳқиқи қарор гирифтаанд.

Боиси қайд аст, ки корҳои илмӣ муҳаққиқони муносири ватанӣ ба муаммоҳои низоми андоз бахшида шудаанд. Вале масъалаи вусъатдиҳии иқтидори андозии минтақа пурра таҳқиқ нагардида, омӯзиши он дар асарҳои илмӣ муҳаққиқон хеле кам ба назар мерасад, аз ин рӯ, нигоҳи ягонаи илман асоснок аз нигоҳи назариявӣ ва услубӣ дар таҳқиқи такомули иқтидори андозии минтақа мавҷуд намебошад, ки зарурияти баррасии масъаларо ба миён овардааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо қисмҳои зерини Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 вобастагӣ дорад: Боби 1. Тоҷикистон дар соли 2030: 3.б. 1.1. Биниш, рисолат, ҳадаф ва вазифаҳо; 3.б. 1.3. Сенарияҳои рушд; 3.б. 1.4. Давраҳои амалисозии СМР – 2030. Боби 2. Таҳдидҳо ва имкониятҳо барои рушд: 3.б. 2.1. Таҳдидҳо; 3.б. 2.2. Имкониятҳо. Боби 3. Таҳкими неруи институтсионалии кишвар: 3.б. 3.1. Низоми самарабахши идоракунии давлатӣ; 3.б. 3.2. Рушди минтақаҳо. Таҳқиқи диссертатсионӣ инчунин бо ҳуҷҷатҳои зерин алоқаманд аст: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию - иқтисодии вилояти Суғд”.

Рисолаи мазкур мутобиқи нақшаи корҳои илмӣ тадқиқотии кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкории Муассисаи давлатии таълимии «Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд» омода гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба вусъатдиҳии иқтидори андоз дар низоми омилҳои рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд бахшида

шудааст. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди иқтисодии андозии вилояти Суғд бо таъсири омилҳои рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ, самаранокии маъмурикунонии андоз, вазъи қарзи андоз ва тафовути имкониятҳои андозии шаҳру ноҳияҳои минтақа муайян мегарданд. Дар таҳқиқот тамоюлҳои тағйирёбии иқтисодии андозӣ арзёбӣ гардида, омилҳои таъсиррасон ба вусъатдиҳии он муайян, таснифи шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд аз рӯйи сатҳи иқтисодии андозӣ пешниҳод ва самтҳои тақмили механизми идоракунии иқтисодии андоз асоснок карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодии андозии минтақа, тақмили сиёсати андоз ва маъмурикунонии андоз, афзоиши даромадҳои буҷет ва таъмини рушди устувори иҷтимоӣю иқтисодии вилояти Суғд нигаронида шудаанд.

Мақсади таҳқиқот тақмил ва густариши назарияҳои иқтисодӣи минтақа, концепсияҳои андозбандӣ, қоркарди тавсияҳои илмӣ-амалӣ оид ба вусъатдиҳии иқтисодии андозӣ дар вилояти Суғд ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои амалӣ намудани мақсади мазкур, ҳалли вазифаҳои зерин дар таҳқиқот ба асос гирифта шудааст:

- таҳқиқи концепсияҳои илмӣ, моҳияти иҷтимоӣю иқтисодии иқтисодии андозии ҳудудҳо, мушаххассозии асосҳои методӣ – назариявии баҳодиҳии он дар минтақа;
- таҳлили вазъи муносири иқтисодии андозии минтақа, арзёбии таъсири омилҳои гуногун ба ташаккулёбии он дар вилояти Суғд;
- арзёбии вазъи идоракунии иқтисодии андоз дар самти вусъатдиҳӣ ва амалисозии он дар низоми рушди иҷтимоӣю иқтисодии вилояти Суғд;
- тақмили низоми маъмурикунонии андоз, инчунин механизми пешгӯикунӣ ва ҳаддикунонии истифодаи иқтисодии андоз дар рушди вилояти Суғд.

Объекти таҳқиқот маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣест, ки бо ташаккул ва рушди низоми андозбандӣ дар минтақаҳо ба ҳисоб меравад.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот раванди вусъатдиҳии иқтисодии андозии

минтақа дар низоми рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд мебошад.

Фарзияи таҳқиқот дар он инъикос меёбад, ки афзоиши иқтидори андозии минтақа дар оянда ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ, афзоиши шуғли аҳоли, беҳтар гардонидани сатҳи некӯахлоқии аҳоли мусоидат менамояд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқоти мазкурро таълифоти муҳаққиқони пазируфташудаи хориҷиву ватанӣ ташкил мекунанд, ки дар тадқиқи равандҳои ташаккул ва тақомули иқтидори андозии минтақа саҳми бузург гузоштаанд. Ҳамзамон дар раванди таҳқиқот монографияҳо, маводи конференсияҳои илмӣ амалӣ дар сатҳи байналхалқӣ ҷумҳуриявӣ ва симпозиумҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки муносибати омиронаи андозро танзим мекунанд ва стратегияи барномаҳои давлатӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Инчунин Паёми ҳарсолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Ҷаноби оӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, барномаҳои давлатӣ, концепсия ва стратегияҳои давлатӣ, санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ оид ба танзими муносибатҳои молиявии андозӣ низ заминаи назариявии таҳқиқот ба ҳисоб мераванд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот усулҳои махсуси зерин истифода шудаанд: гурӯҳбандӣ, фарқият, усули индексӣ, таҳлили нишондиҳандаҳои нисбӣ, таҳлили омилӣ, таҳлили муқоисавӣ, ҷамъбаст ва гурӯҳбандии маълумот, усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ ва монографӣ ва амсоли он. Инчунин, заминаи методологии таҳқиқотро робитаи мутақобила миёни субъектҳои хоҷагидор ва мақомоти ваколатдори соҳа дар низоми андозии кишвар ва минтақаҳои он, ки бо мақсади вусъатдиҳии воридоти андоз ба буҷетҳо дар заминаи тақомули механизми андозсупорию андозситонӣ ташаккул меёбанд, ташкил мекунанд.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаи маълумоти рисола: таълифоти муҳталиф, инчунин асарҳои илмӣ олимони хориҷию ватанӣ дар соҳаи

андоз, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар доираи молияи давлатӣ, маводҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарраёсати Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, додаҳои оморӣ Раёсати андоз дар вилояти Суғд ва Хадамоти гумруки назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин дар раванди таҳияи кори диссертатсионӣ манбаъҳои интернетӣ, ҳафтаномаи «Бочу хироч», арзёбии экспертии муаллиф ва дигар манобеъ ба таври фаррох истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар заминаи кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкорӣ Муассисаи давлатии таълимии «Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд» дар давоми солҳои 2021–2025 анҷом дода шудааст. Чараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ бо истифода аз пойгоҳи моддию техникӣ, иқтидори илмии кадрӣ ва захираҳои китобхонаи муассисаи мазкур амалӣ гардида, барои татбиқи ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот заминаи мусоиди илмӣ ва ташкилиро фароҳам овардааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навоварии илмӣ таҳқиқот дар ғанӣ гардонидани назарияҳо ва концепсияҳои илмӣ оид ба иқтидори андозии минтақа, инчунин коркарди тавсияҳои амалӣ баҳри вусъатдиҳии манбаи андозбандӣ дар ҳудудҳои маъмурӣ, такмили механизми маъмурикунонии андоз дар рушди низоми иҷтимоию иқтисодии ҳудудҳо ифода меёбад.

Натиҷаҳои асосии илмӣ, ки мазмун ва моҳияти навгонии илмиро инъикос менамояд, аз нуқтаҳои зерин иборат аст:

1. Концепсияҳои илмӣ оид ба таҳқиқи иқтидори андозии минтақа низомбандӣ гардида, ба мундариҷаи он тасҳеҳ ворид карда шудааст. Тибқи он: «иқтидори андозии минтақа дар худ маҷмуи пардохтҳои андозӣ, ҷаримаву ғоизҳо ва қарзи андозӣ, ки барои пурра намудани буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ равона карда мешаванд, инчунин баъзе асосҳои андозбандишавандае, ки бидуни бақайдгирӣ мондаанд, аз ҷумла дар иқтисодиёти соягии воҳидҳои муайяни маъмурӣ-ҳудудӣ мавҷуданд,

инъикос менамояд» [3-М]. Асоснок карда шудааст, ки услубҳои арзёбии иқтидори андози минтақаҳо гуногунҷабҳа мебошанд. Исбот гардидааст, ки усулҳои бештар қобили қабули арзёбии иқидори андоз дар минтақаҳои кишвар - усули МММ, ислоҳи коэффитсентӣ ва ҳисоби регрессионӣ маҳсуб ёфта, дар амал бояд барои бартарафсозии норасогии яқдигар дар ҳамбастагӣ истифода гарданд.

2. Арзёбӣ карда шудааст, ки вусъатёбии иқтидори андоз дар вилояти Суғд тамоюлоти гуногун дошта, ҳоло дар сатҳи ду аз се ҳиссаи он истифода гардида истодааст. Гурӯҳбандии шаҳру ноҳияҳо аз рӯи инкишофи иқтидори андозӣ гузаронида шуд. Гурӯҳи сатҳи миёнаи рушд (ш. Гулистон, ш. Конибодом, н. Мастҷох), гурӯҳи сатҳи хуб (н. Шаҳристон, н. Ашт, ш. Хучанд, ш. Бӯстон, ш. Истиклол, ш. Исфара, н. Зафаробод, н. Ҷ.Расулов) гурӯҳи сатҳи баланд (н. Айнӣ, ш. Панҷакент, ш. Истаравшан, н. Кӯҳистони Мастҷох, н. Б. Ғафуров, н. Деваштич, н. Спитамен). Омилҳои таъсиррасон ба вусъатёбии иқтидори андозии минтақа муайян гардида, ба дохила ва беруна гурӯҳбандӣ карда шудааст. Ба мундариҷаи гурӯҳи якуми омилҳо: маърифати андозӣ, демографӣ, таъминнокӣ бо захираҳо, сармоягузорӣ, маъмурикунонии андозӣ, рақамикунонӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва иқтисодиёти пинҳонӣ шомиланд. Ба гурӯҳи омилҳои беруна: муътадили макроиқтисодӣ, сатҳи таваррум, сохтори давлатӣ, қонунгузорӣ, устувории сиёсӣ, иқтидори табиӣ ва иқлимӣ, назорати давлатии андозӣ ва чараҳои ҷаҳонишавӣ дохил мегарданд.

3. Асоснок карда шудааст, ки самти асосии фаъолияти роҳбарияти мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ баҳри ташаккул ва амалигардонии иқтидори пурраи андоз мебошад, ки он барои мустаҳкам намудани пойгоҳи молиявӣ мусоидат менамояд. Муайян карда шудааст, ки муаммоҳои идоракунии иқтидори андозӣ дар ҳудудҳои маъмурӣ мавҷуд буда, аз омилҳои зерин иборат аст: нуқсон дар ҷалби сармоягузорӣ, пурра ба гирдгардиш ворид нагардидани захираҳои

истеҳсолӣ, нобаробарии воридоти андозҳо ва мавҷудияти бақияи қарзи андозӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд. Гурӯҳбандии шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд тибқи ҳаҷми қарзи андозӣ гузаронида шудааст, ки мувофиқи он муайян гардид, ки дар шаҳру ноҳияҳои Ашт, Хучанд, Исфара, Панҷакент, Истаравшан, Мастҷох, Б.Ғафуров ва Зафаробод қарзи андозӣ нисбат ба нишондоди мазкури умумидавлатӣ назаррас буда, боиси таҳия ва ба амал татбиқ намудани чораҳои зарурӣ мебошад.

4. Асоснок карда шудааст, ки вусъатдиҳии иқтидори андозии минтақа аз самтҳои зерин вобастагии мустақим дорад: ташкили муҳити мусоиди сармоягузорӣ ба баҳши воқеии минтақа, мусоидат ба андозсупорандагоне, ки расман ғайриқонунӣ мекунад, механизми ҳавасмандгардонии корхонаҳои наватасис, динамикаи афзоюндаи соҳибкорон, тақвият додани маърифатнокии андозии аҳоли, мукамалгардонии маъмурикунонии андозӣ (банақшагирии воқеии воридоти андоз, рақамикунонии хизматрасонии андозӣ, тақмили идоракунии бақияи андозӣ ва ғайра). Пешбиниҳои афзоиши иқтидори андозии вилояти Суғд тавассути амсилаи иқтисодию математикӣ тавассути усули арзёбии МММ гузаронида шудааст. Тибқи он муайян гардидааст, ки да сурати самаранок идоракунии иқтидори иқтисодии минтақа, тақмили маъмурикунонии андозӣ имконияти вусъатдиҳии иқтидори андоз дар вилояти Суғд мавҷуд мебошад.

Нуктаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод шудаанд. Дар чараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ, дар асоси натиҷаҳои илмии бадастомада ва ҳалли вазифаҳои таҳқиқот, нуктаҳои зерини дорои нағзони илмӣ оид ба вусъатдиҳии иқтидори андоз дар низоми омилҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд.

- ба мафҳуми «иқтидори андозии минтақа» саҳеҳӣ ворид карда шудааст, исбот гардидааст, ки услубҳои арзёбии он гуногунҷанба буда, истифодабарии усули МММ, ислоҳи коэффитсентӣ ва ҳисоби регрессионӣ бартарият дорад;

- муқаррар карда шудааст, ки тавсеаи иқтидори андоз дар вилояти Суғд тамоюлоти гуногун дошта, ба он омилҳои дохила ва беруна таъсир мерасонанд, таснифи шахру ноҳияҳо аз рӯйи инкишофи иқтидори андозӣ асоснок карда шудааст;

- асоснок карда шудааст, ки дар ҷараёни идоракунии иқтидори андоз нақши фаъолияти роҳбарии мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ назаррас аст, муаммоҳои дар самти идоракунии иқтидори андозӣ мавҷуда, ҳамчунин гурӯҳбандии ҳудудҳои маъмурӣ тибқи қарзи андозӣ муайян гардидааст;

- мудаллал сохта шудааст, ки вусъатдиҳии иқтидори андози минтақа аз як қатор самтҳои фаъолият вобастагии мустақим дорад, дурнамои афзоиши иқтидори андозӣ дар вилояти Суғд бо истифода аз амсилаи иқтисодӣ-математикӣ таҳия карда шуда, тавсияҳои илмӣ оид ба такмили маъмурикунонии андоз пешниҳод гардидаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки дар қори диссертатсионӣ ҷанбаҳои назариявии вусъатдиҳии иқтидори андоз таҳқиқ гардида, механизми танзими давлатии он қиёсан ба тадқиқоти мавҷуда амиқтар муайян шудааст. Хулоса ва тавсияҳои қори диссертатсионӣ ба фаҳмиши илмӣ вусъатдиҳии иқтидори андоз яке аз омилҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти минтақа асос меёбанд. Механизми дар таҳқиқот таҳияшудаи вусъатдиҳии иқтидори андоз тавассути тақомули манбаи андозбандӣ ва маъмурикунонии андоз дар рушди минтақа тавсия шудааст, ки дар амалия барои татбиқ ба мадди назар гирифта шудааст. Хулоса ва тавсияҳои қори диссертатсионӣ имконияти баланд бардоштани самаранокии иқтидори молиявии минтақаҳоро доранд ва аз ҷониби мақомоти минтақавӣ андоз барои истифода мақбул мебошанд. Ҳамчунин натиҷаҳои қори диссертатсиониро дар раванди гузаронидани курсҳои умумитаълимӣ ва махсус, аз ҷумла иқтисодиёти минтақа, молияи маҳаллӣ, идоракунии молияи давлатӣ, сиёсати андоз, маъмурикунонии

андоз ва дигар фанҳои таълимӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан имконпазир мебошад.

Аҳамияти амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ. Натиҷаҳои амалӣ ва методии диссертатсия дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣю байналмилалӣ дар донишгоҳу донишқадаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ, конференсияҳои ҳайати професорону устодони Муассисаи давлатии таълимии «Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлати тиҷорати Тоҷикистондар шаҳри Хучанд» ироа гаштаанд. Аз ҷумла, натиҷаҳои таҳқиқот дар чараёни таҳияи «Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтимоӣю иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2026–2030» ба таври мушаххас ба инобат гирифта мешаванд.

Инчунин, натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар раванди таҳияи барномаҳои омӯзишии фанҳои таълимии иқтисодӣ андоз ва гаронии андози минтақа, андоз ва андозбандӣ, буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ, менечменти андоз, маъмурияти андоз ва иқтисодиёти корхонаҳо истифода мешаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Бо назардошти таҳлилу арзёбиҳои гузаронидашуда, кофӣ будани ҳаҷми кори диссертатсионӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва таълифоти муаллиф эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо барои тадбиқи натиҷаҳои кори диссертатсионӣ дар амалия дар асоси таҳлили илмӣ ҷанбаҳои назариявӣю таҷрибавӣ бароварда шудааст, ки аз эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот низ дарак медиҳад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти илмӣ ба бандҳои зерини Шиносномаи номгӯи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 5.2.4. Иқтисодиёти ҳудудӣ мутобиқат мекунад: банди 1. Инкишофи назарияҳои иқтисодиёти ҳудудӣ ва минтақавӣ; методҳо ва фишангҳои таҳқиқотҳои иқтисодии ҳудудӣ; проблемаҳои андозагирии иқтисодии минтақавӣ; эконометрикаи ҳудудӣ;

ташхиси системавии муаммоҳо ва ҳолатҳои минтақавӣ; банди 11. Фишангҳои муътадилгардонии басташавии маконӣ (трансфертҳои давлатӣ, фондҳои инвестисионӣ, фондҳои дастгирии минтақавӣ, низоми андоз ва ғайраҳо), самаранокии истифодаи онҳо. Проблемаҳои рушди устувору мутавозини минтақаҳо; мониторинги рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо; банди 21. Хусусиятҳои минтақавии амалигардонии сиёсати буҷетӣ-андозӣ. Инкишофи муносибатҳои пулию қарзӣ ва буҷетӣ-андоз дар минтақаҳо (категория, методология, усул, механизм ва фишангҳо).

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаб дар таҳқиқот дар интиҳоби мавзӯ, амалӣ намудани корҳои таҳқиқотӣ дар раванди навиштани рисола, муайян намудани мақсад, объект, предмет, вазифаҳои таҳқиқот, асосноккунии заминаҳои илмӣ, муайянкунии муқаррароти асосии натиҷаҳои таҳқиқот ва интиҳоби усули таҳқиқот зоҳир мегардад. Инчунин, иштироки унвонҷӯ дар раванди таҳқиқот тариқи нашри мақолаҳои илмӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, маърузаҳо дар конференсҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ аз саҳми довталаб шаҳодат медиҳад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия дар имкони истифодаи натиҷаҳои тадқиқот аз ҷониби Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд, Раёсати рушди иқтисод, савдо ва мониторинг ҳангоми таҳияи «Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2026-2030» (маълумотнома оид ба татбиқ №202/1 07.05.2025) ифода меёбад. Ҳамчунин барои таҳияи тавсияҳо оид ба вусъатдиҳии иқтисодӣ андоз дар минтақа тариқи тақмил додани механизми идоракунии бо мақсади баланд бардоштани ҳаҷми воридоти андоз бо назардошти иҷрои сифатноки андозҳо мавриди истифода қобили қабул мебошанд.

Инчунин натиҷаҳои кори диссертатсионӣ метавонанд дар раванди таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумҳурий ҳангоми тақмили

барномаҳои таълимӣ аз рӯи фанҳои иқтисодӣ андоз ва гаронии андози минтақа, андоз ва андозбандӣ, буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ, менеҷменти андоз, маъмурикунонии андоз ва иқтисодиёти корхонаҳо истифода шаванд. (маълумотномаи № 1151 аз 30.12.2024)

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқот 10 мақолаи илмӣ, аз онҳо 3 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонида шудааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти илмӣ аз муқаддима, 3 боб, 8 зербоб, хулоса ва тавсияҳо барои татбиқ, рӯйхати адабиёти истифодашуда ва замимаҳо иборат мебошад. Ҳаҷми умумии қор 185 саҳифаи чопи компютерӣ буда, аз ҷумла 24 ҷадвал, 9 расм, 2 диаграмма ва 10 формуларо дар бар мегирад.

БОБИ I. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДИИ ТАҲҚИҚОТИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ МИНТАҚА

1.1.Моҳияти иҷтимоию иқтисодии иқтидори андозии минтақа

Манбаҳои молиявӣ ва таъминоти он дар дилхоҳ низоми иқтисодӣ яке аз омилҳои муҳим, ки вазифаи муҳаррикро дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ иҷро менамояд, арзёбӣ намудааст. Дар шароити бартарӣ доштани муносибатҳои бозорӣ вазъи иқтисодӣ миллӣ дар кадом ҳалате, ки қарор дошта бошад тарақиёти иқтисодии ҳар як минтақа ва маҳалҳои он дар дараҷаи назаррас аз таъминнокии молиявии хусусии ғайри молиявӣ онҳо вобаста аст. Дар ин ҳолат, мавқеи бузургро иқтидори андозии минтақа, ки ифодагари ҳаҷми даромади ҷамъгардида дар низоми буҷети худ минтақаҳо мебошад, доро аст. Аз ин нигоҳ, дар ҳар як низоми иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ дар давраи муайяни тараққиёт таҳқиқи воридоти имконпазирӣ дурбинонаи ҳаҷми даромад ба низоми буҷет чи дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва чи дар сатҳи минтақавӣ (маҳаллӣ) мутобиқи мақсад мебошад. Ин ҷанбаи муҳим дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии ғундшуда дар арзи воҳиди марзии муайян маҳсуб меёбад. Зеро, дигар фишангҳои иқтисодӣ (ба монанди кӯмаки беподоши буҷет, субсидия ва субвенсия, ҳамчунин истифодаи андозҳои танзимкунандаи сатҳи поёнии буҷет), ки дар раванди танзими иқтисодӣ давлат истифода мебарад дар ҳолати камтаъсир будани иқтидори андоз дар минтақа натиҷаи дилхоҳи рушди иҷтимоию иқтисодиро таъмин намеkunанд.

Албатта, дар мавридҳои зарурӣ истифодаи фишангҳои танзимоӣ заруранд, аммо рушди сифатноки минтақаҳо тақозо менамояд, ки ба масъалаи вусъатдиҳии иқтидори андоз, ки ғайримустақим ба тамоми соҳаҳои иқтисодии мамлакат таъсири мусбӣ мерасонад таҳқиқ гардида, асоснок қарда шавад ва минбаъд дар амал татбиқ гардад.

Тибқи ҳадафи гузошташуда дар қори диссертатсионӣ пеш аз таҳқиқи методҳои арзёбии иқтидори андоз бо мақсади роҳ наодан ба

тафсирҳои гуногуни муаллифон, мехоҳем ба моҳияти иқтисодии ин категория равшанӣ андохта бошем.

Тавре, ки маълум аст дар илми иқтисодиёт миёни иқтидори андоз ва иқтидори молиявӣ аксаран фарқ гузошта намешавад, ки ин начандон дуруст мебошад. Мавқеи мо дар он ифода меёбад, ки байни ин ду мафҳум фарқияти қатъӣ ҷой дорад ва метавон таъкид кард, ки вақте сухан дар ҷодаи иқтидори андоз меравад метавон танҳо даромади андозии бучетро фаҳмид, вале ба иқтидори молиявӣ ҳам сарчашмаҳои андозӣ ва ғайриандозӣ мансуб мебошанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки иқтидори андоз дар доираи категорияи молиявӣ ифшо мегардад.

Мавриди қайд аст, ки дар байни муҳақиқоне, ки муҳтавои иқтидори андозро таҳқиқ намудаанд, гуногунчинсӣ ва ё наздикӣ дар мундариҷаи ифшои онҳо оид ба моҳияти иқтидори андоз мавҷуд аст.

Як қатор ифшосозии мафҳуми иқтисодии иқтидори андоз аз ҷониби муаллифони мухталиф дар ҷадвалҳои 1.1 ва 1.2 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.1. – Мундариҷаи фаҳмиши «иқтидори андоз» аз нигоҳи олимони хориҷӣ

Сарчашма	Фаҳмиши иқтидори андоз
Матрусов Н.Д.	«Дар фаҳмиши васеъ «иқтидори андоз» - ин ҳаҷми умумии захираҳои андозбандишавандаи минтақа мебошад. Дар фаҳмиши андак тангу амалӣ «иқтидори андоз» дар худ маблағи ҳадди аксари воридоти андоз ва хирочҳои ҳисобшударо дар шароити қонунгузории амалкунанда ифода мекунад» [38]
Волошина А.Н.	«Иқтидори андозии минтақа ҳамчун ҳаҷми ҳадди аксари андозҳо, ки имконияти ҷамъ оварданро дар минтақа бе ҳароб кардани иқтидори истехсолӣ доранд, муайян мегардад» [74]
Климова Н.М.	«Иқтидори андозии минтақа ҳаҷми ҳадди аксари ноилшавандаи воридотҳои бучетию андозӣ мебошад, ки дар ҳудуди минтақа вобаста ба шароити хоҷагидорӣ мавҷуда имкони ба даст оварданро дорад» [96]
Юткина Т.Ф.	«Се намуди иқтидори андоз мавҷуданд: стратегӣ (моҳиятан) – қодирии низоми андозбандӣ дар таъмини талаботи ҷамъият, ки ба пардохтпазирии субъектҳои соҳаи бизнес асос меёбад; тактикӣ (функционалӣ) – ҳаҷми воридоти андози пешгӯишаванда ва фискалӣ – молиякунонии воқеии хароҷоти бучет аз ҳисоби воридоти андоз бо назардошти кулли имтиёз ва муҷозотҳо» [132]
Петров Ю.В., Афонина С.Л.	Иқтидори андоз ҳамчун «воридоти андозии имконпазирӣ ҳисобшуда вобаста ба манбаи андоз бо назардошти меъёрҳои амалкунанда (пешбинишуда), тартиби муқарраршудаи ҳисоб

Идомаи ҷадвали 1.1.

Сарчашма	Фаҳмиши иқтидори андоз
	ва пардохти онҳо дар шароити андозии стандартӣ ва тақвиятёбанда муайян карда мешавад» [110]
Дуканич Л.В.	«Иқтидори андозии минтақа ҳамчун таъминнокии манбаи андоз барои пардохти ин ё он андоз, аз ҷумла маблағи ғоидаи андозбандишавандаи ба даст овардаи кулли корхонаҳои бақайдгирифташуда; ҳаҷми даромади шахсони воқеӣ, арзиши изофашуда дар раванди истехсолот, арзиши молу мулк, мавҷудияти ин ё он захираҳои табиӣ ҳислат дода мешавад» [27]
Зенченко С.В.	Иқтидори андоз – ин манбаи андозии минтақа, ки аз ду ҷанба нигаристан имкон дорад. «Аввал, ин манбаи андозии воқеан мавҷудбуда, ки бо худ маҷмуи манбаи андозбандии супорандагони андоз ва пардохтҳои шахсони бақайдгирифташударо дар ҳудуди минтақа ифода мекунад. Дуюм, ин иқтидори имконпазири манбаи андозии минтақа дар ҳолати истифодабарии оқилонаи кулли омилҳо ва захираҳои табиӣ, демографӣ, истехсолӣ ва ғайра мебошад» [85].
Исрапилов Х.А., Сулейманов М.М.	Нишонаҳои муҳими иқтидори андозии минтақа дар заминаи мундариҷаи иқтисодии он муайян карда мешавад, ки ҳислати «эҳтимолӣ ва такрористехсолии шакливазкунии захираҳои андозро ба даромади андозии бучет дар бар гирифта, бо воситаи ташкили андозбандӣ тариқи шакли институтсионалии мавҷуда ва ба мадди назар гирифтани ҳавфи андозу саъю кӯшиши андозситонӣ ба роҳ монда мешавад» [89].

**Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар доираи адабиёти дастрасшуда*

Тавре аз фаҳмишҳои низомбандишуда дар ҷадвали 1.1, бар меояд ба мундариҷаи иқтисодии иқтидори андозии минтақа аз ҷониби таҳқиқотчиён таърифҳои мухталиф дода шудааст. Яке аз таърифҳои сода, ки ба назари мо пурра мундариҷаи ин категорияро ифшо накунад аз ҷониби Матрусов Н.Д. пешниҳод шудааст. Ӯ мепиндорад, ки дар фаҳмиши васеъ «...иқтидори андоз - ин ҳаҷми умумии захираҳои андозбандишавандаи минтақа мебошад ва дар фаҳмиши андак тангу амалӣ бошад иқтидори андоз дар худ маблағи ҳадди аксари воридоти андоз ва хирочҳои ҳисобшударо дар шароити қонунгузории амалкунанда ифода мекунад»[38] (ҷадвали 1.1). Чунин ақидаронӣ дар он хусус дуруст аст, ки ҳаҷми умумии захираҳои андозбандишаванда дар минтақа иқтидори андозии онро ифода мекунад. «...Аммо Н.Д. Матрусов, дар ифшосозии фаҳмиши танги ин категория хирочҳоро низ ба иқтидори андозии минтақа муттаалиқ медонад, ки дар ин мавқеъ

тахқиқотчӣ фарқи байни иқтидори молиявӣ ва андозии минтақаро пурра таҳқиқ наменамояд»[149].

Аз додаҳои ҷадвали 1.1, бар меояд, ки дигар иқтисодшиноси пурмахсул Волошина А.Н. моҳияти иқтидори андозии минтақаро ҳамчун ҳаҷми ҳадди аксари андозҳо, ки имконияти ҷамъ оварданро дар минтақа бе хароб кардани иқтидори истехсолӣ доранд, муайян наменамояд ва чунин асосноккунӣ дуруст буда наметавон бо он розӣ нашуд, воқеан иқтидори андозии минтақа андозаи ниҳоии андозҳоеро инъикос наменамояд, ки метавонанд бе талаф ҷамъоварӣ шаванд.

Сулейманов М.М. чунин ибрази ақида наменамояд «...набояд фаромӯш кард, ки ба иқтидори андозии минтақа имтиёзҳои андоз ва ҷаримаю ғоизҳо (пеняҳо) низ мансубанд, ки як қисми онҳо ба низоми буҷет ворид намегарданд, яъне ҷамъ оварда намешаванд...»[89].

Ба таърифи Волошина А.Н. ҳамчинсро дигар таҳқиқотчии рус Климова Н.М. пешниҳод намудааст (ҷадвали 1.1). Ё чунин меҳисобад, ки «...иқтидори андозии минтақа – ҳаҷми ҳадди аксари ноилшавандаи воридотҳои буҷетию андозӣ мебошад, ки дар ҳудуди минтақа вобаста ба шароити хоҷагидорӣ мавҷуда имкони ба даст оварданро дорад»[96]. Назари ин таҳқиқгар дар он хусус саҳеҳ аст, ки мувофиқи дидгоҳи ӯ, иқтидори андоз маҳсули шароити иқтисодию хоҷагидорӣ буда, дар доираи сиёсати иқтисодии амалкунанда ташаккул меёбад. Аммо, дар он хусус розӣ шуда наметавонем, ки Климова Н.М. кулли воридотҳои буҷетиро ба иқтидори андоз шомил кардааст. Зеро, тавре ба ҳамагон маълум аст дар таркиби воридотҳои буҷетӣ ба ғайр аз воридоти андоз, инчунин даромади ғайриандозӣ ва қарзу грантҳо мавҷуданд. Аз ин нигоҳ, таърифи коркарднамудаи Климова Н.М. низ мундариҷаи иқтисодии иқтидори андозии минтақаро ба таври амиқ ифода намекунад.

Яке аз таърифҳои саҳеҳ аз ҷониби Юткина Т.Ф. пешниҳод гардидааст (ниг. ҷадвали 1.1)., ки иқтидори андоз бояд дар се навъ баррасӣ гардад. «...Аввал, стратегӣ – қодирии низоми андозбандӣ дар

таъмини талаботи ҷамъият, ки ба пардохтпазирии субъектҳои соҳаи бизнес асос меёбад. Дуюм, тактикӣ (функционалӣ) – ҳаҷми воридоти андози пешгӯишаванда ва сеюм, фискалӣ – молиякунонии воқеии хароҷоти буҷет аз ҳисоби воридоти андоз бо назардошти кулли имтиёз ва муҷозотҳо...»[134].

Юткина Т.Ф. ба унсурҳои асосие, ки иқтидори андозро дар бар мегиранд ишора намудааст. Вале, бояд иброз намуд, ки ӯ ба маҷмӯи хусусиятҳои хоси ин мафҳум эътибори хоса намодааст.

Петров Ю.В. ва Афонина С.Л. (ниг. ҷадвали 1.1) иқтидори андозро бо воридоти андозии имконпазири ҳисобшуда муайян кардаанд, ки аз манбаи андоз ва низоми амалкунандаи андоз вобаста аст. Ҳамчунин онҳо иброз менамоянд, ки бо афзоиши мизони андоз иқтидори андоз низ вусъат меёбад. Аз ин лиҳоз, бояд иброз намуд, ки Петров Ю.В. ва Афонина С.Л. «воридоти андозии имконпазири ҳисобшударо, ки аз манбаи андози аниқ вобастаанд ҳамчун иқтидори андоз муайян намуда, яке аз ҷанбаҳои муҳими ин категорияро ифшо кардаанд»[127].

Бинобар ин, иқтидори андоз на танҳо андозҳои воридшаванда, балки андозҳои ҳисобшударо дар бар мегиранд, ки бояд аз ҷониби андозсупорандагони муайян пардохта шаванд. Аммо, тавре ба ҳамагон маълум аст на ҳама андозҳои ҳисобшуда ба буҷети давлатӣ ворид мешаванд. Агар, қисми зиёди андоз ба буҷети давлатӣ ворид шавад як қисми муайяни андозҳо ба сифати имтиёз ва инчунин, ҳиссаи хурди онҳо напардохта ё худ қарздорӣ андозсупорандагон боқӣ мемонанд. Аммо, бо назардошти он, ки Петров Ю.В. ва Афонина С.Л. ба мундариҷаи иқтисодии иқтидори андоз диқати хоса додаанд ва паҳлуҳои норавшани онро таҳқиқ кардаанд, дақиқона баррасӣ накардаанд, ки суҳан перомунӣ иқтидори андози мамлакат ва ё минтақа меравад.

Ҳангоми тафсири иқтидори андоз Дуканич Л.В. (ниг. ҷадвали 1.1) махсусан хусусияти минтақавӣ ин мафҳумро муайян намуда ба манбаи андоз алоқаманд сохта аст, ки бо ошкорсозии Петров Ю.В. ва Афонина С.Л. ҳамрадиқ арзёбӣ намудан мумкин аст. Аммо «...иқтидори андозии

минтақа ҳамчун таъминнокии манбаи андоз барои пардохти ин ё он андоз, аз ҷумла маблағи ғоидаи андозбандишавандаи ба даст овардаи кулли корхонаҳои бақайдгирифташуда; ҳаҷми даромади шахсони воқеӣ, арзиши изофашуда дар раванди истехсолот, арзиши молу мулк, мавҷудияти ин ё он захираҳои табииро дарбар мегирад...»[159].

Дуканич Л.В. тафовути иқтидори андоз ва манбаи андозро ба таври возеҳ муайян накардааст. Лекин мо дар он хусус ақидаи ин таҳқиқотчиро эътироф менамоем, ки иқтидори андоз бархе аз ҷузъҳои манбаҳои андозбандишавандаро дар бар мегирад. Ҳамин тавр ҷанбаи иқтисодии иқтидори андоз дар муайянкунии Дуканич Л. В. дар шароити муосир пурра мундариҷаи иқтидори андозии минтақаро ифода намекунад.

Дар ифшо намудани моҳияти иқтидори андозии минтақа таърифи ба мундариҷаи иқтисодии ин категория наздикро Зенченко С.В. пешниҳод намудааст (ниг. ҷадвали 1.1). Мутобиқи баррасии ӯ низ иқтидори андоз ва манбаи андоз чун категорияҳои якҷинса муайян мегардад. Тибқи ақидаи ӯ «иқтидори андоз ин манбаи андози минтақа буда, бояд дар ду самт мавриди баррасӣ қарор гирад: а) манбаи андози воқеан мавҷудбуда, ки аз шахсони бақайдгирифташуда дар ҳудуди минтақа ситонида мешавад; б) иқтидори имконпазири манбаи андози минтақа мебошад, ки дар ҳолати истифодабарии оқилонаи кулли омилҳо ва захираҳо амалӣ мегардад»[85]. Мо бо ақидаи муҳаққиқ дар он бобат розӣ ҳастем, ки истифодаи самараноки захираҳо боиси вусъатёбии иқтидори андоз мегардад. Вале, манбаи андоз чи воқеан мавҷуда ва чи мунтазирӣ, ки аз омилҳои муайян вобаста мебошанд, наметавонанд ифодагари иқтидори андозии минтақа бошанд. Зеро, ҷаримаю ғоиз (пеня)-ҳо метавонанд иқтидори андозии минтақаро дар иҷрои даромади буҷет афзун намоянд, лек наметавонанд аз ягон манба ситонида шуда бошанд.

Тавре таърифи низомбандишуда дар ҷадвали 1.1, нишон медиҳад Ибрапилов Х.А. низ дар баррасии моҳияти иқтисодии иқтидори андозии

минтақа коркарди басо дақиқро дорад, ки ба назари мо яке аз ифшосозихои дуруст мебошад. Зеро, ӯ «мундариҷаи иқтисодии иқтидори андозии минтақаро нишонаи муҳими муайян кардани моҳияти ин категория ҳисобида, чунин мепиндорад, ки иқтидори андозии минтақа хислати эҳтимолӣ ва такрористеҳсолии шакливазкунии захираҳои андозро ба даромади андозии буҷет дар бар гирифта, бо воситаи ташкили андозбандӣ тариқи шакли институтсионалии мавҷуда ва ба мадди назар гирифтани хавфи андозу савбю кушиши андозситонӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин ифшосозӣ мувафақияти муаллиф дар он аст, ки ӯ сараввал иқтидори андозро чун манбаи андоз баррасӣ наменамояд ва хислати пешгӯишаванда доштани ин категорияро баён кардааст»[127]. Ҳамзамон, Ибраҳимов Х.А. иброз намудааст, ки иқтидори андоз аз низоми устувори андозбандӣ ва муносибатҳои андозӣ, низоми идоракунии хавфҳои андоз хатари мавҷуда дар раванди андозбандӣ ва фаъолияти пурсамари кормандони мақомоти андоз вобаста аст.

Умуман, аз таҳқиқи анҷомдода ва додаҳои ҷадвали 1.1, маълум мешавад, ки оид ба масъалаи ифшои моҳияти иқтисодии иқтидори андоз аз ҷониби олимони ва мутахассисон диққати хоса равона гардидааст. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки «...фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар таъмини устуворӣ, амалигардонии бунёдкорихо бо мақсади таъмини неқӯаҳволии аҳоли дар дараҷаи назаррас аз иқтидори андозии минтақа вобаста мебошад...»[165]. Бинобар ин набояд фаромуш кард, ки иқтидори андозии минтақа заминаи ташаккули ҳамаи сатҳҳои буҷет ба ҳисоб меравад (ҳам буҷети маҳаллӣ ва ҳам ҷумҳуриявӣ).

Аз ин ҷо метавон хулоса намуд, ки ҳангоми таҳқиқи иқтидори андозии минтақа бояд ҳиссаи минтақа дар бунёди даромади воридшаванда дар ихтиёри буҷети ҷумҳуриявӣ ба мадди назар гирифта шаванд.

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи мазмуну муҳтаво ва вусъатдиҳии иқтидори

андоз як гурӯҳ иқтисодонҳои ватанӣ таҳқиқотҳои илмӣ бурдаан, ки бархе аз онҳоро метавон мавриди муҳокима қарор дод (ниг. ҷадвали 2).

Ҷадвали 1.2. – Мундариҷаи фаҳмиши «иқтидори андоз» аз ҷониби олимони ватанӣ

Сарчашма	Фаҳмиши иқтидори андоз
Саидмуродов Л.Ҳ., Сабуров В.Д.	«Дар маънои танг «иқтидори андозии минтақа» маблағи ҳадди имконпазири воридоти андозҳо ва бочҳоро ифода мекунад, ки дар шароити амал кардани қонунгузориҳои ҷорӣ ҳисоб карда мешаванд. Дар маънои васеъ ин ҳаҷми маҷмӯи захираҳои андозбандишавандаи ҳудуд мебошад, ки бо назардошти нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди минтақа, имконияти ҷамъоварии андозҳо, менечменти муносиби андозӣ ва маъмурикунонии андоз, инчунин фарҳанги мавҷудаи андозбандӣ муайян карда мешавад»[51].
Иброҳимзода И. Р.	«Нишондиҳандаи иқтидори андозӣ на танҳо чун қисми ҷудонашавандаи иқтидори молиявии минтақа, балки чун нишондиҳандаи мустақил низ муҳокима карда мешавад»[86] ва усули баҳодиҳии иқтидори андозии минтақа бояд ба таҳлили сохт ва ҳаҷми манбаҳои андоз таъяс намояд. Иқтидори андозӣ асосан дар самти танзими муносибатҳои байнибучетӣ мавриди истифода қарор дораду ҳалос.
Улughоджаева, Х.Р.	«Иқтидори андозӣ имкониятҳои минтақаҳоро дар ташаккули пардохтҳои андоз ба системаи бучет муайян мекунад, он метавонад барои пешгӯии воридоти андоз ба бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ асос бошад» [156].
Воҳидов У.М., Баротов А.Х.	«Иқтидори андози минтақа аз ҷиҳати функционалӣ аз мавҷудияти омилҳои истеҳсолот вобаста мебошад,» [75] ки он дар доираи низоми муайяни андоз аз нигоҳи сифатӣ ва миқдорӣ муайян карда мешавад
Файзуллоева С.Ҷ. [128]	Иқтидори андози минтақавӣ ин ҳадди имконпазири даромади андозии бучет аз андозсупорандагон мебошад, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд.
Пешниҳоди муаллиф	
«Иқтидори андозии минтақа дар худ маҷмӯи пардохтҳои андозӣ, ҷаримау ғоизҳо ва қарзи андозӣ, ки барои пурра намудани бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ равона карда мешаванд, инчунин баъзе асосҳои андозбандишавандае, ки бидуни бақайдгирӣ мондаанд, аз ҷумла дар иқтисодиёти соягии воҳидҳои муайяни маъмурий - ҳудудӣ мавҷуданд, инъикос менамояд»[3-М]	

**Сарчашма: Таҳияи муаллифдар асоси адабиёти дастрасишуда*

Аз додаҳои ҷадвали 1.2 бармеояд, ки иқтисодшиносони ватанӣ Саидмуродов Л.Ҳ. ва Сабуров В.Д. моҳияти иқтидори андозии минтақаро дар маънои танг «...ҳадди имкомпазири воридоти андозу пардохтҳо дар шароити қонунгузориҳои амалкунанда ва дар маънои васеъ маҷмӯи захираҳои андозбандишавандаи минтақа бо дарназардошти

сатҳи рушди иқтисодӣ ва имконияти ҷамъоварии андозҳо маънидод менамоянд...»[51]. Ба унсурҳои мафҳуми мазкур назари Черкасова Ю.И. низ шабоҳат дорад дар маънои васеъ «...ҳамчун арзёбии қисми захиравии минтақаи муайян, ки ба истифодаи ҳарчи пурраи имкониятҳои он мусоидат мекунад ва дар маънои танг имконияти фискалии минтақа барои пур намудани бучети давлатӣ маънидод мекунанд...»[61] (ҷадвали 2.1). Албатта ҷиҳати мусбии ин мафҳумҳо дар он аст, ки имкониятҳои иқтисодӣ ва манбаъҳои андозбандии минтақаро барои ташаккули бюджет нишон медиҳад. Лекин нишондиҳандаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ метавонанд ба ҳаҷми воқеии иқтисодӣ андозӣ таъсири манфӣ ё мусбӣ расонанд.

Аз таърифи дар ҷадвали 1.2 овардашуда маълум мегардад, ки Иброҳимзода И.Р. «...иқтисодӣ андозиро на танҳо чун қисми ҷудонашавандаи иқтисоди молиявии минтақа, балки чун нишондиҳандаи мустақил низ муҳокима карда, онро ба таҳлили сохт ва ҳаҷми манбаъҳои андоз таъсир менамояд. Инчунин ӯ мепиндорад, ки иқтисоди андозӣ асосан дар самти танзими муносибатҳои байнибюджетӣ мавриди истифода қарор дораду ҳалос...»[86]. Мо бо таърифи пешниҳоднамудаи ин таҳқиқотчи дар ин хусус розӣ ҳастем, ки ӯ робитаи иқтисоди андозро бо омилҳои истеҳсолот ва имкониятҳои иқтисодии минтақа нишон медиҳад. Аммо дар таърифи имкониятҳои дигари таҳлилий ва идоракунии сиёсати андоз инъикос намеёбанд.

Дар баррасии фаҳмиши иқтисоди андоз Улугходжаева, Х.Р. ибрази ақида менамояд, ки «иқтисоди андозӣ имкониятҳои минтақахоро дар ташаккули пардохтҳои андоз ба системаи бюджет муайян мекунад ва барои пешгӯии воридоти андоз ба бучети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ асос бошад»[156] (ниг. ҷадвали 2.1). Ҷиҳати мусбии муҳакиқ дар мафҳуми пешниҳодшуда дар он аст, ки усули низомнокро барои баҳодихии мавқеъ ва мароми иқтисоди андоз дар ташаккули пардохтҳои ҳатмии бюджетӣ пешниҳод намуда, барои ояндабинии воридоти андоз ба бучети давлатӣ

заминаитаҳлилӣ фароҳам меорад. Аммо така ба пешгӯӣ ва имкониятҳои мавҷуда мо наметавонем таъсирҳои таҳдидкунанда ва тағйирёбандаи иқтисодиву сиёсӣ ва иҷтимоиро пурра инъикос намоем.

Дар ифшо намудани моҳияти иқтидори андозии минтақа Воҳидов У.М. ва Баротов А.Х. ибрози ақида намудаанд (ниг. ҷадвали 2.1). Мутобиқи ақидаи онҳо иқтидори андозии минтақа дар робита бо вазифаҳои амалӣ аз мавҷудияти омилҳои иқтисодии истехсолот алоқаманд аст, ки он дар доираи низоми муайяни андоз аз нигоҳи сифатӣ ва миқдорӣ муайян карда мешавад. Дар ин ифшосозӣ муваффақияти муваққитон дар он аст, ки вобастагии иқтидори андозии минтақаро аз омилҳои истехсолот ва имкониятҳои иқтисодӣ равшан нишон медиҳанд. Аммо муайян кардани арзишҳои сифатӣ ва миқдорӣ дар амалия метавонанд мураккаб бошанд ва аз маълумоти дақиқ вобастагии зич доранд.

Тавре таърифи низомбандишуда дар ҷадвали 1.2, нишон медиҳад Файзуллоева С.Ҷ. иқтидори андозии минтақаро чунин ифшо месозад, ки иқтидори андозии минтақавӣ ин имконияти ситонидани андоз аз резидентҳои расман ғайриқонуни мебошад. Мо андешаи муваққитонро аз ин лиҳоз ҷонибдорӣ менамоем, ки иқтидори андозии минтақавӣ ҳамчун нишондиҳандаи ҳадди имконпазири даромади андозии буҷет аз ғайриқонунии андозсупорандагон буда, барои арзёбии ҳолати молиявии минтақа заминаи муҳими таҳлилӣ фароҳам меорад. Аммо аз ин лиҳоз розӣ шуда наметавонем, ки баҳодиҳӣ на ҳамавақт таъсири омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро ба монади: идоракунии самараноки буҷети давлатӣ, инчунин муҳочирату афзоиш ё камшавии шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайриқонуни ва ғайраро дар мадди назар мегирад.

Аз таҳқиқи анҷомдодаи мо маълум мегардад, ки ифшосозии моҳияти иқтисодии иқтидори андозии минтақа басо мушкул ва серпахлӯ мебошад. Ҳамзамон як ҳиссаи назарраси муваққитон иқтидори андозро бо манбаи андоз якҷинс муайян намудаанд.

Аз ин нигоҳ моро зарур аст, ки пеш аз муайянкунии таърифи муаллифӣ хусусиятҳои фарқкунандаи ин ду фаҳмиши иқтисодиро низ баррасӣ намоем.

Бояд қайд намуд, ки заминаи андозбандӣ ба монанди даромад, молу мулк, арзиши иловашуда, фаъолияти соҳибкорӣ, молу маҳсулот чунин асосии иқтидори андозии минтақа мебошанд.

«...Категорияи иқтисодию молиявӣ «манбаи андоз», ҳамин тавр бо фаҳмиши «иқтидори андоз» робитаи қавӣ дорад. Дар қонунгузориҳои давлатии соҳаи андоз манбаи андоз ҳамчун баҳои арзишӣ, физикӣ ва дигар ҳислати объекти андоз муайян карда мешавад. Хусусияти фарқкунандаи ин дар он аст, ки баҳои арзишии объекти андозбандӣ танҳо дар давраи соли молиявии воқеӣ мебошад, ки муҳлати пардохт мутобиқи уҳдадориҳои андоз фарорасида, аз он ҷумла он объектҳои андозбандӣ дар давраи ҷорӣ фаъолият доранд...»[89]. Пардохти андозҳо, хирочҳо, ғоизҳо ва ҷаримаҳои ҳисобшуда аз объектҳои андозбандишавандаи воқеан амалкунанда дар доираи соли молиявӣ, яъне давраи муайян ташаккул меёбанд. «...Аз ин лиҳоз, давраи андоз метавонад бо давраи молиявӣ ё мутобиқат кунад ва ё мутобиқ наояд. Дар аввал, уҳдадориҳои андоз дар доираи соли молиявӣ ба вуҷуд меояд ва минбаъд (дар ҳолати иҷро нагардидани уҳдадориҳои андоз) ба давраи дигар мегузарад... »[89].

Тибқи ақидаи яке аз олимони рус Иванов В.В., ки бештар фаҳмиши манбаи андозро дар заминаи асноди қонунгузорӣ ва дигар сарчашмаҳо таҳқиқ менамояд моҳияти иқтисодии иқтидори андоз бо назардошти ҷанбаи вақт ва алоқаманд ба раванди бавуҷудоии уҳдадориҳои андоз, «имкони таснифи ҳолатҳои мухталифи манбаи андоз вобаста аз дараҷа ва шакли иштироки унсурҳои дохилии он дар андозбандӣ мавҷуд мебошад: - воқеӣ (декларатсияшаванда), - пинҳонӣ (зохирнашаванда), - истифоданашаванда (ояндабинона)»[24]. Манбаи андози воқеӣ дар худ яке аз қисмҳои муҳими объектҳои андозбандишавандаро ифода мекунад, ки доимӣ ва ё даврагӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ ширкат меварзанд, аз

ҷумла барои ситонидани андозҳо ба ҳисоб гирифта шуда, ихтиёран дар ҳисоботҳои андоз нишон дода мешаванд ва дар раванди ташаккул ва амалигардонии иқтидори андоз ҷалб карда мешаванд. Манбаи андози зоҳирнашаванда бошад дар худ қисме аз объектҳои хоҷагидориро ифода менамояд, ки ба андозбандӣ меафтад, аммо дидаю доништа ва ё қасдан аз ин раванд бароварда мешавад ва мутобиқан дар раванди ташаккул ва амалигардонии иқтидори андоз ба ҳисоб гирифта намешавад. «Асосҳои андозбандишаванда ё эҳтимолӣ ҳамчун қисми объектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ истифоданашуда ва унсурҳои муҳити табиӣ баррасӣ мешаванд, дар ояндаи наздик ва ё миёна ба фаъолияти хоҷагидорӣ ва дар раванди ташаккул ва амалигардонии иқтидори андоз метавонанд ҷалб гарданд»[24]. Аз ин муайянкунии таҳқиқотчи рус Иванов В.В. муайян мегардад, ки тафовут байни фаҳмиши «иқтидори андоз» ва «манбаи андоз» мавҷуд мебошад. Вале, ин ду фаҳмиши иқтисодӣ аз ҳамдигар вобаста мебошад ва ба ташаккулёбии иқтидори андоз манбаи андоз вобаста ба шакли он мусбӣю манфӣ таъсир мерасонад.

Дигар таҳқиқи Иванов В.В., ки бо натиҷаи он розӣ нашудан ғайриимкон мебошад ин аз ҷониби ӯ пешниҳод кардани фаҳмиши пардохтпазирии иқтидори андоз мебошад. Тибқи ақидаи ӯ «...пардохтпазирии иқтидори андоз ин қодирии ташкилдихандаҳои иқтидори андоз дар доираи соли молиявӣ, ки ба пардохтҳои воқеии андоз ҳангоми амали қонунгузори андози мавҷуда табдил меёбанд...»[41]. Ин изҳори назар сахт мебошад дар раванди арзёбии иқтидори андозии минтақа ба мадди назар гирифтани имконияти иҷрои уҳдадорӣҳои андозӣ зарур мебошад.

Воқеан, муҳлат, тартиби ҳисоб ва пардохти андозҳо ба шароити сарчашмаҳои андозбандишавандаи буҷетташакилкунанда таъсир мерасонад. Асосан муҳлати пардохти бархе аз намудҳои андоз ва лаҳзаи ворид шудани онҳо ба низоми буҷет метавонад ба ҳам мутобиқ наояд. Ба андешаи мо, рушди минбаъдаи ин равиш таҳқиқи заминаҳои институтсионалии ташаккули воридоти буҷетӣ аз ҳисоби захираҳои

андозӣ ва инчунин таснифоти илмӣ ин даромадхоро тақозо менамояд. «...Аз инҷост, ки аслан манбаи андоз барои муайян намудани иқтидори андоз нақши муҳим дорад. Зеро, чи қадаре, ки ҳосилиҷамъи манбаи андози ҳамаи андозҳо ва пардохтҳои ҷамъшаванда ва ё имконияти ҷамъоваридошта дар минтақа камтар бошад бо ҳамон андоза иқтидори андози он коҳиш меёбад. Бинобар ин манбаи андоз на танҳо баҳои арзишии манбаи андоз балки, имконияти аз он ба даст овардани даромади андозии бучетро ифода менамояд...» [126].

Чунки, истифодаи иқтидори андозӣ аз тағйирёбии сохтори манбаҳои эҳтимолӣ барои ситонидани андоз, ки даромади андозии бучети давлатиро таъмин менамоянд, махсусан аз хавфҳои андоз вобаста мебошад. Дар ин самт баҳодиҳии чунин хавфҳо дар низоми андози амалкунанда зарур мебошад. «...Бояд хавфҳо дар раванди амалигардонии сиёсати андоз ба инобат гирифта шаванд. Инчунин, андозаи иқтидори андозии минтақа дар як вақт аз хусусиятҳои сиёсати андози татбиқшаванда вобаста мебошад. Ин ҷо сухан перомуни он меравад, ки қабули қонунгузори андоз метавонад аз қоидаҳои умумии андозбандӣ тафовут дошта бошад...» [91].

Воқеан, дар шароити бозор сиёсати андози минтақаҳо ва ҳатто дар маҷмӯъ кишварҳои алоҳида ҳосатан дар самти институтсионалӣ ба меъёрҳои умумии пазируфташудаи андозбандӣ муҳолифат менамоянд. Аммо, ин заифии қонунгузорӣ боиси аз даст додани манбаи андоз дар заминаи пас ҷоришавии сармоя ва ё афзоиши манбаи андози ноаён мегардад.

Қобили қайд аст, ки сабаби саркашӣ аз пардохти андозҳо ё риоя накардани қонунгузори андоз аз сиёсати андозии татбиқнамудаи давлат вобастагӣ дорад, аз ин лиҳоз ин вазъ пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ ва татбиқи меъёрҳои нисбатан пасти андозхоро водор месозад. Сиёсати андозии амалкунада бо кушишҳои андозии мақомоти минтақавии андоз иртиботи зич дорад. Агар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ манбаҳои андозбандишавандаи шабеҳ дошта бошанд ва нақшаи воридоти андозхоро

гуногун ичро намоянд, ин шаҳодат аз он аст, ки кушиши андозии минтақаҳои ҷумхурии гуногун ба назар мерасад. Дар мамолики рушдёфта, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баҳогузори низоми маъмурикунонии андоз мавҷуд аст. «...Бояд қайд намуд, ки фаҳмиши саъю кӯшиши андоз дар адабиётҳои иқтисодӣ ҳаммаъно таъриф дода намешавад. Дар умум, зеро мафҳуми саъю кӯшиши андоз ҳамчун чораеро мефаҳманд, ки мақомоти минтақавии ҳудуди муайян ё минтақаи субмилӣ (субнациональный) манбаи даромади дар ихтиёраш бударо истифода мекунад...» [70]. Аз инҷост, ки истифодаи манбаи даромад хосатан манбаи андоз аз ҷаълолноки ва саъю кӯшиши мақомот ва хизматчиёни давлатӣ вобаста аст.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ «...сатҳи саъю кӯшиши андозӣ ҳамчун фарқияти андозҳои воқеӣ ҷамъоваришуда ва иқтисодии андозии ояндабинигардида (ё худ нақшаи воридоти андоз) муайян карда мешавад...»[138]. Аммо бархе аз муаллифон дар таҳқиқоти хеш саъю кӯшиши андозиро бо ҷамъоварии андоз вобаста ва ё якҷинса меҳисобанд. Хосатан ин нуқтаи назар дар қорҳои илмии Масгрейв Р.А. дида мешавад. Албатта, ҷамъоварии андоз яке аз унсурҳои муҳими маъмурикунонии андоз маҳсуб меёбад, аммо сатҳи ҷамъоварии андоз аз саъю кӯшиши андозии мақомоти ваколатдор ва дигар омилҳои берунӣ низ алоқаманд мебошад. «...Дар ин равиш гурӯҳи дигари муҳақиқон ба саъю кӯшиши андозӣ табиати нисбатан мураккабро бо таснифи таркиби ин категория ба ду гурӯҳ ишора мекунанд. Тибқи назари онҳо гурӯҳи аввал шартан аз усулҳои танзими андозӣ, ки аз иваз кардани муҳлати пардохти андоз, гуногунсозии меъёри андозҳо, пешниҳоди имтиёз ба андозу бозҳо, имтиёзҳо ба амалиётҳои содиротӣ, пешниҳоди ҳуқуқ барои интиҳоби низоми андозбандӣ таркиб ёфтаанд ва дуюм қорҳои маъмурикунонии андоз ва назорати андоз мансубанд....» [130].

Аз ин рӯ, дараҷаи ҷаъолияти мақсадноки мақомоти ҳудудии андоз бештар ба самаранокии воситаҳои танзими андоз, ки дар доираи сиёсати андоз татбиқ мешаванд, вобаста мебошад. Ин воситаҳо тавассути

истифодаи имкониятҳои мақомоти минтақавӣ, аз ҷумла муқаррар намудани меъёрҳои хоҷишӯфтаи андоз, пешниҳоди имтиёзҳо ва дигар сабукиҳои андозӣ амалӣ мегарданд.

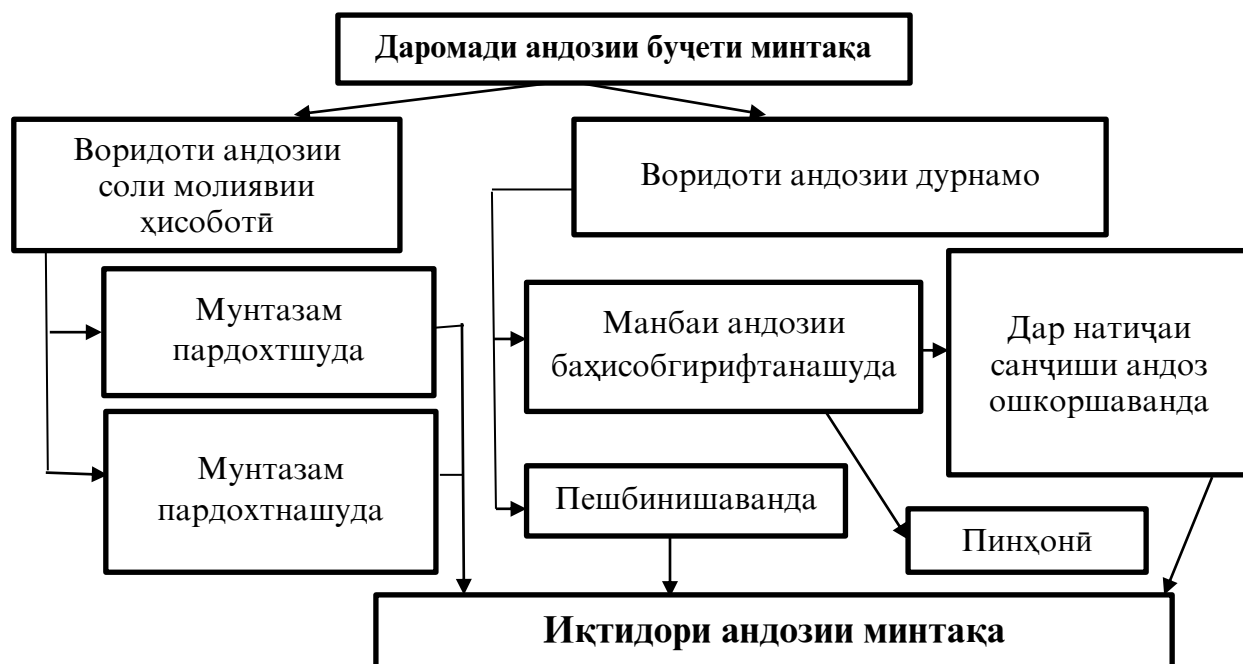
Ҷаълонокии нозирони андоз ҳангоми ситонидани андозу пардохтҳо ва ҷаримаю ғоизҳо, аз ҷумла маблағҳои дар ҷараёни назорати андоз ошкоршуда боиси истифодаи назарраси иқтисодии андоз гардад, ва метавонад дар соли тақвимӣ қарзҳои андозии солҳои гузаштаре, бо қабули қарорҳои гуногун ба буҷети сатҳҳои гуногун ворид намояд. Албатта, дар шароити муосир ҷораҳои зиёд ҷиҳати вусъат додани ҷамъоварии андоз ва афзоиши воридоти андоз ба монанди: маҷбуран ситонидани андоз, аз навсозӣ (реструктуризация) ва ғайра мавҷуданд. Аммо, боиси тазаққур аст, ки ҳадафмандии ворид намудани маблағи ҷаримаю ғоизҳо ба иқтисодии андоз низ дар адабиётҳои иқтисодӣ ба масъалаи баҳснок мансуб мебошад. Ба ақидаи мо, нуқтаи назари дақиқ дар ин масъала боиси пешниҳоди таърифи комилан мутобиқ ба иқтисодии андозии минтақа мегардад.

Маҷрид ба ёдоварист, ки «...як қатор таҳқиқгарон зарур меҳисобанд, ки афзоиши қарздорӣ оид ба пардохти андозҳо дар давраи ифодакунандаи иқтисодии андоз арзёбишаванда дар сатҳи минтақа ворид карда шавад...»[87].

Аммо, тавре баён намудем ин масъалаи баҳсталаб мебошад ва ворид намудани ҷаримаю ғоизҳо ба иқтисодии андоз сараввал ба назар оқилона намерасад, зеро дар арзёбии он чунин воридот ба буҷет муайян нашуда буданд, гарчанде дар кулли низоми буҷети давлатҳои ҷаҳон чун воридоти андозӣ баррасӣ мегардад. Лекин, риоя накардани қонунгузориҳои андоз боиси таъмин нагардидани қисми даромади буҷет аз ҳисоби андозҳо мегардад, ки бештари вақт истифода аз қарзҳои дохилию берунии давлат иҷро шуда, дар оянда уҳдадориҳои муайян дар назди буҷет ба вучуд меояд. «...Ин талаб менамояд, ки барои мавҷудияти адолат дар муносибатҳои буҷетию андозӣ талофии зарар аз онҳое ки уҳдадориҳои андозро саривақт иҷро накарда ва боиси ба миён омадани қарзи давлатӣ

чӯброн намоянд...»[4]. Дар чунин ҳолат ба назар гирифтани ин пардохтҳо ба иқтидори андоз, ки аз ҳафви зиёд вобаста аст, як андоза дуруст мегардад. Дар муносибатҳои андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаи андоз ҳамчун ифодаи пулии даромади андозбандишаванда, масоҳати молу мулк, масоҳати замин, иқтидори муҳаррики воситаҳои нақлиёт, ҳаҷми молҳои андозбандишаванда ва ғайра муқаррар шудааст.

Гуруҳбандии манбаҳои андозбандишаванда ва фарқияти он аз иқтидори андозии минтақа, инчунин таҳия ва асоснок намудани самтҳои рушди иқтидори андозӣ ба афзоиши воридоти андозӣ ба буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ мусоидат менамояд. Дар ин радиф мо сохтори воридоти андозии буҷетро дар минтақа тасвир намоем (расми 1.1).

Расми 1.1. – Даромади андозии буҷети минтақа бо назардошти дарачҷаи шакливазкунии манбаи андоз

Сарҷаишма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти истифодашуда

Тавре аз расми 1.1. бармеояд тибқи таснифоти анҷомдодаи мо даромади андозии буҷети минтақа аз воридоти андозии соли ҷорӣ ва соли оянда иборат аст. Дар сохтори даромади андозии соли молиявии ҷорӣ маблағи уҳдадорихои андозии ихтиёрии андозсупорандагон ва саривақт вориднашудаи (андозҳо, ҷаримаҳо ва ғоизҳои ҳисобшудаи) солҳои қаблӣ, ки ҳангоми чораҳои назоратии мақомоти ҳудудии андоз ситонида мешаванд, ҷой доранд. Ҳамин тавр, ба ақидаи мо ба таркиби

даромади андозии давраи ояндаи молиявӣ ворид намудани андозҳои воридшаванда ва дигар пардохтҳои ҳатмиро, ки дар натиҷаи чораҳои назоратии мақомоти андоз муайянгардида, пардохта мешаванд, инчунин маблағи пардохтҳои, ки дар иқтисодиёти пинҳонӣ ва ояндабинишудаи буҷети давлатии минтақа саҳеҳ мебошад.

Дар заминаи таҳқиқи анҷомдодашуда дар зербоби мазкур аз ҷониби мо чунин муайянкунии таърифи муаллифӣ оид ба моҳияти иқтисодии иқтидори андоз пешниҳод мегардад: «...Иқтидори андозии минтақа дар худ маҷмуи пардохтҳои андозӣ, ҷаримаву ғоизҳо ва қарзи андозӣ, ки барои пурра намудани буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ равона карда мешаванд, инчунин баъзе асосҳои андозбандишавандае, ки бидуни бақайдгирӣ мондаанд, аз ҷумла дар иқтисодиёти соягии воҳидҳои муайяни маъмурӣ - ҳудудӣ мавҷуданд, инъикос менамояд...»[3-М].

Чунин хусусиятҳои хоси ин таърифи пешниҳодгардида мавҷуд аст, ки дар таҳқиқи дигар донандаҳои соҳа дида намешаванд:

1. Муайян карда шудааст, ки ба иқтидори андоз ҷамъи пардохтҳои воридшуда ва дар оянда имконияти воридшавӣ дошта мансубанд.

2. Дар таъриф муайян мегардад, ки иқтидори андозии минтақа ба таъмини ҳам буҷети ҷумҳуриявӣ ва ҳам маҳаллӣ нигаронида мешавад.

3. Муайян карда шудааст, ки дар сохтори иқтидори андозии минтақа ҳиссае аз воридоти андозӣ ба манбаъҳои пинҳонии андозбандӣ марбут буда, тавассути қорҳои назоратии мақомоти андоз таъмин мегардад.

4. Ошкор карда мешавад, ки асосҳои андозбандӣ иқтидори андозии минтақаро қодир нестанд таҷассум кунанд, чунки як қисми онҳо ба андозбандӣ ҷалб нашудаанд ва қисми дигар дар баҳши иқтисодиёти пинҳонӣ мемонанд.

Аз ин ҷо метавон хулоса кард, ки иқтидори андозии минтақа дар худ ҳам воридоти андозии воқеан амалишуда ва ҳам иқтидоран имконпазирро, ки имкони ғун кардан аз ҳудуди муайян, яъне минтақаи аниқ мавҷуд аст, дарбар мегирад.

Дар ин замина иқтидори андозро метавон ҳамчун индикатори арзёбикунанда баррасӣ нумуд, ки дар як вақт ҳам ҳолати воқеӣ ва ҳам ҳаҷми ояндаи имконпазири воридоти андозро тавсиф мекунад. Танҳо дар ин ҷабҳа иқтидори андоз метавонад арзёбии миқдории имкониятҳои молиявии минтақаро дар давраи оянда тавсиф намояд.

Ҳамин тавр, таҳқиқи ҷанбаи назариявии иқтидори андозии минтақа ба мо имкон дод, ки таърифи иқтисодии ин категорияро қиёсан амиқтару дақиқтар бо назардошти хусусиятҳои хоси муносибатҳои андозии мавҷуда дар кишвар ва минтақаҳои он баррасӣ кунем. Муайян кардани мавқеи муаллифӣ дар ин самт имкон дод, ки иқтидори андозро чун унсури муҳими сиёсати андози минтақа ва дар маҷмуъ мамлакат тасдиқ карда бошем. Хулоса кардан мумкин аст, ки агар ҳамаи унсурҳои дар таърифи муаллифӣ пешниҳод намудаи мо дар раванди арзёбии иқтидори андозии минтақа ба эътибор гирифта шавад, интизорӣ меравад, ки иқтидори андозии минтақа вусъат меёбад. Зеро, дар арзёбии иқтидори андозии минтақа низ метавонад услуби ҳисобу китобе ҷой дошта бошад, ки ба мундариҷаи ин фаҳмиш мутобиқ нест. Аз ин нигоҳ, барои расидан ба ҳадафи дар таҳқиқот муайяншуда, дар зербоби дигари кори диссертатсионӣ масъалаи арзёбии иқтидори андозии минтақа баррасӣ карда мешавад.

1.2. Равишҳои методологӣ оид ба арзёбии иқтидори андозии минтақа

Арзёбии дилхоҳ категорияи иқтисодӣ равиши методологиро тақозо менамояд, ки он ба мундариҷаи ин категория мутобиқат намояд.

«...Бинобар ин, барои таҳқиқи арзёбии иқтидори андозии минтақа, ба низом даровардани усулҳои арзёбии ин категория зарур мебошад. Ҳамзамон, таҳқиқи арзёбии иқтидори андозии минтақа имкон медиҳад...»[160]. Инчунин воридоти андоз аз сарчашмаҳои маҳалӣ дар таъмини буҷетҳои сатҳҳои гуногун дақиқ муайян карда шавад. Баррасии усулҳои арзёбии иқтидори андоз айни замон барои иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мақсад мебошад.

Вобаста ба ин нуқтаи назар бояд баён намуд, ки дар илми муосири иқтисодиёт тарз ва усулҳои гуногуни арзёбии иқтидори андозии минтақа мавҷуд аст.

Мундариҷаи бархе аз усулҳои арзёбии иқтидори андоз ба таври мухтасар дар ҷадвали 1.2, оварда шудааст.

Ҷадвали 1.3. – Усулҳои арзёбии иқтидори андоз

Формула	Мундариҷа
1	2
Усули воқеӣ (фактический) ё маблағи андозҳои воқеӣ ҷамъоваришуда	
$НПР = \Phi + З + Л$	Дар ин ҷо: НПР – иқтидори андозии минтақа, воҳиди пулӣ; Φ – воридоти воқеии андозҳо, воҳиди пулӣ; $З$ – афзоиши қарздорӣ дар давраи ҳисоботӣ, воҳиди пулӣ; $Л$ – маҷмуи маблағи андозӣ ба имтиёзҳои минтақа ва маҳал рост омада, воҳиди пулӣ.
Усули маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (МММ)	
$НП_i = РС * ВРП_i$	Дар ин ҷо: $НП_i$ – иқтидори андозии минтақа, МММ i – маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ дар минтақа; РС – меъери миёнаи андоз
Усули репрезентативии системаи андоз (РСА)	
$НП = НБ_i * РС_i * К$	Дар ин ҷо: НП – иқтидори андоз, $НБ_i$ – манбаи андоз i – юми андоз дар давраи таҳқиқотӣ; $РС_i$ – меъери миёнаи репрезентативии андози i -юм; $К$ – коэффитсиенти ҷамъоварии i -юм андоз аз субъекти андозсупор
Усули ислоҳи коэффитсентӣ	
$НПР = \sum НБ_i * РС_i * k_n$	Дар ин ҷо: НПР – иқтидори андозии минтақа, $НБ_i$ – манбаи андози i -юми минтақа дар соли ояндабинишаванд; $РС_i$ – меъери миёнаи репрезентативии андоз оид ба андози i -юм дар минтақа; k_n – коэффитсиенти самаранокии иҷтимоию иқтисодии минтақа дар минтақаи баррасишаванда дар соли ояндабинишаванда.
Усули маҷмуии иқтидори андоз	
СНП = Р (НП)*НО, ин ҷо Р (НП) дар асоси формулаи зерин ҳисоб карда мешавад: $P_{\text{налог}}(НП)_i = 1 - \frac{НЕД_i}{100}$	Дар ин ҷо: СНП – маҷмуи иқтидори андозии минтақа, бо воҳиди пулӣ; Р(НП) – маҷмуи иқтидори иҷроии ӯҳдадориҳои андоз дар давраи таҳқиқ; НО – ӯҳдадориҳои андоз дар давраи таҳқиқ бо воҳиди пулӣ; НЕД _і – қарздорӣ андоз оид ба ҳар як намуди андоз дар давраи таҳқиқ бо %
Амсилаи занҷирии матритсавӣ	
$НПР = \sum C_{nij}$	Ин система нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои муттаҳид кардашуда ва дар шакли матритса пешниҳодгардида мебошад. Матритсаи C_{nij} дар худ ҷадвалелро ифода мекунад, ки дар сатри он соҳаҳои иқтисодиёт ҷойгиранд ва дар сутунҳо бошанд намуди алоҳидаи андоз. Хотима метавонад системаи бисёрченакии вобастагии микдории иқтидори андозии минтақаи аниқ аз омилҳои рушд соҳаҳои минтақа бошад.
Усули арзёбӣ дар асоси даромад ба ҳар сари аҳоли	

Идомаи ҷадвали 1.3.

1	2
$ВРП_i^* = \frac{ВРП_i}{N_i^{зор} + N_i^{сел}}$	Дар ин ҷо: $ВРП_i$ – Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ; $N_i^{гор}$ – шумораи умумии аҳолии шаҳрҳои минтақа; $N_i^{сел}$ – шумораи умумии аҳолии деҳоти минтақа.
Усули таҳлили регрессионӣ	
Барои арзёбии иқтидори андозии минтақа дар асоси усули таҳлили регрессионӣ истифода аз ҳисоби оптималии омилҳои тасодуфӣ $b_1, b_2, \dots, b_m$ чунин шакли баробарӣ истифода мегардад: $НП = НБ_{ij} \times b_1 + НБ_{2j} \times b_2 + НБ_{mj} \times b_m + E_j,$	Дар ин ҷо: НП – иқтидори андоз; $НБ_i$ – нишондиҳандаи манбаи андоз, ки мустақиман ва ё ғайримустақиман андозаи манбаи маҷмуии андозро дар минтақаи аниқ ё ҷузъиёти алоҳидаи он ифода мекунад; m – шумораи минтақаҳои баррасишаванда; E_j – саҳви тасодуфӣ ченак.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [135]; [95]; [97]; [30]; [131]; [147]; [168].

Маълумотҳои Ҷадвали 1.3 шаҳодат медиҳанд, ки усулҳои арзёбии иқтидори андоз дар худ ҷиҳати мусбӣ ва норасогиро дорад. Дар доираи зербоби мазкури кори диссертатсионӣ бо мақсади дақиқ истифода намудани ин усулҳо дар қисми таҳлили таҳқиқот моро зарур аст, ки ба таври мушаххас мундариҷаи ҳар як усулро баррасӣ кунем.

Мувофиқи адабиёти иқтисодӣ ва таҳқиқотҳои илмӣ анҷомдодашуда усулҳои арзёбии иқтидори андозро ба ду гурӯҳ тасниф менамоянд, аз ҷумла «...ба гурӯҳи аввал усулҳои дар асоси нишондиҳандаҳои воқеӣ мансуб гардида ба гурӯҳи дуюм усулҳо дар асоси нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мансуб ҳисобида мешаванд...» [141]. Усулҳое, ки дар ҷадвали 1.3 пешкаш шудаанд унсурҳои асосии ин ду гурӯҳи усулҳои номбурда мебошанд.

Пеш аз ҳама, усулҳои дар ҷадвали 1.2, баёнгардида дар қорҳои олимони иқтисодшинос, китобҳои дарсӣ барои макотиби олии соҳаи иқтисодиёт оварда шудаанд ва дар амал дар мамолиқ ва минтақаҳои мухталиф мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар ҳар як ҳолати муайян ин ё он усули ҳисобу китоб, ки барои таҳқиқотчӣ мусоид бошад, инчунин бо дарназардошти дастрас будани маълумоти воқеӣ ва ҳадафи дар таҳқиқот гузошташуда истифода бурда мешавад. Ба ҳамаи ин назар накарда, дар қорҳои таҳқиқотии олимону мутахассисони соҳа назари ягонае, ки собиткунандаи бартариини ин ё он тарзу усули арзёбӣ бошад, ба

чашм намерасад. Ҳангоми ҳисобу китоб худ маълум аст, ки сараввал ҳаҷми зиёди нишондиҳандаҳои воқеӣ ва минбаъд меҳнатталабии раванди ҳисоб талаб мешавад. Аз ин лиҳоз, пеш аз истифодаи усулҳои таҳқиқот бештари вақт таҳқиқотчиён ба мавҷудияти иттилооти воқеӣ барои таҳлил меҳнатталабии кори ҳисобу китоб эътибор медиҳанд, на ба натиҷаи он ва бартарияту дақиқии усули интиҳобгардида.

Дар байни усулҳои дар таҳқиқот овардашуда «дар илми иқтисодиёти ватанӣ бештар усули воқеии арзёбии иқтидори андоз истифода мешавад. Ин усул пеш аз ҳама назар ба дигар усулҳои арзёбӣ басо тарзи содаи ҳисоб дошта, ба маълумотҳои воқеии аз ҷониби мақомоти андоз ба нашр расида ё чун нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ пазируфташуда, ки баҳси зиёдро байни муҳаққиқон ба миён намеорад, асос меёбад. Барои иқтисодиёти Тоҷикистон дар маҷмӯъ, инчунин арзёбии иқтидори андозии минтақаҳои он мушкилоти истифодаи ин усул дар дастрас набудани маълумотҳои воқеӣ барои таҳқиқотчиин одӣ мебошад»[3-М].

Дар бисёр мавридҳо миёни маълумотҳои оморӣ норасогӣ ё муҳолифат мушоҳида мегардад, ки ҳангоми таҳлили воқеӣ аз ҷониби таҳқиқотчиён мушкилиҳо ба миён меорад. мегардад. Аз ҷониби дигар дастрас намудани маълумотҳо барои таҳлил низ машаққати зиёдро талаб мекунад.

Гузашта аз ин, вақте муҳаққиқ ба дилхоҳ мақомоти ваколатдори соҳаи андоз аз сатҳи поён то сатҳи боло ба таври хаттӣ мурочиат мекунад ба чунин посухи кӯтоҳ рӯ ба рӯ мегардад: ин маълумотҳо сирри давлатӣ аст. Дар чунин ҳолат, на танҳо арзёбии иқтидори андозии минтақа, балки таҳлили дигар ҷанбаҳои низоми андози кишвар басо мушкил ва ҳатто ғайриимкон низ мегардад.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки тасвири объекти таҳқиқоти таҳқиқшаванда пурра ташаккул наёфтааст. Ба ақидаи мо яке аз норасогии ҷиддии ин равиши методӣ дар он ифода меёбад, ки арзёбӣ дар ҷаҳорҷӯбаи иқтисодиёти расмӣ (бе назардошти иқтисодиёти

пасипардагӣ) амалӣ мегардад. Яъне, дар чунин ҳолат дар ҳалқа (контур) афтидани танҳо субъектҳои хоҷагидорӣ дар минтақа дар қайди давлатӣ буда, ба назар мерасад. Гуфтан зарур аст, ки бахши иқтисодиёти пинҳонӣ, ки дар давраи пайдоршавии иқтисодиёти Тоҷикистон ҳаҷми назаррасро соҳиб гардида аст, дар канор мемонад. Тавре дар зербоби аввали ҳамин боби кори диссертатсионӣ ҳангоми таҳқиқ муайян карда шуд, ба унсурҳои таркибии иқтисодӣ андозӣ бояд объектҳои андозбандишавандаи дар иқтисодиёти пинҳонӣ қарордошта (дар раванди корҳои назоратии мақомоти андоз имконияти ошкоршавидошта) низ ба назар гирифта шавад, ки дар шароити ҷойдоштани бахши иқтисодиёти пинҳонӣ басо муҳим мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «...ҳиссаи бахши иқтисодиёти пинҳонӣ дар байни давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар ҷойҳои аввал муайян шуда, ҳиссаи он ба ҳисоби миёна бо ҳисоби Ҳазинаи байлмилалии асёр дар 25 соли охир ба 42,9 фоиз мерасад, ки дар байни 158 давлати таҳқиқшуда дар раддабандӣ дар ҷойи 31- ум қарор дорад...» [111].

Аз ин лиҳоз моро зарур аст, ки барои муайян намудани усули арзёбии комилан мутобиқ дар шароити минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дигар усулҳои дар ҷадвали 1.2 овардашударо низ мавриди таҳқиқи амиқ қарор диҳем.

Усули (МММ) дар раванди таҳқиқи иқтисодӣ андозии минтақаҳои кишвар аз ҷониби муҳақиқон ба таври маҳдуд истифода мешавад. Гарчанде дар ҷадвали 1.3 формула барои ҳисоб ва мундариҷаи ин усул оварда шудааст бо мақсади муайян намудан бартарию камбудии онро ин ҷо муфассалтар баррасӣ менамоем.

Усули МММ шароит фароҳам меорад, ки арзёбии нисбатан саҳеҳи иқтисодӣ андоз имконпазир гардад ва қисми бештари манбаҳои андозбандишаванда ба назар гирифта шаванд. Дар мавриди усули маблағи андозҳои воқеӣ ҷамъоваришуда ва арзёбӣ дар асоси даромад ба ҳар сари аҳолии объектҳои андозбандишавандаи дар иқтисодиёти пинҳонӣ қарордошта ба назар гирифта нашаванд ҳам, вале дар усули

МММ ҳамаи манбаҳои андозбандӣ ҳам андозбандишаванда ва ҳам ояндабинишудаи пинҳонгардида баҳисоб гирифта мешаванд. Баробари ин бартариҳои дигари ин усул дар он мебошад, ки кулли даромади резидентҳо ва ғайрирезидентҳо дар мадди назари муҳаққиқ қарор мегиранд.

Албатта, ҳар як усули ҳисоби иқтисодии андоз дорои нуқсонҳо низ мебошад. Аз ин лиҳоз дар вақти арзёбии иқтисодии андозии минтақа истифодаи босамари ин усул аз хусусиятҳои низоми андози ташаккулифта дар кишвар вобаста аст. Аз ин рӯ зарур аст, ки ҷанбаҳои низоми андоз ва механизми андозбандӣ дар кишвар баррасӣ гардад. Усулҳои ҳисоб ва пардохти андозҳо ва махсусан инкишофи МММ ба эътибор гирифта гирифта шаванд. Чунки МММ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ, андоз аз даромади шахсони воқеӣ, андози иҷтимоӣ ва ААИ ташаккул ва густариш меёбад.

Ба мадди назар нагирифтани дигар андозҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ яке аз норасоии муҳим дар вақти истифодаи ин усул мебошад. Инчунин, таъсири як қатор андозҳои ҷумҳуриявӣ ва трансфертҳои давлатӣ ба иқтисодии андозии минтақа, ҳангоми арзёбӣ тариқи усули МММ баҳисоб гирифта намешаванд. «...Аз ин ҷо бармеояд, ки ин усул гарчанде аз усули арзёбии воқеӣ ва ҳисоби даромад ба ҳар сари аҳоли бартарӣ дошта бошад ҳам, баъзе аз ҷанбаҳои фаъолияти хоҷагидориро фарогир намебошад...»[159]. Бар замми ин ҳисоби нишондиҳандаи МММ як муддат (ҳатто то ду сол) бадтар ба даст оварда мешавад ва ояндабинии иқтисодии андозии минтақа дар асоси ин усул ғайриимкон мегардад. Аз ин лиҳоз аз таҳқиқгар талаб мегардад, ки сараввал андозаи МММ-ро ояндабинӣ намояд ва баъдан иқтисодии андозии минтақаро.

Усули дигаре, ки барои арзёбии иқтисодии андоз дар мамолики рушдифта бештар истифода мешавад ин усули репрезентативии низоми андоз (РСА) мебошад, ки ҳангоми истифодаи он сатҳи баланди рушди

иқтисодиёти рақамӣ ва маълумоти саҳеҳ доир ба андозҳои муайян зарур мебошад.

«Усули РСА дар таҳқиқоти олимон ва мақомотҳои ватанӣ кам истифода гардида, ба таркиби усулҳои арзёбии нишондиҳандаҳои воқеӣ дохил мегардад ва натиҷаи ҳисоби он дар бисер маврид ва минтақаҳо бо нишондоди натиҷаи усулҳои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ наздик мешавад»[127]. Хусусан ин хусусияти усули мазкур дар таҳқиқи Давыдова Л.В. муайян гардидааст. Тафовути асосӣ байни ин усул ва усулҳои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мавҷуд аст ва метавонад чунин инъикос карда шавад: «...дар вақти истифодаи усулҳои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ амсиласозии иқтидори воридоти андозӣ бе назардошти хусусиятҳои манбаи андоз ва меъёри андозҳои алоҳида амалӣ мегардад...»[159], тақия ба нишондиҳандаҳои умумии макроиқтисодӣ ҳангоми баҳогузориҳои иқтидори андозӣ боиси нодиди мондани хусусиятҳои сохторӣ ва соҳавии сарчашмаҳои андозбандӣ гардида, таъсири меъёрҳои ҷудогонаи андозро ба таври кофӣ инъикос намекунад, аммо усули арзёбӣ бо воситаи РСА ҳангоми истифода гардидан аз таҳқиқгар тақозо менамояд, ки дақиқан манбаи андози ҳар як намуди андози буҷетафзоро бо назардошти хусусиятҳои ситонидани андозҳои мазкур ва меъёри андозбандии ҳар як андози ба таҳқиқ қабулшударо муайян намояд.

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки РСА яке аз усулҳои арзёбии нишондиҳандаҳои воқеӣ мебошад, ки иқтидори андозро барои андозҳои алоҳида муайян намуда, истифода бурдани ин усул дар давлатҳои иқтисодиёти рақамӣ дар сатҳи паст қарордошта ва ё сатҳи баланди бахши иқтисодиёти пинҳонӣ ҷойдошта ғайриимкон мегардад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар шароити кунунии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он истифодаи ин усул иқтидори воқеии андозро муайян намекунад ва дар баъзе мавридҳо арзёбӣ бо истифодаи усули РСА ғайриимкон мегардад.

Усули дигаре, ки миёни усулҳои арзёбии иқтисодии андозии минтақа шахомати зиёд дорад ва доираи васеи истифодабарандагонро дорост ин усули ислоҳи коэффитсентӣ мебошад. Усули номбурда имкон медиҳад, ки хангоми пешгуи нишондиҳандаҳо ислоҳоти низомии андоз ва омилҳои тасҳеҳкунада ба эътибор гирифта шавад.

«Усули ислоҳи коэффитсентӣ дар таҷрибаи васеи истифода мегардад. Дар раванди ояндабинии иқтисодии андоз аксари мамлакатҳои ҷаҳон ин усулро васеи истифода менамоянд. Бартарии ин усул дар он мебошад, ки вобаста ба талаботи нави дар мадди назар будаи қонунгузории андоз барои ислоҳ намудан бо мақсади мутобиқ кардани нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ ба шароити соли банақшагиришаванда коэффисиентҳои мухталифи ояндабиникунанда (масалан, афзоиши манбаи андоз, афзоиши дар мадди назар будаи воридоти андоз, сатҳи рушди истеҳсолот, коэффисиенти афзоиши даромад, коэффисиенти ислоҳ аз давраи базавӣ ба нақшавӣ ва ғайраҳо), истифода мегардад»[127]. Барои гузаронидани маълумотҳои ҳисоботӣ ба соли нақшавӣ бо назардошти ислоҳдорӣ дар асоси тағйиротҳои мунтазирӣ коэффисиентҳои мухталифи истифодашаванда бояд аз ҷониби мақомоти дахлдори минтақа пешниҳод гардад. Чун қоида дар усули пешниҳодгардида тавсифи кӯтоҳи коэффисиент ва таъиноти он, инчунин дар баъзе ҳолатҳо қимати ҳисобшуда низ нишон дода мешавад.

Усули маҷмуии иқтисодии андоз як аз усулҳои арзёбии нишондиҳандаҳои воқеӣ мебошад, ки дар таҷрибаи аксар давлатҳои ҷаҳон мавриди истифода қарор мегирад. Бояд иброз намуд, ки ин усул назар ба усули арзёбии МММ ҳаҷми воқеии захираҳои андозро дақиқтар муайян менамояд. Зеро дар раванди арзёбӣ, агар таҳриф дар нишондиҳандаҳои иқтисодии минтақа дида шавад, усулии МММ метавонад натиҷаи дилхоҳ надихад. Вале чунин ҳолат наметавонад ба усули маҷмуии иқтисодии андоз таъсири манфӣ расонад. Аҳамияти дигари ин усул дар он аст, ки ба консепсияи амудии ҳокимият дар самти тақсими даромади буҷет ва қонунгузории андоз мутобиқат менамояд.

Дар раванди истифодаи усули маҷмуии иқтисодии андоз ҳаҷми зиёди маълумотҳо талаб мешавад, ки яке аз хусусиятҳои маҷмуии ин усулро иникос менамояд. Инчунин, норасоии дигари ин усул дар он аст, ки таҳлили динамикаи сохтори иқтисодии андоз ғайри имкон аст.

Аз додаҳои ҷадвали 1.3 бар меояд, ки усули таҳлили регрессионӣ яке аз усулҳои баҳодиҳии иқтисодии андоз мебошад, ки раванди истифодаи он ба пойгоҳи мукаммали нишондиҳандаҳои таҳлилӣ ва ҳисобӣ таъсия менамояд ва ба монанди дигар усулҳои нишондиҳандаҳои воқеӣ ба миён намеояд. «Зеро ҳангоми истифодабарии ин усул танҳо иттилоот дар бораи маҷмуӣ даромад дар минтақа ва як гурӯҳ тағйирёбандаҳо ба сифати ченкунандаҳои ғайримустақими маҷбурии андози минтақаҳо тақозо мегардад»[143]. Бартариии дигари усули таҳлили регрессионӣ дар он аст, ки ҳангоми истифодаи намунаи усули маъмур зарурати гуруҳбандии намунаҳои даромад оид ба унсурҳои асосии андозбандӣ ва дар натиҷа имконияти муайян намунаи сарчашмаҳои мушаххаси андозбандӣ барои намунаҳои алоҳидаи андоз маҳдуд мегардад. Аммо, ворид кардани миқдори зиёди тағйирёбандаҳо дар раванди ҳисоб сатҳи дақиқии арзёбиро ба воситаи таҳлили самараноки нишондиҳандаҳо баланд мебардорад ва истифодаи ками тағйирёбандаҳо ҳолати баръакс медиҳад.

Дар маҷмӯи Ғарб ва Аврупо ба сифати нишондиҳандаи муқоисавии иқтисодии андоз усули арзёбӣ дар асоси даромад ба ҳар сари аҳоли хеле зиёд мавриди истифода қарор мегирад. Муҳаққиқони ватанӣ низ аз усули номбурда назаррас истифода менамоянд.

«Бартариии асосии истифодаи усули арзёбӣ дар асоси даромад ба ҳар сари аҳоли чун воситаи арзёбии иқтисодии андози минтақа дар он аст, ки маълумот оид ба нишондиҳандаҳои истифодашаванда ба ҳамагон дастрас мебошад ва расман аз ҷониби мақомоти ваколатдор ба нашр расонида мешавад»[97]. Маҷбурии асосӣ маълумот барои истифодаи усули номбурда ин нишондиҳандаҳои омили расмӣ давлат (масалан: дар Тоҷикистон Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон)

маҳсуб меёбад, ки барои баҳодиҳии иқтидори андозии минтақаҳои алоҳидаи кишвар қулай мебошад.

Албатта, ҳар чизе, ки ҳисоби осон ва қулай дорад аз норасогиро эмин буда наметавонад. Аз ин нигоҳ муаммои асосӣ дар истифодаи ин усул маълумоти омории даромад ба ҳар сари аҳоли дар шароити бисёр давлатҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон зерин шубҳа қарор мегирад ва наметавонад дақиқ набояд. Ин вазъ дар асл аз ҳиссаи зиёди иқтисодиёти ғайрирасмӣ дар кишвар, инчунин дар минтақаҳои он хусусиятҳои гуногун доштани иқтисодиёт, ки даромадҳои мухталифи аҳоли ташаккул меёбанд вобастагии зиёд дорад.

Албатта қоиш додани иқтисодиёти пинҳонӣ як муаммои муҳим боқӣ мемонад, аммо масъалаи ба назар гирифтани даромади аҳоли чун аҳолии шаҳрнشين ва деҳотнشين ба ақидаи як қатор олимони хосатан Калинина О.В. самаранокии ин усули арзёбии иқтидори андозро беҳтар мегарданад. Аз ин лиҳоз О.В. Калинина пешниҳод менамояд, ки барои дақиқан ҳисоб намудани иқтидори андозии маҳаллу шаҳрҳои минтақа аз формулаҳои зерин истифода бурдан зарур аст:

$$BPP_i^{*сел} = \frac{BPP_i^{сел}}{N_i^{сел}} \quad \text{ва} \quad BPP_i^{*гор} = \frac{BPP_i^{гор}}{N_i^{гор}} \quad (1.9)$$

Дар ин ҷо:

$BPP_i^{*сел}$ — маҷмуи маҳсулоти маҳаллии минтақа;

$N_i^{сел}$ — шумораи аҳолии маҳал;

$BPP_i^{*гор}$ — маҷмуи маҳсулоти шаҳрии минтақа;

$N_i^{гор}$ — шумораи аҳолии шаҳр;

Дар асоси чунин ҳисоб аҳолии i -юми минтақа дар маҷмуъ ($N_i^{гор} + N_i^{сел}$) ҳисоби миқдори маҷмуи маҳсулоти i -юми минтақаиро муайян менамояд, ки ҳосили ҷамъи ду гурӯҳи нишондиҳандаҳо ($BPP_i = BPP_i^{гор} + BPP_i^{сел}$) мебошад.

Хамин тавр тибқи таҳқиқи О.В. Калинина андозаи миёнаи МММ ба ҳар сари аҳоли дар минтақа дар маҷмӯъ бояд чунин ҳисоб карда шавад:

$$BPI_i^* = \frac{BPI_i}{N_i^{cop} + N_i^{cel}} \quad (1.10)$$

Албатта, ин тарзи ҳисоби андозаи миёнаи МММ ба шумораи аҳоли яке аз тарзҳои дурусти ҳисоби даромад ба ҳар сари аҳоли мебошад, аммо ин наметавонад пурра нуқсонҳои ин усули арзёбии иқтисодии андозро дар ҳолати ҷой доштани баҳши иқтисодиёти пасипардагӣ бартараф намояд.

Боиси қайд аст, ки истифодаи усулҳои муҳокимагардида дар шароити иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он қобилияти тамоми хусусиятҳои иқтисодиро фарогир буданро надоранд ва иқтисодии маҷмуии андозии минтақаро сахт муайян карда наметавонанд. Ба назари мо дар оянда ҳангоми арзёбии иқтисодии андозии минтақа ба ҷойи усули воқеии арзёбӣ муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаи андоз аз усулҳои дигар бартаридошта истифода намоянд. Дар ин радиф истифодаи усули маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, усули репрезентативии системаи андоз ва усули ислоҳи коэффисиентӣ қобили истифода мегарданд.

Дар байни ин усулҳо қиёсан муносибтар барои истифодабарӣ метавонад усули ислоҳи коэффисиентӣ бошад. Зеро дар манбаи ҳисоби ин усул чунин коэффисиентҳо ба монанди коэффисиенти иқтисодиёти пинҳонӣ, таваррум, бекорӣ, сатҳи муфлисшавии субъектони иқтисодиёт ва ғайра ба мадди назар гирифта мешаванд. Аммо, дар вақти истифодаи ин усул зарур аст, ки аз субъективият дар вақти ҳисоб намудани коэффисиентҳои номбурда канораҷӯӣ кард, зеро нишондиҳандаи ҳисобгардида метавонад бо ғалат фарҷом ёбад.

Ҳангоми ҳисоби иқтисодии андозии минтақа бо тарзҳои мухталиф бояд хусусиятҳои хоси ҳар як минтақа, сохтори аҳоли, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, вазъи иқтимоию иқтисодӣ ва ғайраҳо бояд ба мадди назари

муҳақиқон ва муттаҳасисони соҳа гирифта шаванд. Зеро дар ҳар як минтақаи таҳқиқшаванда вобаста аз услуби ҳисоби интиҳобгардида қиммати ҳисоб кардашудаи иқтидори андоз метавонад гуногун бошад. Аз ин лиҳоз, дар раванди арзёбӣ пеш аз ҳама бояд ҳислати ҳоси минтақа, вазъи умумии иҷтимоию иқтисодии минтақа, омилҳои ба рушди минтақаи таҳқиқшаванда таъсиррасон муайян гардида дар ин асос интиҳоби методикаи мувофиқи ҳисоби иқтидори андозии минтақа амалӣ карда шавад. Вале қайд намудан зарур аст, ки дар раванди арзёбӣ ҳар як таҳқиқотчӣ метавонад ба якқатор муаммоҳо рӯ ба рӯ гардад, ки ҳалли он дар муҳлати кӯтоҳ тақозо мегардад. Ба назари мо ин масъалаҳо бештар чи дар иқтисодиёти миллӣ ва чи дар иқтисодиёти минтақа амиқтар ба вучуд меоянд. Ба ин муаммоҳои ҳалталаб мансуб доништа мешаванд:

- дастрасии пасти манбаи маълумотҳои оморӣ ҳар як намуди андоз дар шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сифат ва зудамалии муайян кардани нишондиҳандаи иқтидори андозии минтақаҳоро кошта мегардонад;

- гуногун будани арзиши нишондиҳандаҳои пешниҳодгардида дар маводҳо ва ё ҳисоботҳои ба нашр расидаи идораҳои мухталиф, ки муҳаққиқ ва ҳатто бархе аз мутахасисони соҳаро ба гумроҳӣ ҷиҳати муайян кардани дуруст будани ин ё он нишондиҳандаи дар иттилооти идораҳо мавҷуда оварда мерасонад. Ин тақозо менамояд, ки муҳаққиқ ба манбаи ягона тақия намояд ё маълумотҳоро мутобиқи манбаи иттилоотии андозӣ ба низом дарорад;

- дар ҳисоботҳои мақомоти андоз дастрас набудани маълумот оид ба чунин нишондиҳандаҳо ба монанди бақияпулиҳои андоз, андозҳои пардохтнашуда дар давоми сол ва ғайраҳо;

- дараҷаи нокифояи автоматикунонии ҳисоботҳои мақомоти андоз, ки ба вазъи зудамалии иттилооти нашршаванда оид ба андозҳо дар шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳалли ин муаммоҳои баёнгардида ҳиссаи назаррасро оид ба такомули арзёбии иқтидори андозии минтақа мегузорад. Инчунин,

имкон медиҳад, ки арзиши қиёсан дақиқи иқтидори андозии минтақа муайян карда шавад.

Куллан дар зинаи рушди қорӣ ҳангоми ҳисоби иқтидори андозӣ дар ҳар минтақа бояд ҳамон усул истифода гардад, ки имконияти ҳадди аксари ҷамъ овардани нишондиҳандаҳо аз рӯи объекти андозбандшаванда, ки имконияти баҳои маҷмӯӣ доданро дорад, яъне ба қисмҳои алоҳидаи предмети тадқиқшаванда таъсир намерасонад. Азбаски чунин рафтор имкон медиҳад, ки иқтидори андозии ҳар як минтақа саҳеҳ муайян карда шавад ва муаммои бештари самаранокии истифодаи имкониятҳои молиявии байни минтақаҳо ошкор карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки аз як ҷониб чораҳои ҳавасмандгардонӣ барои ҳар як минтақа дар ҷанбаи баланд бардоштани имкониятҳои онҳо ва аз дигар ҷониб ҷалби захираҳо ба бахшҳои расмӣ иқтисодиёт, ки ба рушди иқтидори андозии онҳо мусоидат намояд.

1.3. Ҷабҳаҳои илмӣ идоракунии иқтидори андоз дар илмӣ иқтисодии муосир

Чуноне, ки натиҷаҳои таҳқиқоти зербоби 1 ва 2 далолат медиҳанд иқтидори андозии минтақа яке аз ҷанбаҳои калидии сиёсати андозии давлат мебошад, ки дар маъмурикунонии андоз нақши калидӣ мебозад ва арзёбии он басо мушкул ва ҳисобу китоби хосаро тақозо менамояд. «...Инчунин иқтидори андоз яке аз сарчашмаҳои муҳими буҷети мунтахабшуда дар ҳар як кишвар маҳсуб ёфта, дар ҳама сатҳҳои иқтисодиёт кӯшиши афзоиши он муҳимтарин самти сиёсати андоз маҳсуб меёбад. Аз ин нигоҳ, ташаккули оқилонаи иқтидори андоз ва таъмини сифатноки нақшаи буҷет дар минтақаҳо ва дар сатҳи умумичумхуриявӣ дар маҷмуъ, инчунин ҳадафи гузошташуда дар қори таҳқиқотӣ тақозо менамоянд, ки ҷанбаҳои илмӣ иқтидори андоз мавриди таҳқиқ қарор дода шаванд...»[143].

Идоракунии иқтидори андоз чун самти муҳими сиёсати андоз дар таҳқиқоти ҷонибдорони мактабҳои зиёди иқтисодӣ мавриди баррасӣ

қарор гирифтааст. Аз ин нигоҳ моро зарур аст, ки сараввал таҳқиқи олимони иқтисоддонро доир ба идоракунии иқтидори андоз мавриди омӯзиш қарор диҳем ва минбаъд таърифи идоракунии иқтидори андоз ва механизми идоракунии ин категорияро то фарҷоми зербоби мазкур таҳқиқ намоем.

Доир ба масъалаи андозбандӣ ва ташаккули оқилонаи манбаи андозбандӣ, ки механизми бозорро ҳалалдор наменамояд дар асари илмии асосгузори мактаби классикии иқтисодиёти сиёсӣ У. Петти таҳти унвони “Рисола дар бораи андоз ва хирочҳо” баррасӣ шуда бартарии андозҳои ғайримустақим дар низоми андозбандӣ шарҳ дода мешавад. Инчунин, дар таҳқиқотҳои дигар олимони мактаби иқтисодиёти классикӣ А. Смит, Д. Рикардо ва ғайра принципҳои андозбандӣ, ки манбаи андозро афзун наменамоянд ва ба маъмурикунонии андоз мусоидат наменамоянд, ҳамзамон механизми андозбандии андозҳо ва таъсири он ба вазъи иқтисодиёт баррасӣ мегарданд.

А. Смит яке аз аввалинҳо шуда асосҳои базавии андозбандиро бо низом даровард, ки аз дарки бисёр амиқи ташаккули сиёсати андоз аз ҷониби ӯ дарак медиҳад. Принципҳои пешниҳоднамудаи А. Смит то ҳол муҳимияти худро гум накардаанд ва дар раванди амалигардонии сиёсати андозӣ аз ҷониби давлат ба мадди назар гирифта мешаванд. Аз он сабабе, ки принципҳои пешниҳоднамудаи А. Смит барои тақомули манбаи андоз ва раванди андозбандӣ мусоидат наменамоянд ва иқтидори андози кишвар ва андозҳои воридшаванда ба буҷет аз ин принципҳо вобаста аст. Аз ин лиҳоз ин ҷо моро зарур аст, ки ин принципҳои заминавиرو мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Аз ҷониби олимони иқтисодшинос ин принципҳои андозбандии пешниҳоднамудаи А. Смит чунин шарҳ дода мешаванд, ки ба назари мо ба оқилона ташаккулёбии манбаи андоз мусоидат наменамоянд:

1. Принципи адолатнокӣ, ки андозбандии маҷмӯӣ ва тақсим намудани баробари сарбории андозро байни шахрвандон вобаста ба даромади дар ихтиёр доштаи онҳо ифода наменамояд.

2. Принцип муайянӣ талаб менамояд, ки бояд маблағи андоз, тарзи ситонидани он ва вақти пардохт ба андозсупоранда саривақт дақиқ ва пешакӣ маълум бошанд.

3. Принципи мусоидӣ тақозо менамояд, ки бояд андозҳо дар чунин ҳолат ё вақт ва усул ситонида шаванд, ки бештар мусоид мебошад.

4. Принципи сарфакорӣ харчи кам намудани хароҷоти андозситониرو ифода менамояд.

Албатта тавре баён намудем ду принципи аввал бештар барои муайян намудани манбаи андоз ва афзун сохтани андозаи он ва дар ин асос зиёд кардани иқтидори андозро аз ҷониби мақомоти андозситон тақозо менамояд. «...Аммо, таачубовар ин аст, ки дар бархе аз асарҳои илмии муттафакирони Шарқ хосатан тоҷикон низ муаммои андозситонӣ ва оптималӣ ситонидани андозҳо ки масъалаи муҳими идоракунии иқтидори андоз мебошад садсолаҳо муқаддам аз принципҳои пешниҳоднамудаи А. Смит баррасӣ шудаанд...»[4]. Вале бояд фаромуш накард, ки ин таҳқиқотҳо дар замони ҷомеаи сармоядорӣ не балки ба ҷомеаи феодалӣ рост меоянд ва наметавонанд кулли рукнҳои низоми бозорро фарогир бошанд.

Бояд қайд намуд, ки аввалин тадқиқоти илмӣ дар соҳаи молияи давлатӣ ва хосатан механизми феодалии андозситонӣ ба мутафаккирони Шарқ тааллуқ дорад. Дар асри XIII олими маъруфи тоҷик Н. Тӯсӣ дар асари худ «Дар бораи молия» асоси сиёсати молиявии давлати феодалиро баррасӣ менамояд. Дар ин асар маҷмӯи қоидаҳои меъёрҳои соҳаи молияи давлати феодалӣ ки ғайри молиявиро танзим менамоянд ва амалияи сиёсати молиявиро замина мегарданд матраҳ мегардад. Н. Тӯсӣ «...сиёсати молиявии давлати феодалӣ, системаи андозбандӣ, табиати андозҳо воридоти андоз, моликияти давлатиро барраси намудааст, ки ин масъалаҳои сиёсати андоз ва иқтидори андози давлати асримиёнагӣ буда, ба ҳалли муаммоҳои ҷойдошта назари нав пешбинӣ менамояд...»[139]. Ӯ намудҳои сершумори андози мавҷударо ба назар гирифта (дар таҳқиқи Н. Тусӣ қариб зиёда аз 30 намуди андозҳо

дақиқ оварда шудааст) ин унсурҳои алоҳидаи андозро ба монанди сабукиҳои андоз, намудҳои он ва объектҳои андозро баррасӣ менамояд. Умуман, дар таҳқиқоти ӯ диққати асосӣ ба сиёсати андози давлати феодали ки масъалаи асосӣ гаронии андоз ба андозсупорандагон дида мешуд таҳқиқ гардида, ба такомули низоми андозситонӣ далолат меод.

Дар ин самт корҳои як қатор мутафакирони дигари Шарқ низ назаррас мебошад, ки маҳз дар самти механизми андозбандӣ ва ташаккули оптималии иқтисодии андоз таҳқиқ анҷом додаанд. Хосатан дар таҳқиқоти худ Абу Ҳанифа, Абу Юсуф ва Муҳаммад ибни Ҳасан шкалаи афзоюндаи андозбандиро коркард намудаанд, ки дар яке аз асарҳои илмӣ Абу Юсуф таҳти унвони «Китаб ал-Хараҷ» муфасссал тавсиф карда шуда буд. Ҳамин тавр дар оғози давраи нав А. Смит профессори оюндаи теология бо ҳамин руҳия шкалаи афзоюндаи андозбандиро, ки маҳз зери қалами Абу Ҳанифа, Абу Юсуф ва Муҳаммад ибни Ҳасан пешниҳод шуда буд «...ба манфиати аҳолии камбизоат дар ҷомеаи сармоядорӣ чун маҳсули кори хеш пешниҳод намуд...» [54]. Аммо, бояд қайд намуд, ки А. Смит адолатро танҳо чун «...масъалаи рафтор баррасӣ менамояд на ҳамчун мушоҳиди идеалӣ ва ҳатто аз фаҳмиши адолати тақсимои ашрофӣ даст мекашад...» [20].

Маврид ба ёдоварист, ки аз матраҳ гардидани идоракунии иқтисодии андозӣ ва истифодаи самараноки андозҳо ҳамчун механизмҳои танзими дохилӣ дар ихтиёри давлат муҳлати тӯлони нагузаштааст. «...Бояд қайд намуд, ки идоракунии иқтисодии андоз ва истифодаи андозҳо ҳамчун танзимкунандаҳои насбшуда дар дасти давлат танҳо пас аз бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ дар солҳои 30-юми асри XX баррасӣ мегардад...» [159].

Зеро дар ин давра вобаста ба зарурат андозҳо иҷрокунандаи вазифаи танзимот пазируфта шуданд. Ин андозҳоро чун воситаи танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ маънидод намуд. Маҳз ҳамин вазифа боиси он шуд, ду хусусияти бисёр муҳими ин категория дақиқан ифшо гардад. Агар яке аз механизмҳои вазифаи танзимои андоз ин

ҳавасмандкунӣ бошад дигари он ин боздорӣ асоснок гардид. Дар маънидод намудани ин механизми андозҳо нақши бузургро мактаби иқтисодии кейнсчиён доро мебошад.

Бо ақидаи Ҷ.М. Кейнс истифодаи андозҳо ҳамчун воситаи танзими иқтисодиёт дар шароити поёнравии сикли иқтисодӣ бояд истехсолотро ҳавасманд ва инвеститсияро ҷоннок намояд. Аммо дар давраи рушди иқтисодиёт андозҳо хислати баръакс мегиранд, яъне тариқи боз доштани рушди бемайлони инвеститсия ба баҳши воқеӣ иқтисодиётро аз барзиёдистехсоли эмин медоранд.

Ҷ.М. Кейнс ба идоракунии раванди андозбандӣ бо назари куллан наф менигарад ва ибраз менамояд, ки давлат тавассути андозҳо ва захираҳои моливию марказонидашуда сармоягузори таъмин менамояд. Дар натиҷаи рушди сармоягузорӣ ва зиёд гардидани харидҳои давлатӣ музди меҳнат, ғоидаи корхонаҳо ва даромади хоҷагӣҳо афзун гашта шумораи ҷойҳои корӣ зиёд мешавад. Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки мутобиқи концепсияи Ҷ.М. Кейнс давлат ҳарчӣ иқтидори андозро васеъ намояд то ки ба раванди инвестиционӣ чунин таъсир расонида тавонад. Инчунин Ҷ.М. Кейнс концепсияи “талаботи самаранок”-ро қоркард намуд. Моҳияти ин концепсия дар он аст, ки дар иқтисодиёт тариқи андозбандӣ ва идора намудани иқтидори андоз талабот ва пешниҳоди маҷмӯӣ ҳавасманд карда шавад. «Ҷ.М. Кейнс нақши сиёсати андозии давлатро дар танзими сиклҳои иқтисодӣ ва таъмини сатҳи муносиби концепсияи “талаботи самаранок” асоснок намуд ва чунин меҳисобид: тавре ба рағбати иштирокдорони раванди иқтисодӣ оид ба пасандоз даромади дар мадди назар буда таъсир мекунад. Ин ҳавасмандӣ на танҳо аз меъёри ғоиз, инчунин аз сиёсати андози ҳукумат вобаста мебошад. Агар сиёсати андоз ба сифати афзор ояндабинона истифода гардад то ки бо воситаи он бояд тақсимоати адолатноки даромад ноил гардад, ин албатта боз ба афзоиши майли талабот таъсири бештар мерасонад»[32].

Хизмати шоёни Ҷ.М. Кейнс дар вусъатдиҳии иқтидори андозии минтақа дар он зоҳир мегардад, ки ӯ андозҳоро ҳамчун қисми муҳими

сиёсати фискалӣ ва воситаи танзими рушди иқтисодиёт асоснок намуда, ташаккули иқтидори андозро дар асоси тағйирдиҳии мизони андоз ба истеъмолот ва харидҳои давлатӣ «...ҳосатан сафарбаркунии пасандози аҳоли (ки ба инвестицияи хусусӣ табдил намеёбанд) ба иқтисодиёт ва ташаккули сармояи ғаёол дида мешавад...»[160] тавсиф намуд.

Бартарии назарияи кейнсчиён дар он мебошад, ки концепсияи коркардшуда дар раванди амалигардонии сиёсати андозии мамолики мухталифи ҷаҳон дар амал татбиқ гардидааст. Дар ин самт бархе аз олимони чунин назар доранд: «Татбиқи назарияи умумии Ч.М. Кейнс дар амалия мамлакатҳои Ғарбро ба иқтимоиёт нигаронидашуда ноил гардонид. Афсус, ки ҳар як мамлакат дар натиҷа бо заминаи афзоиши касри буҷети умумидавлатӣ ноил гардид. Касри кишварҳои Ғарб ҳоло хеле бузург мебошад. Бадбахтии дигари ин сиёсат мавҷудияти таварруми беҳотима мебошад» [59].

Маврид ба ёдоварист, ки дар ҷаҳон солҳои 70-уми асри XX иқтисодиёт ба ҳолати стагнационӣ дучор шуд, ки сабаби пайдоиши назарияи иқтисодиёти пешниҳодӣ гардид. Таҳияи назарияи иқтисодиёти пешниҳодӣ ба ғояҳои бархе аз намоядагони мактабҳои неонавстриягӣ, назарияи ҳосилнокии ҳадди омилҳои истеҳсолот ва монетаризми муосир асос ёфтааст. Муқаррароти асосии муаллифони назарияи иқтисодиёти пешниҳодӣ ҳамчун манбаҳои «тэтчеризм» ва «рейгономика» зоҳир шуданд.

Боиси қайд аст, ки «...самти муҳиме, ки концепсияи неолибералии амрикоиро дар оғози нимаи чоруми асри XX назарияи иқтисодиёти пешниҳодӣ баҳисоб мерафт. Маъруфтарин ҷонибдорон ва поягузорони ин концепсия Г. Стейн, А. Лаффер, М. Фелдстойн ва М. Бернс махсус меёбанд. Ҷонибдорони ин назария чун дигар самти концепсияи неолибералии зидди танзими давлатии ғаёли равандҳои иқтисодиёт мебошанд...»[138]. Намояндагони назарияи мазкур чунин меҳисобанд, ки ғаёлияти давлат бояд ба вусъатдиҳии иқтидори бозории тамоми иқтисодиёт, ташкили шароит барои пешбурди соҳибкории озод, коҳиш

додани меъёрҳои андоз барои соҳибкорӣ, сармоя ва қувваи корӣ, коҳиши назарраси бучети давлат ва ҳиссаи он дар даромади миллӣ, инчунин даст кашидан аз андозбандии афзоянда нигаронида шавад. Дар натиҷа иқтисодиёт рушд ёфта воридоти андозӣ меафзояд.

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки ҷонибдорони ин концепсия барои вусъаттдиҳии манбаи андозбандӣ ва фаъолнокии иқтисодиёт пешниҳод намудани имтиёзи андозиро дар самти пешниҳод дастгирӣ менамоянд.

Маврид ба ёдоварист, ки «...тибқи ақидаи намояндагони концепсияи иқтисодиёти пешниҳодӣ сарбории зиёди андоз ба фаъолияти соҳибкорӣ ва фаъолияти инвеститсионӣ таъсири манфӣ мерасонад. Зеро дар заминаи мавҷуд будани гаронии андоз манбаи андоз ё худ иқтидори андоз маҳдуд мегардад ва ин ба коҳиш ёфтани пардохтҳои маҷмуии андоз дар бучети сатҳи гуногун оварда мерасонад...»[131]. Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки намояндагони ин мактаби иқтисоди вусъатдиҳии иқтидори андозро на бо афзун намудани меъёри андозҳо балки васеъ кардани манбаи андозбандӣ тариқи имтиёзҳои андоз ва меъёрҳои пасткардашуда мебинанд.

Тибқи тасдиқи онҳо чунин ҳолат дар натиҷаи афзун намудани ҳаҷми истеҳсолот, ки метавонад самарайи мултипликативӣ дар иқтисодиёт дошта бошад ва вусъатёбии иқтидори андозро таъмин менамояд, имконпазир мегардад. Ҳатто дар концепсияи муаллифони ин назария парадокси дигар бо афкори А. Смит ва ҷонибдоронаш дида мешавад, ки ин даст кашидан аз андозбандии афзоянда мебошад.

Ҳамчунин намояндагони назарияи иқтисодиёти пешниҳодӣ бар он ақидаанд, ки агар меъёрҳои андоз паст шаванд даромади андозии бучет афзоиш меёбад. Лекин нуқтаи ниҳоии безарари андозбандӣ дар давлат бояд ошкор шавад. Бо чунин баррасии масъала муаллифони ин назария қиёсан бо кейнсчиён ба вусъатдиҳии инвеститсияи бахши хусусӣ майлдоранд, зеро тибқи назари онҳо ташаккулёбии даромад дар ихтиёри субъектони иқтисодӣ сарчашмаи калидии инвеститсия дар иқтисодиёт дида мешавад. Илова бар ин чунин ақидаронӣ менамоянд, ки

даромадҳои андозии буҷет дар мудати муайян афзоиш меёбанд, агар меъёрҳои андоз барои супорандагон гаронӣ наоранд ва дар натиҷа аз ин ҳисоб маблағҳои аз даст додаи буҷет дар оғози амалигардонии сиёсати андоз ҷуброн мегардад.

Ҷонибдорони назарияи иқтисодӣ пешниҳодӣ чунин ибрози ақида доранд, ки агар меъёри андоз аз ҳадди ниҳии нуқтаи безарар афзун гардад, даромади андозбандишаванда ё ин ки иқтидори андозӣ кам мешавад, раванди коҳишёбии ҳавасмандии соҳибкорон ба навсозии воситаҳои асосӣ ва рушди иқтидори истеҳсоли ба амал меояд ва дар натиҷа андозсупорандагон даромади худро пинҳон мекунанд ё ба иқтисодӣ пинҳонӣ мегузаранд. Чунин вазъ ба коҳиши иқтидори андозӣ оварда мерасонад.

Тавре баён гардид тибқи назарияи А. Лаффер ва дигар ҷонибдоронаш, «...рушди иқтисодӣ пинҳонӣ бо меъёри андоз вобастагии баръакс дорад...» [45]. Ин шаҳодат аз он аст, ки агар меъёри андоз барои супоранда вазнин набошад у ба иқтисодӣ пинҳонӣ ру намеоварад ва баръакс. «...Меъёри андози гузошташуда болотар аз ҳадди ниҳӣ ба афзоиши бахши пинҳонии иқтисодӣ меоварад, ки андозсупорандагон бо роҳҳои расмӣ ғайрирасмӣ даромади худро аз андозбандӣ пинҳон менамоянд. Дар ин самт дар заминаи таҳлили нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ИМА А. Лаффер меъёри ниҳии андозро 30 фоиз аз кулли даромадҳои субъекти иқтисодӣ муайян намуда, чунин меҳисобад, ки ҳангоми 40-50 фоиз будани ҳиссаи андозҳо дар даромади умумӣ сатҳи интиқодӣ барои иқтисодӣ мегардад...» [138].

Ҳамин тавр намоёндагони иқтисодӣ пешниҳодӣ ибраз менамоянд, ки ба воситаи ҷорӣ намудани меъёрҳои афзоиандаи андоз афзоиши иқтидори андоз имконпазир нест, балки бо роҳи вусъатдиҳии манбаи андоз бо истифода аз механизми андоз имконпазир мегардад.

Консепсияи ин самти иқтисодӣ либералӣ ҳосатан афкори А. Лаффер пас аз бӯҳрони депрессионии солҳои 70-уми асри XX дар таҷрибаи ИМА бори аввал ҳангоми таҷдиди сиёсати андоз дар кишвар

татбиқ гардид. Албатта, дар раванди ҷоннокшавии иқтисодиёти ИМА хусусан фаъолнокии субъектони соҳибкорӣ натиҷаи назаррас дод. Зеро дар соҳаҳои асосии иқтисодиёти ИМА меъёри андозҳо назаррас паст карда шуда буд. Аз ин лиҳоз таҷрибаи андухтаи ИМА минбаъд дар раванди тақомули сиёсати андози мамолики Аврупо истифода гардид. Аммо, бисёр сарчашмаҳое, ки маҳз натиҷаи ниҳии консепсияи мактаби пешниҳодиро баррасӣ менамоянд, шаҳодат медиҳанд, ки «...пас аз татбиқи сиёсати андози асосёфта ба ин назария афзоиши назарраси андӯшти шахсӣ ва пешниҳоди меҳнат ба қайд гирифта нашудааст...»[143].

Бархе аз механизмҳои пешниҳоднамудаи мактаби пешниҳоди иқтисодӣ дар давраи муайяни вақт натиҷаи дилхоҳ надоданд дар «натиҷаи ин бучети дар таносуббудаи соли 1979 дар соли 1983 дар ҳаҷми 200 млрд. доллар ба касрӣ ҳислат гирифт» [34].

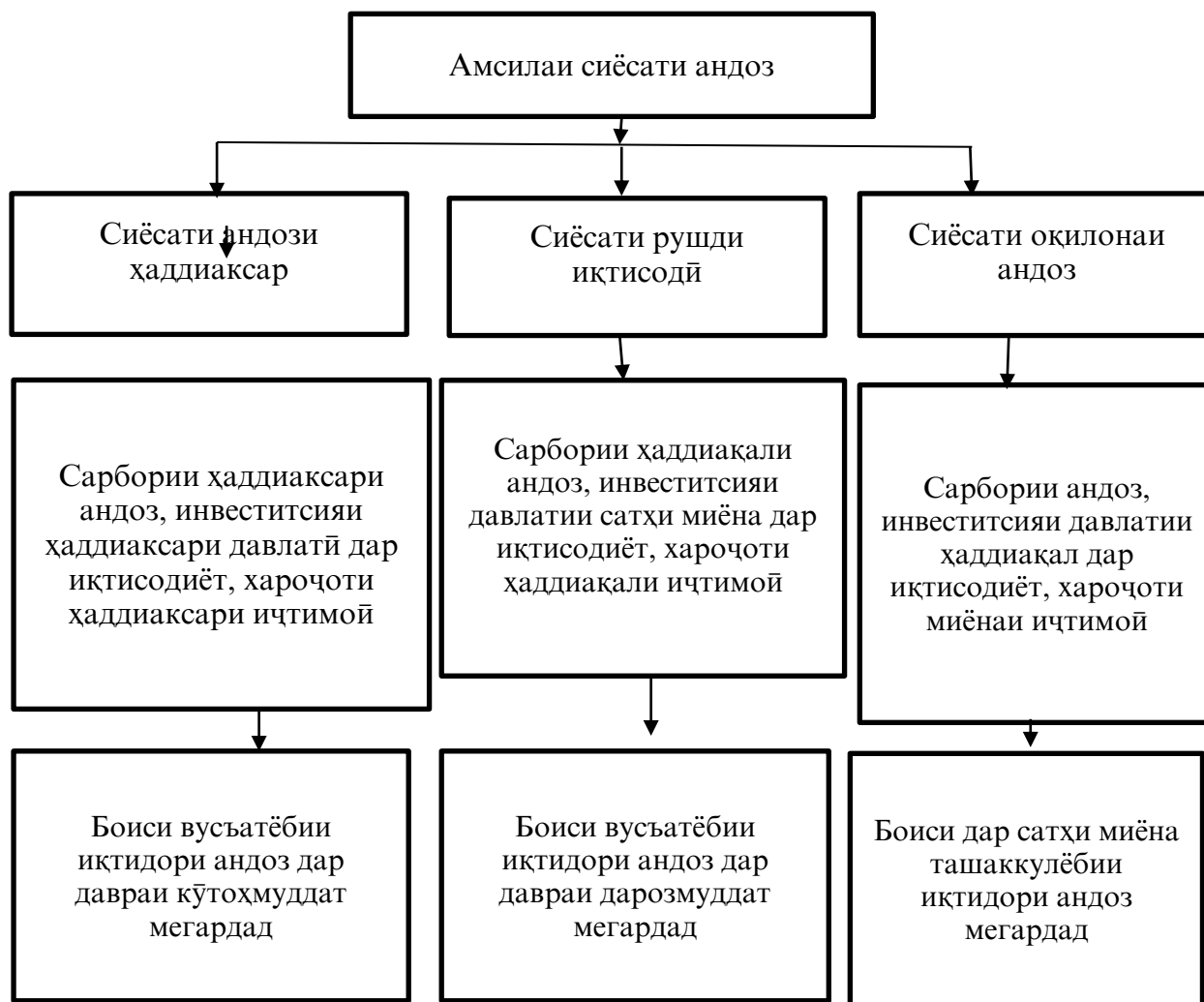
Дар ин замина, пешниҳодҳои мактабҳои иқтисодӣ дар марҳилаи болоравии сикли иқтисодӣ, аз ҷумла пешгирии барзиёдистехсолӣ дар иқтисодиёт, ҷорӣ намудани инноватсия, баланд бардоштани сатҳи шуғл дар иқтисодиёт бо назардошти дақиқ арзёбӣ намудани вазъи иқтисодиёти мамлакат чун воситаи муҳими танзими иқтисодиёт ва идоракунии иқтисодии андозию бучетии давлат истифода шуданаш имконпазир мебошад.

Дар доираи танзими давлатии равандҳои иқтисодиёти иҷтимоӣ, ки бо идоракунии иқтисодии андоз вобаста аст дар ҷаҳонҷӯбаи «синтези неоклассикӣ» баррасӣ мегардад. Консепсияи мазкур идоракунии раванди андозбандиро қиёсан ба дигар назарияҳои андоз, ки таҳқиқ намудем куллан дигар баррасӣ менамояд. Зеро мутобиқи назарияи синтези неоклассикӣ ҳангоми мутобиқати унсурҳои механизми бозор бо қоидаҳои иқтисодиёти либералӣ шуғли ҳадди аксар, сатҳи пасти таваррум ва рушди иқтисодиёт таъмин мегардад. Боиси қайд аст, ки дар дигар назарияҳои андоз ин се ҳадафи муҳим дар якҷоягӣ барраси нагардидаанд. Тибқи ақидаи М. Фридман масъалаҳои андозбандии матраҳшаванда дар консепсияи кейнсчиён ва назарияи иқтисодиёти

пешниҳодӣ баррасӣ мегардад. Ба ақидаи намояндагони синтези неокласикӣ механизмҳои танзими давлатӣ ба тақсимои захираҳо дар иқтисодиёт таъсир мерасонад. Ҳамзамон ба саломатии аҳоли дар раванди ситонидани андози аксиз ва ба рағбати меҳнати онҳо ҳангоми андозбандии афзоянда аз музди меҳнат замина фароҳам меорад. Инчунин самараи мултипликативии низоми андозбандӣ, таъсири мултипликатори хароҷоти давлатӣ ба рушди иқтисодӣ ва масъалаи мутавозинии буҷети давлатӣ ба таври муфассал баррасӣ ва таҳлил гардидааст. Дар баробари ин намояндагони концепсияи мазкур бори аввал моҳият, аҳамият ва тафовути сиёсати фискалии фаъол ва автоматиро шарҳ додаанд. Ҳамин тавр «...назариyaи синтези неокласикӣ чун назариyaҳои иқтисодиёти пешниҳодӣ ва кейнсчиён танзими андозии равандҳои иқтисодӣ ва идорасозии механизми андозбандиро шарҳ медиҳад...»[138], ки аз як ҷониб барои таъмини фаъолнокии иқтисодӣ ва аз ҷониби дигар вусъатдиҳии иқтисоди андозию буҷетӣ равона мегардад.

Мувофиқи мақсади гузошташуда дар раванди таҳқиқот баробари исботи пояҳои методии иқтисоди андоз арзёбии механизми идоракунии онро ба маврид медонем. Албатта дар заминаи ин назариyaҳои таҳқиқгардида дар замони муосир се амсилаи сиёсати андозии давлатию минтақавӣ таҳия шуда, мавриди истифода мебошанд. (ниг. расми 1.2

Тавре аз расми 1.2, маълум мегардад, механизми идоракунии иқтисоди андоз хосатан дар сатҳи минтақа хеле бисёрҷанба мебошад. Зеро он аз сиёсати андозию буҷетии пешагирифтаи давлат ва як қатор омилҳои вобаста аст, ки дар боби дуоми кори диссертатсионӣ баррасӣ мегарданд. Механизми идоракунии иқтисоди андоз инчунин аз унсурҳои аҳамиятан муҳим ба монанди банақшагири ва ояндабинии давлатии андоз, танзими давлатии андоз ва назорати давлатии андоз вобаста мебошад. Аз ин ҷуфтаҳо бармеояд, ки идоракунии иқтисоди андоз истифода аз механизми андоз амалӣ карда мешавад. Зеро механизми андоз тибқи баррасии Т.Ф. Юткина «...ҳамчун маҷмуи банақшагири ва ояндабинии андоз, танзим ва назорати андоз фаҳмида мешавад»[134].

Расми 1.2. – Тавсифи намунаи сиёсати андоз дар ташаккули иқтидори андоз.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти дастрасишуда

Р.Г. Сомоев механизми андозро ҳамчун «...системаи зинаҳои муносибатҳои андоз баррасӣ менамояд, ки системаи андоз ва сиёсати андозро ба ҳаракат меорад»[55]. Мо бо таърифи Сомоев Р.Г. дар он хусус розӣ ҳастем, ки воқеан механизми андоз қувваи пешбари низоми андоз ва сиёсати андоз мебошад ва дар навбати худ аз низоми зинаҳои муайян ташаккул меёбад.

Ба назари мо яке аз таърифҳои фишурдаи ин категорияро ба таври дақиқ олими тоҷик Тӯхтаев Т.М. пешниҳод намудааст. Зеро ӯ механизми андозро чун «...маҷмуи усулҳо ва васоити андоз (фишангҳо), баррасӣ

менамояд, ки андозбандиро дар давраи муайяни таърихӣ таъмин менамояд»[153].

Банақшагирӣ ва ояндабинии давлатии андоз яке аз унсурҳои муҳими механизми идоракунии андоз махсуб меёбад, ки дар худ фаъолияти бонизомро пеш аз ҳама воридоти нақшавии андозро ифода менамояд. Инчунин банақшагирӣ ва ояндабинии давлатии андоз ин раванди муназамест, ки ба омода намудани чорабиниҳои зарурии ноилшаванда дар ҷаҳорҷӯбаи иқтидори андоз амалӣ мегардад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими давлатии андоз ин фаъолияти мақомоти андозу гумрук ва дигар мақомоти ваколатдори соҳа, ки дар асоси таъсири ҳадафманд ба гурӯҳи муайяни андозсупорандагон, соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодиёти минтақа ва ё дар маҷмуъ иқтисодиёти миллӣ ба вуҷуд меояд. Назорати давлатии андоз барои арзёбии тафовути параметрҳои воқеии андоз ба монанди: банақшагирии андоз ва андозсупорандагон, санҷиши риояи қонунгузори андоз ва супоридани пардохтҳои ҳатмӣ татбиқи чораҳои ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қоидаҳои меъёрҳои равона мегардад.

Ҳамин тавр механизми андоз муҳимтарин васоит барои идоракунии давлатии андоз чун системаи идоракунии иқтидори андоз дар ҷорҷӯбаи қоидаҳои муайяншуда ва унсурҳои раванди андоз амалӣ мегардад. Давлат раванди андозро идора намуда бояд чунин системаи андозро ташаккул диҳад, ки натавонад рағбати фискалии давлатӣ балки рағбати дуҷониба бо ҳавасманд намудани моликияти хусусӣ ҳангоми андозбандӣ асос ёбад. Идоракунии иқтидори андоз дар раванди менечменти давлатии андоз амалӣ гардида дар худ ҳамаи намудҳои андоз, сиёсати андоз, қонунгузори андоз, низоми андоз, иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ ва низоми ҳамкории байнибучетиро дарбар мегирад, ки механизми он дар расми 1.3 тасвир шудааст.

Расми 1.3. – Механизми идоракунии иқтисодии андозии минтақа дар раванди муносибатҳои андозӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти дастрасишуда

Вусъатдиҳии иқтисодии андоз дар заминаи таҳқиқ ва илман арзёбии иқтисодии иқтисодӣ ва тақомули сармоягузориҳо ба иқтисодиёт ва ё зиёд намудани сарбории андоз имконпазир мебошад. Аммо оптимизатсияи иқтисодии андоз дар раванди идоракунии андозбандӣ тақозо менамояд, ки аз якҷониб имтиёзҳои андоз ва аз ҷониби дигар паст кардани сарбории андоз ба мадди назар гирифта шавад.

Умуман, идоракунии иқтисодии андоз истифодаи оқилонаи механизми андоз ва усулҳои арзёбии иқтисодии андозро чи дар сатҳи минтақа ва чи дар сатҳи иқтисодиёти миллии тақозо менамояд.

Хулоса оид ба боби аввал

1. Дар заминаи таҳқиқи ҷанбаи назариявии иқтисодии андозии минтақа таърифи иқтисодии категорияи иқтисодии андоз қиёсан ба дигар ифшосозии мавҷуда амиқтару дақиқтар бо назардошти хусусиятҳои хоси муносибатҳои андозии мавҷуда дар кишвар ва минтақаҳои он

муайян карда шуд. Инчунин, дар заминаи муайян кардани мавқеи муаллифӣ дар ифшо намудани таърифи иқтидори андоз имкон ба даст дод, ки ин категорияро чун унсури муҳими сиёсати андоз ва системаи андози минтақа ва дар маҷмӯъ мамлакат тасдиқ карда бошем.

2. Арзёбии иқтидори андозии минтақа, ки кулли ҷузъҳои дар таърифи муаллифӣ баррасикардари фаро гирад хеле муҳим мебошад. Зеро, дар арзёбии иқтидори андозии минтақа метавонад услуби ҳисобу китобе ҷой дошта бошад, ки ба мундариҷаи ин фаҳмиш мутобиқ нест. Аз ин нигоҳ, дар раванди таҳқиқи ва арзёбии иқтидори андоз интиҳоб ва арзёбии усули комилан мувофиқ ки ба мундариҷаи ин категория мутобиқ мебошад, хеле муҳим аст.

3. Дар мавриди баҳодиҳии иқтидори андоз дар ҳар як минтақа бояд усули таҷдидшуда ва мувофиқ мавриди истифода қарор гирад. Азбаски ин раванд имкон медиҳад, ки истифодаи самараноки иқтидори андозии ҳар як минтақа саҳеҳ бошад ва имкониятҳои молиявии минтақаҳо ва ҳатто дар маҷмӯъ дар сатҳи мамлакат густариш ёбад.

4. Идоракунии иқтидори андоз бояд ба назарияи умумии андозҳо хосатан концепсияи кейнсчиён, ҷонибдорони мактаби пешниҳодӣ ва синтези неоклассикӣ бо назардошти рушди сиклии иқтисодиёти минтақа ва миллӣ дар заминаи ташаккул ва тақомули оқилонаи сиёсати андоз, системаи андоз ва механизми андозу идоракунии он дар амал татбиқ гардида, барои вусъатдиҳии иқтидори андоз дар давраи дарозмуддат равона гардад.

БОБИ II. ВАЗЪ, ХУСУСИЯТҲО ВА РУШДИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ ВИЛОЯТИ СУҒД

2.1. Иқтидори андозии вилояти Суғд: ҳолат ва арзёбӣ

Барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар кори диссертатсионӣ зарурият ба миён омадааст, ки ҳолати муосири иқтидори андозии вилояти Суғдро мавриди арзёбӣ қарор диҳем. Бешубҳа, чуноне ки натиҷаҳои қисми назариявии таҳқиқот гувоҳӣ медиҳанд барои азёбии иқтидори андоз усулҳои мухталиф мавриди истифода қарор мегиранд. Аз ин лиҳоз барои дақиқ муайянсозӣ ва дар оянда чун воситаи ояндабинӣ амиқтар арзёбӣ намудани иқтидори андозии вилояти Суғд мо низ аз усулҳои нисбатан бартаридошта истифода менамоем.

Ба андешаи мо, қабл аз арзёбии иқтидори андозии минтақа моро зарур аст, ки тамоюли воридоти андозҳоро дар вилояти Суғд, ки ба буҷети давлатӣ ворид мешаванд, мавриди муҳокима ва таҳлил қарор диҳем (ниг. ҷадвали 2.1).

Ҷадвали 2.1. - Вазъи иҷрои нақшаи воридоти андозҳо дар вилояти Суғд (бо ҳазор смн.)

Намудҳои андоз	Солҳо					Суръати рушд (темп роста) 2024 нисбат ба 2019, %
	2019	2021	2022	2023	2024	
1	2	3	4	5	6	7
Андоз аз даромад:						
-нақша;	477000,0	642000,0	820000,0	1026705,0	1226200,0	257,1%
-ичро;	460541,8	662345,6	950006,6	1091278,6	1304868,3	283,3%
% - иҷро	96,5	103,2	115,9	106,3	106,4	110,2%
Андоз аз фоида:						
- нақша;	588251,0	691438,0	812534,0	1028955,0	1263740,0	124,8%
- иҷро;	597168,5	730452,9	890691,7	1117951,2	1122385,4	187,9%
% - иҷро	101,5	105,6	109,6	108,6	88,8	87,4%
ААИ: - нақша;	328300,0	434904,0	560000,0	597672,2	673210,0	205,0%
- иҷро;	328822,5	490428,9	562854,5	607705,3	717127,5	218,0%
% - иҷро	100,2	112,8	100,5	101,7	106,5	106,2%
Аксизҳо: - нақша;	29205,0	65376,0	69447,0	72111,0	75071,0	257,0
- иҷро;	42780,0	76845,6	69710,8	74574,0	87517,1	204,6
% - иҷро	146,5	117,5	100,4	103,4	116,6	79,5%
Андози иҷтимоӣ:						
- нақша;	509006,6	572154,0	593020,0	655000,0	708500,0	139,2%
-иҷро;	493561,8	593594,7	602280,6	674486,5	752375,2	152,4%
%-иҷро	97,0	103,7	101,6	103,0	106,2	109,4%

Идомаи ҷадвали 2.1.

1	2	3	4	5	6	7
Андозҳо барои захираҳои табиӣ:						
- нақша;	391584,0	548319,0	633472,0	642559,0	721994,0	184,4%
- иҷро;	392017,9	597497,9	586402,1	643571,5	902782,0	230,3%
% - иҷро	100,1	109,0	92,6	100,2	125,0	124,8%
АИРА: - нақша;	121950,0	169552,0	0	0	0	0
- иҷро;	110212,2	165645,9	16444,6	1066,9	0	0
% - иҷро	90,4	97,7	0	0	0	0
Низоми содакардашуда:						
- нақша;	217337,1	227808,0	280298,5	310066,0	341784,0	157,2%
- иҷро;	222257,6	244435,9	288831,8	317208,3	359112,4	161,5%
% - иҷро	102,3	107,3	103,0	102,3	105,1	102,7%
Андозҳо аз молу мулк:						
- нақша;	173944,8	213335,0	252990,5	303979,0	347772,0	199,9%
- иҷро;	182785,6	216011,6	267686,1	319532,6	369993,6	202,4%
% - иҷро	105,0	101,3	105,8	105,1	106,4	101,3%
Ҷамъи андозҳо:						
- нақша;	2404300,0	3084561,0	3528000,0	4066465,8	4736934,0	197,0%
- иҷро;	2420344,0	3277965,6	3739838,7	4262045,0	4960350,5	204,9%
% - иҷро	100,7	106,3	106,0	104,8	104,7	103,9%
Ҳамагӣ андозҳо (бо анд. иҷтимоӣ):						
- нақша;	2913306,6	3656715,0	4121020,0	4721465,8	5445434,0	186,9%
- иҷро;	2913905,7	3871560,3	4342119,3	4936531,6	5712725,6	196,0%
% - иҷро	100,0	105,9	105,4	104,6	104,9	104,9%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [172]

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2.1. бармеояд, нақшаи умумии воридоти андозҳо дар ҳудуди вилояти Суғд дар панҷ соли охири таҳлилӣ пурра иҷро гардида, ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба андозаи 104,6 фоиз таъмин гардидааст. Дар дигар солҳо низ нишондиҳандаи иҷрои нақшаи воридоти умумии андозҳо бештар аз 100 фоиз иҷро шудааст. Нишондиҳандаи аз ҳама баландтарин, ки 105,9 фоизро ташкил медиҳад дар соли 2021 мушоҳида мешавад ва нишондиҳандаи хурдтарин дар соли 2019 дида мешавад, ки ба 100 фоиз баробар аст. Бояд ибраз намуд, ки дар давраи таҳлилӣ, яъне дар солҳои 2019 – 2024 воридоти умумии андоз дар вилояти Суғд аз 2913,9 млн. сомонӣ ба 5712,7 млн. сомонӣ расидааст, ки бештар аз 96 фоиз зиёдтар мебошад. Дар ин давра воридоти ҷамъи андозҳо, яъне бе назардошти андози иҷтимоӣ, ки ба фондҳои ғайрибуҷетӣ ворид мешаванд, аз 2420,3 млн. сомонӣ то 4960,3 млн. сомонӣ расидааст, ки ба андозаи 104,9 фоиз зиёд гардидааст.

Андоz аз даромад дар қисми воридоти андоzӣ ҳиссаи назаррас дошта, нақшаи ин андоz дар соли 2019 таъмин нагардидааст. Иҷрои андоz аз даромад дар соли 2019 96,5 фоизро ташкил намудааст. Аммо хушбахтона дар соли 2021 воридоти андоz аз даромад дар ҳудуди вилояти Суғд ба 662,3 млн. сомонӣ расида, 103,2 фоизи нақшаро ташкил медиҳад. Гарчанде дар соли 2019 иҷрои ин намуди андоz пурра таъмин нашуда бошад ҳам, дар ин давра, яъне аз соли 2019 то соли 2024 ба андозаи 183,3 фоиз ё 1,8 маротиба афзоиш ба назар мерасад.

«...Воридоти андоz аз ғоидаи корхонаҳо (айни ҳол андоz аз даромади шахсони ҳуқуқӣ) тамоюли баръаксро нишон медиҳад...»[149], зеро ин намуди андоz ба истиснои соли 2024 аз нақша бештар иҷро гардидааст. Бояд ибраз намуд, ки тайи солҳои 2019-2024 воридоти ин намуди андоz мунтазам афзун гардида, аз 597,1 млн. сомонӣ то ба 1122,3 млн. сомонӣ расидааст, ки 1,8 маротиба ҳаҷми он афзоиш ёфтааст. Аммо, дар соли 2024 нақшаи воридоти андоz аз ғоида дар ҳудуди вилоят поёнтар аз нишондоди соли 2019 ё худ ба андозаи 1263,7 млн. сомонӣ муқарар гардида иҷрои он 88,8 фоизро ташкил медиҳад, ки ба 1122,3 млн. сомонӣ баробар аст. Боиси қайд аст, ки аз таъсири бевостиаи бемории сироятии कोरोनाвируси нав, ки як қатор корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ ва савдо, инчунин соҳаи сайёҳӣ пурра ғаъолият набурданд. Ин вазъ боиси бештар аз 87 млн. сомонӣ поён рафтани иқтидори андозии танҳо андоz аз ғоида дар ҳудуди вилоят дар соли 2020 гардида буд. Дар соли 2024 низ ба андозаи 141,4 млн. сомонӣ андоz аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ба буҷет ворид нагардидааст, ки ин ҳолат ташвишовар мебошад ва ба вусъатёбии иқтидори андозии минтақа таъсири манфӣ хоҳад расонид.

Додаҳои ҷадвали 2.1 шаҳодат медиҳанд, ки ААИ дар қисми даромади буҷети вилояти Суғд ҳиссаи назаррас дошта, нишондиҳандаҳои иҷрои нақшаи ин намуди андоz дар солҳои таҳлилӣ пурра таъмин гардидааст. Агар дар соли 2019 воридоти ААИ 328,8 млн. сомониро ташкил диҳад, пас дар соли 2024 ба 717,1 млн. сомонӣ расидааст, ки 118,0 фоиз зиёд мебошад. Дигар андози ғайримустақим

аксизҳо махсуб ёфта, банақшагирӣ ва иҷрои нишондиҳандаи ин андоз хеле дар ҳудуди вилоят дар солҳои таҳлилӣ ҳайратангез ба назар мерасад. Зеро иқтидори ин намуди андоз бештар аз 2,5 маротиба дар 5 соли охир афзун гардидааст. Агар воридоти воқеии аксизҳо дар соли 2019 ба 427,8 млн. сомонӣ баробар бошад, пас дар соли 2024 ин нишондиҳанда 875,1 млн. сомонино ташкил менамояд. Аҷоибии нишондиҳандаи нақшавӣ ва иҷрои аксизҳо дар вилояти Суғд дар он аст, ки таносуби зиёд дида мешавад. Зеро агар дар соли 2019 воридоти ин андоз 292,1 млн. сомонӣ ба нақша гирифта шуда бошад ба андозаи 427,8 млн. сомонӣ иҷро шудааст, ки 46,5 фоиз зиёд аст. Ин ҳолат дар соли 2020 низ ба назар мерасад. Чунин тамоюли тағйирёбанда доштани нишондиҳандаҳои нақшавию иҷрои воқеии ин намуди андоз аз коста будани механизми банақшагирии андозии аксизҳо дар ҳудуди вилоят ва дақиқ арзёбӣ нагардидани иқтидори ин андоз далолат медиҳад.

Воридоти андозии иҷтимоӣ дар ҳудуди вилояти Суғд, ки ба фондҳои мақсадноки давлатӣ ворид мегарад дар соли 2019 ба андозаи 493,5 млн. сомонӣ таъмин гардида, соли 2024 ба маблағи 752,3 млн. сомонӣ расидааст, ки афзоиши он 52,4 фоизро ташкил медиҳад. Бояд иброз намуд, ки дар байни андозҳо ин суръати афзоиш дар давраи таҳлили хурдтарин мебошад. Мутаасифона дар солҳои 2019 ва 2020 нақшаи воридоти андозии иҷтимоии ғайрибуҷетӣ мутаносибан 97 ва 90,7 фоиз иҷро гардидаасту халос.

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2.1, дида мешавад ба монанди аксизҳо костагӣ дар арзёбии иқтидори андозҳо аз истифодабарандагони захираҳои табиӣ низ дар соли 2022 ба назар мерасад.

Аммо, нақшаи воридоти андоз аз низомҳои содакардашуда ва андозҳо аз молу мулк дар давраи таҳлилӣ пурра иҷро шуда, нишондиҳандаи нақшавӣ иҷро гардида тафовути зиёд надоранд. Аз ин рӯ метавон бо дилпурӣ баён намуд, ки нуқсон дар банақшагирӣ ё худ арзёбии пешакии иқтидори андозҳои номбурда дида намешавад.

Чи тавре ки додаҳои ҷадвали 2.1 далолат медиҳанд андоз аз даромад яке аз андозҳои буҷетташкिल्кунанда махсуб меёбад. Андоз аз

даромад андози мустақими умумидавлатӣ маҳсуб ёфта, ситонидани бевоситаи қисми даромади корхонаҳо ва шахрвандонро дар бар мегирад. Дар қонунгузорию андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бархе аз унсурҳои андозбандии даромади шахсони воқеӣ чунин инъикос ёфтаанд (ниг. расми 2.1.)

Объектҳои андозбандишаванда ва меъёрҳои андоз аз даромади шахсони воқеӣ	
Объектҳои андозбандишаванда	Меъёрҳои андоз
Даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣ-резидент аз ҷойи кори асосӣ зиёда аз тарҳи шахсӣ андозбандӣ карда мешавад.	12%
Даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣ-ғайрирезидент аз кори кироӣ, ки аз манбаъҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст оварда шудааст	20%
Даромади андозбандишавандаи шахсони воқеӣ берун аз ҷойи кори асосӣ, ба истиснои андози иҷтимоии суғурташаванда	15%
Суди саҳмияҳо	12%
Даромад аз амонати дар бонк гузошташуда	12%
Биноҳои истиқоматӣ, ғайриистіқоматӣ ва иморатҳои ёрирасон	Барои объектҳои истиқомат 3%, 4%, 6%. Барои объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ 12%, 15%, 18%
Фаъолияти соҳибкорӣ тибқи патент ва шаҳодатнома бо шартҳои махсус	Мутобики фармоиши Раиси Кумитаи андози назди Ҳукумати ҚТ
Даромади умумӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ дар низомии махсус	6%
Музди меҳнат, подошпулӣ ва дигар даромадҳо (андози иҷтимоӣ)	1% - барои кормандони муассисаҳои буҷетӣ 2% - барои кормандони муассисаҳои ғайрибуҷетӣ
Даромад аз иҷораи молу мулк	15%

Расми 2.1. - Объектҳои андозбандишаванда ва меъёрҳои андоз аз даромадҳои шахсони воқеӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [12]

Аз додаҳои расми 2.1 бар меояд, ки андозҳои аз шахсони воқеӣ ситонидашаванда доираи васеи объектҳои иқтисодиро дар бар мегиранд. Риояи саҳеҳи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва истифодаи низомии электронии назорат имкон медиҳад, ки ҷамъоварию ин намуди андоз боз ҳам самаранок гардад.

Меъёрҳои андоз барои шахсони воқеӣ вобаста ба манбаи даромад ва мақоми ҳуқуқии онҳо тафовут доранд. Ҳамзамон, андоз аз фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ тибқи фармоишҳои Раиси Кумитаи андози назди

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мегарданд, ки ин имконият медиҳад, низоми андозбандӣ бештар ба воқеияти иқтисодӣ мутобиқ гардад. Дар раванди ҳисоб ва пардохти андоз аз даромад дар шакли музди меҳнат аз ҷойи кори асосӣ ду нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҳамчун тарҳ истифода мешавад, ки ин маблағ барои эҳтиёҷоти иҷтимоии шаҳрвандон басанда намебошад. Аммо дар сурати зиёд шудани нишондиҳанда барои ҳисобҳо маблағи андоз аз объектҳои ғайриманқул ва андоз аз воситаҳои нақлиёт афзун мегардад, чунки меъёрҳои андозҳои мазкур аз нишондиҳанда барои ҳисобҳо вобаста мебошад. Барои вусъат додани иқтисоди андоз шакли нави тартиби андозбандии соҳибкорони инфиродӣ тибқи шаҳодатнома бо шартҳои махсус ҷорӣ гардидааст. Тартиби андозбандии соҳибкоро, ки дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус фаъолият менамоянд чун низоми патентии андозбандӣ ба роҳ монда шудааст, аммо ҷалби на зиёда аз ду нафар коргари киро ҳатмӣ мебошад. Дар чунин ҳолат манбаи андозбандии даромад ва андози иҷтимоӣ вусъат меёбад ва пинҳон намудани даромади кормандони кирои соҳибкоро қоиш меёбад. Мутобиқи талаботи қонунгузори андози Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорои инфиродӣ, ки дар асоси шаҳодатнома дар низоми махсус фаъолият менамоянд уҳдадоранд ба тарҳи хароҷот аз даромади умумӣ дар ҳаҷми 6 фоиз андоз аз даромадро ба тариқи содакардашуда пардохт намоянд. Талаботи мазкур барои соҳибкоро, ки бо фаъолияти савдо машғуланд, ғаронӣ ба вуҷуд меорад. Аммо аз ҷониби давлат роҳҳои алтернативии андозбандӣ низ пешниҳод шудааст, ки соҳибкорои инфиродӣ метавонанд ихтиёран аз он истифода намоянд. Барои ин чунин соҳибкор метавонад ба мақомоти андоз моҳи декабр тариқи ариза муроҷиат намуда андоз аз даромадро аз фарқияти мусбӣ даромад ва хароҷот (фоида) бо меъёре, ки барои шахси ҳуқуқӣ муқаррар шудааст (18%), пардохт намояд. Дар чунин сурат соҳибкори инфиродӣ метавонад дар муддати як соли молиявӣ интиҳоб намояд, ки бо кадом тартиб андозро ҳисоб ва пардохт

намояд. Дар бобати иҷораи молу мулк ва иҷрои корҳо аз ҷониби шахсони алоҳида аз ҷониби мақомоти андоз назорати ҷиддӣ бурда намешавад. Айни ҳол сохтмони биноҳои истиқоматӣ дар авҷ буда, хариду фурӯши онҳо низ аз ҷониби шахсони воқеӣ хеле зиёд мебошад, аз ин лиҳоз нархи хонаҳои истиқоматӣ ба таври сунъӣ боло рафта шахсони миёнарав даромади муфт ба даст меоваранд. Ин вазъ боиси он мегардад, ки принципи адолатнокии андозбандӣ риоя нагардида, ҳар як шахс вобаста ба даромад ва имконоти худ ба буҷет ҳиссагузор набошад.

«Имрӯзҳо як қатор соҳибкорони инфиродии тибқи патент амалкунанда бо фаъолияти иқтисодии беруна машғул мебошанд»[72].

Илова бар ин, дар бозорҳо растаи фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ташкил карда шудааст, ки истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро аз ухдадорӣ пардохти андозҳо озод менамояд, мутаассифона дар растаҳои номбурда деҳқонон не, балки шахсони миёнарав, ки бо фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд аз имтиёзи номбурда баҳраманд мебошанд.

Воридоти андозҳо аз даромадҳои шахсони воқеӣ ба буҷети давлат ҳиссаи назаррас дошта барои ҳалли талаботҳои буҷетӣ ва иҷрои вазифаҳои давлат сахми басо созгор мегузорад. Инчунин тартиби одилонаи ситонидани андоз аз даромад метавонад нобаробарии иҷтимоиро бартараф созад.

Таҳлили амалияи андозбандии даромадҳои шахсони воқеӣ нишон медиҳад, ки як қатор мушкилоти сохторӣ ва идоравӣ мавҷуданд: нокифоягии манбаи иттилоотӣ, камбудӣҳо дар назорати фосилавӣ, сатҳи пасти маърифатнокии андозии аҳоли ва мавҷудияти равандҳои бюрократӣ. Ҳамчунин ба ақидаи Гулов Ш.М. дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор муаммоҳои дигар мавҷуданд, ба монанди «Ноустувории қонунгузории андоз, мочароҳои муносибатҳои ҳуқуқии андоз, системаи ҷавобгарии андозсупорандагон, пинҳон намудани манбаи андоз ва ҷамъоварии ноустувори андозҳо»[77]. Муаммоҳои

номбурда далолат медиҳанд, ки баҳри тақвияти иқтидори андозии мамлакат ва минтақаҳои он андозбандии одилона ва мукамалгардонии маъмурикунонии андоз зарур мебошад. Баҳри бартараф намудани мушкилоти номбурда, метавон чораҳои ташкили курсҳои омӯзишии истифодаи модулҳои хизматрасонии мақомоти андоз, тақомули ҳамкориҳои мақомоти андоз бо муассисаҳои олий ва мақомотҳои дигари назоратӣ, рақамикунонии муносибатҳои андозӣ ва сода намудани конунгузориҳои андозро ташбеҳ дод.

Тавре дар қисми назариявии кори диссертатсионӣ баррасӣ намуда будем иқтидори андозии минтақа дар худ кулли андозҳои дар ҳудуди муайян воридшавандаро фаро гирифта ба таъмини зинаҳои мухталифи низоми буҷет равона мегардад. Аз ин лиҳоз моро зарур аст, ки тамоюли нишондиҳандаҳои андозию буҷетии вилояти Суғдро мавриди баррасӣ қарор диҳем. (ҷадвали 2.2).

Ҷадвали 2.2. – Тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои буҷетии андозии вилояти Суғд дар давраи солҳои 2019-2024 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати рушд 2024 нисбат ба 2019, %
1	2	3	4	5	6	7
МММ	20537,1	27465,4	31939,2	35177,4	42433,3	206,6%
Даромади буҷети вилояти Суғд	1924,6	2435,2	2576,0	2872,0	3430,8	178,2%
Даромадҳои андозӣ дар буҷети вилоят:						
- нақша;	1810,6	2186,4	2370,1	2678,8	3084,3	170,3%
- иҷро;	1840,8	2340,9	2461,7	2769,6	3320,9	180,4%
- % иҷро.	101,6	107,0	103,8	103,3	107,6	105,9%
Даромади ғайриандозии буҷети вилоят	76,7	91,7	99,5	90,6	94,2	118,1%
- нақша;	83,7	94,3	114,3	102,4	109,9	122,3%
- иҷро;	109,1	102,8	114,8	113,0	116,6	106,8%
- % иҷро.						
Даромади андозии шаҳру ноҳияҳои вилоят:	2913,3	3656,7	4121,0	4721,4	5445,4	186,9%
- нақша;	2913,9	3871,5	4342,0	4936,5	5712,7	196,0%
- иҷро;	100,0	105,9	105,4	104,5	104,9	104,9%
- % иҷро						
Ҳиссаи даромади андозии буҷети маҳал дар МММ	8,9	8,5	7,7	7,8	7,8	87,6%
Таносуби даромади андозӣ ва даромади умумии буҷети вилоят	95,6	96,1	95,5	96,4	96,8	101,2%

Идомаи ҷадвали 2.2.

1	2	3	4	5	6	7
Ҳиссаи даромади андози воридшуда дар худуди вилоят (ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) дар МММ	14,1	14,0	13,6	14,0	13,4	95,0%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [11], [171].

Тавре додаҳои ҷадвали 2.2, нишон медиҳанд дар давраи таҳлилӣ, яъне тайи соҳои 2019-2024 МММ вилояти Суғд ба андозаи 106,6 фоиз афзоиш ёфтааст. Зеро агар дар соли 2019 МММ дар вилоят ба 20537,1 млн. сомонӣ баробар бошад, пас дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба 42433,3 млн. сомонӣ расидааст.

Бо вучуди ин, афзоиши даромадҳои буҷети маҳаллии вилояти Суғд нисбат ба афзоиши МММ нисбатан кам буда, дар давраи таҳлилӣ аз соли 2019 то фарҷоми соли 2024 ба 78,2 фоиз баробар шудааст. Даромади андозии буҷети минтақавӣ аз соли 2019 то соли 2024 ба андозаи 80,4 фоиз афзоиш ёфта, дар соли 2024 маблағи умумии он 3320,9 млн. сомонино ташкил медиҳад. Қайд намудан зарур аст, ки воридоти андозии буҷети вилояти Суғд назар ба МММ ва даромадҳои умумии буҷети маҳаллӣ афзоиши бештар дорад. Албатта, чунин тамоюл яке аз самтҳои мусбии сиёсати буҷетӣ андозии минтақа, фаъолияти кормандони мақомоти минтақавии андоз ва натиҷаи маъмурикунонии андозро дар минтақа ифода менамояд. Дар давраи таҳлилӣ сиёсати буҷетии минтақа қиёсан ба воридотҳои ғайриандозии буҷети маҳал хеле таъҷубовар ба назар мерасад. Зеро даромадҳои ғайриандозии буҷети вилояти Суғд дар соли 2024 нисбат ба соли 2019 танҳо 22,3 фоиз афзоиш ёфта, ба ҳисоби миёна дар давраи таҳлилӣ бештар аз 3 фоизи даромади буҷети вилоятро ташкил менамояд.

Тавре додаҳои ҷадвали 2.2, нишон медиҳанд, воридоти андозии буҷети маҳаллӣ дар соли 2024 ба 107,6 фоиз расидааст, ки назар ба нишондиҳандаи соли 2019 ба андозаи 80,4 фоиз зиёд гардида аст. Ин ҳолат далели он мебошад, ки буҷети маҳаллии вилояти Суғд дар солҳои

охир тадричан вобастагияш аз воридотҳои андозӣ бештар мегардад, ва оянда вусъат додани иқтидори андоз бештару ҷиддитар тақозо мегардад.

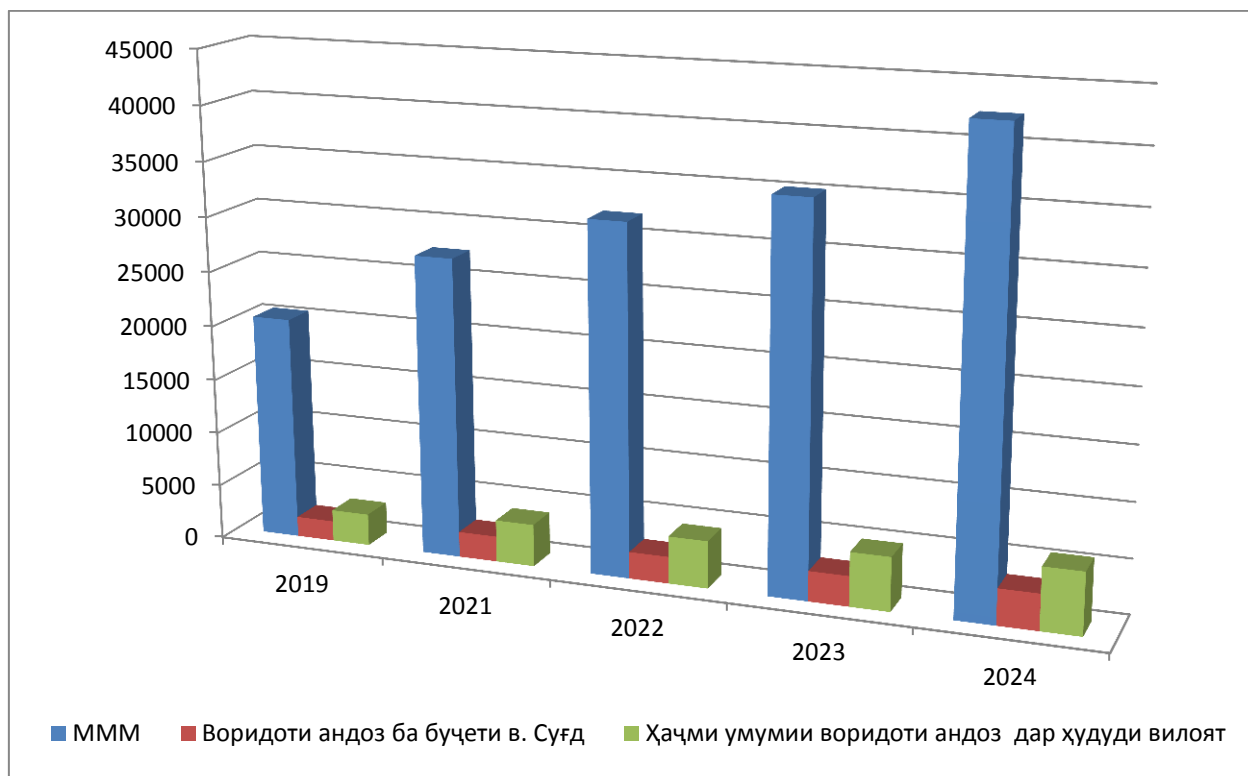
«Бояд иброз намуд, ки дар вилояти Суғд барои коҳиш додани вобастагии буҷети маҳаллӣ аз воридотҳои андозӣ ва ё вусъатдиҳии иқтидори андозҳо, ҳамзамон афзоиши ҳаҷми воридотҳои ғайриандозӣ чораҳои мушаххас андешида нашудааст»[90]. Аз ин лиҳоз, тақмилдиҳии доимии сиёсати буҷетӣ андозӣ ва мутаносибан танзими соҳаи мазкур бештар бомаврид мегардад. Хосатан дар чунин ҳолат вусъатдиҳии иқтидори андоз боиси воситаи таъмини қисми даромади буҷет мегардад.

Агар ҳиссаи воридотҳои андозии буҷети маҳаллиро дар МММ вилояти Суғд арзёбӣ намоем, он аз соли 2019 то соли 2024 ба ҳисоби миёна 8,1 фоизро ташкил медиҳад. Ин далели он аст, ки гаронии андоз дар сатҳи минтақа асосан дар вақти иҷрои буҷети маҳаллӣ ва амалигардонии сиёсати андози минтақавӣ афзоиш намеёбад. Аммо, вақте, ки ҳиссаи ҷамъи андозҳоро дар ҳудуди вилояти Суғд дар МММ арзёбӣ намоем гаронии андоз нисбатан афзоиш меёбад. Агар нишондиҳандаи он дар соли 2019 ба 14,1 фоиз баробар бошад дар соли 2024 ба 13,4 фоиз расидааст. Ба назари мо зери таъсири бемории сироятии COVID – 19 таносуби кулли андозҳои воридшуда дар вилояти Суғд (дар буҷети мунтахабшуда) коҳиш ёфта, дар фарҷоми соли 2020 ба 13,2 фоиз баробар гардидааст. Бо вучуди ин, агар хангоми арзёбии гаронии андозии минтақа саҳми иқтисодиёти пинҳонӣ ба инобат гирифта мешуд, ин нишондиҳанда метавонист ба таври назаррас баландтар бошад. Зеро тавре дар боби аввали таҳқиқот оварда шуд мутобиқи баҳодиҳии коршиносони сатҳи байналмилалӣ – мутахассисони Хазиначи байналхалқии асҳор Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни мамолики ҷаҳон пешсаф буда дар се даҳсолаи охир ба ҳисоби миёна сатҳи иқтисодиёти пинҳонӣ ба 42,9 фоиз баробар аст.

Қайд кардан бо маврид аст, ки нишондиҳандаи иҷрои воридоти андозӣ ғайриандозӣ дар сатҳи минтақа дар давраи таҳлилӣ бештар аз 100 фоиз иҷро гардидааст. Ин аз як ҷониб шаҳодат медиҳад, ки сатҳу

сифати чамъоварии андоз дар ҳудуди вилоят боло рафтааст, аммо аз ҷониби дигар дарак медиҳад, ки нуқсонҳо дар банақшагирии буҷетию андозии ҷой доранд.

Барои кулай будани дидани тағйирёбии МММ ва воридотҳои андозии буҷети маҳаллӣ ва инчунин ҳамаи андозҳои воридшуда ба низоми буҷети мамлакат аз ҳудуди шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд маълумотҳои заруриро дар диаграммаи 2.1, ҷой медиҳем.

Диаграммаи 2.1. – Динамикаи МММ ва воридотҳои андозҳо дар вилояти Суғд дар солҳои 2019-2024

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Тавре аз таҳлили анҷомдодашуда дар зербоби мазкури кори диссертационӣ муайян мегардад, дар иҷрои намудҳои алоҳидаи андоз бархе аз нуқсонҳо ҷой доранд. Вале нақшаи умумии воридоти андоз дар миқёси вилояти Суғд аз ҷониби мақомоти воколатдори ҳудудии андоз таъмин гардидааст ва мо бояд вазъи фаъолнокии маъмурикунонии андоз ва ҳосатан ҳолати чамъоварии андозро дар шаҳру ноҳияҳои минтақа бо мақсади хулосаҳои асоснок баровардан мавриди арзёбӣ қарор диҳем (ниг. замимаи 1).

Тавре аз додаҳои замимаи 1, дида мешавад дар давраи таҳлилӣ яъне солҳои 2019-2024 дар 18 шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд иҷрои воридоти андоз фарқкунанда амалӣ шудааст. Агар дар бархе аз шаҳру ноҳияҳо иҷрои воридотҳои андоз аз нишондиҳандаи нақшавӣ зиёд бошад дар баъзе аз маҳалҳо ҳолати баракс дида мешавад. Аз ин лиҳоз афзоиши иқтидори андози шаҳру ноҳияҳои минтақа низ муҳталиф аст.

Дар шаҳри Исфара воридотҳои андоз аз 129,6 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 226,0 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст, ки 74,2 фоизи нишондиҳандаи соли 2019 ро ташкил медиҳад. Баробари ин дар як соли таҳлилӣ иҷрои нақшаи андозҳо таъмин нагардида дар солҳои 2021, 2022, 2023 ва 2024 иҷрои пурра дида мешавад. Бояд ибраз намуд, ки вусъатёбии воридоти андоз дар ш. Исфара дар сатҳи хуб қарор дорад. Дар ш. Гулистон низ тамоюл дида мешавад. Яъне ҳамасола воридоти андозҳо афзоиш ёфта дар 5 соли охир ба андозаи 45,1 фоиз вусъатёбии иқтидори андоз дида мешавад. Аммо ин вусъатёбии сатҳи миёна миёна мебошад.

Вусъатёбии иқтидори андоз дар ш. Конибодом дар давраи таҳлилӣ дар ҳолати миёна қарор дорад, зеро дар ин давра воридоти воқеии андоз аз 92,4 млн. сомонии соли 2019 то ба 142,8 млн. сомонӣ расидааст, ки 54,1 фоиз зиёдшавӣ ба назар мерасад. Боиси нигаронист, ки афзоиши иқтидори андозӣ дар шаҳрҳои Гулистон ва Конибодом қонеъкунанда намебошад ва дар сатҳи миёна қарор дорад.

Дар минтақа саҳми бузургро дар таъмини воридоти андоз ба буҷети сатҳҳои гуногун ш. Хучанд дорад, зеро дар панҷ соли охир бештар аз 0,5 млрд. сомонӣ дар 2019 то 0,9 млрд. сомонӣ дар соли 2024 воридоти андоз ба ин шаҳр рост меояд. Аммо, муттаассифона дар соли 2019 ва 2020 мутаносибан нақшаи андоз дар сатҳи 6 ва 5 фоиз таъмин нашудааст.

Дар байни шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар вусъатёбии иқтидори андоз мавқеи назаррасро ш. Панҷакент дорад. Агар дар соли 2019 воридоти андозии ин шаҳр ба 407,0 млн. сомонӣ баробар бошад дар соли 2024 ба 1119,0 млн. сомонӣ расидааст, ки зиёда аз 2,7 маротиба афзоиш

дида мешавад, ки яке аз нишондиҳандаҳои рекордӣ дар байни шаҳру ноҳияҳои вилоят мебошад. Ин аз он далолат медиҳад, ки иқтидорҳои нави истеҳсоли дар минтақа афзоиш ёфтаанд. Тамоюли ба ҳамин монанд дар иқтидори андози ш. Истаравшан дида мешавад, зеро дар давраи солҳои таҳлилӣ иқтидори андози шаҳр наздик ба 116,6 фоиз вусъат ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки тамоюли хуби вусъатёбии иқтидори андоз дар ш. Бӯстон ва ш. Истиқлол низ дида мешавад. Агар воридоти воқеии андоз дар давраи таҳлилӣ дар ш. Бӯстон ба андозаи 80,6 фоиз зиёд шуда бошад, дар ш. Истиқлол 79,8 фоиз бештар гардидааст.

Яке аз ноҳияҳои вилояти Суғд, ки вусъатёбии иқтидори андоз дар давраи таҳлилӣ хеле дар сатҳи баланд қарор дорад ин н. Айнӣ мебошад. Зеро аз соли 2019 то 2024 воридоти воқеии андозҳо аз 193,4 млн. сомонӣ ба 567,5 млн. сомонӣ расидааст, ки 2,9 маротиба афзоиш кардааст, ки ин нишондиҳандаи баландтарин дар вилоят мебошад. Боиси қайд аст, ки дар давраи таҳлилӣ воридоти бештари андоз дар ноҳия дар соли 2024 ба даст омадааст.

Дар н. Ашт бошад нақшаи воридоти андоз дар давраи солҳои 2019-2024 пурра иҷро шуда, вусъатдиҳии иқтидори андоз дар сатҳи хуб қарор дорад ва дар давраи таҳлилӣ воридоти воқеии андоз аз 52,2 млн. сомонӣ то 98,2 млн. сомонӣ расидааст, ки ба андозаи 88,0 фоиз зиёд мебошад. Чунин тамоюл дар н. Деваштич низ дида мешавад ва дар ин ноҳияи вилояти Суғд дар давраи таҳлилӣ воридоти воқеии андоз ба андозаи 93,6 фоиз афзоиш ёфтааст, ки вусъатёбии иқтидори андоз дар сатҳи олӣ мебошад.

Дар н. Зафаробод дар солҳои таҳлилӣ иҷрои нақша пурра таъмин шуда, иқтидори андоз аз 39,0 млн. сомонӣ ба 66,9 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки 71,6 фоиз афзоиш ёфтааст. Дигар ҷанбаи мусбии вусъатёбии иқтидори андози ноҳияи мазкур дар он аст, ки дар давоми солҳои 2019 ва 2020, ки таъсири бемории сироятӣ дида мешавад воридоти воқеии андоз ҳамасола афзун шудааст.

Дар н. Мастҷоҳ тайи солҳои 2019-2024 иҷрои нақшаи воридоти андоз таъмин гардидааст. Иқтидори андози ноҳия дар давраи таҳлилӣ дар сатҳи миёна қарор дошта ба андозаи 50,0 фоиз афзоиш ёфтааст. Аммо бояд ибраз намоем, ки дар соли 2020 нишондиҳандаи воридоти воқеии андоз нисбати соли 2019 дар ноҳияи мазкур коҳиш ёфтааст. Зеро агар дар соли 2019 воридоти воқеии андоз 114,1 млн. сомонӣ бошад, пас дар соли 2020 ба андозаи 111,6 млн. сомонӣ иҷро гардидааст. Дар н. Спитамен низ вусъатёбии иқтидори андоз дар сатҳи олӣ қарор дорад. Зеро тавре додаҳои ҷадвали 2.3, собит менамоянд дар солҳои 2019-2024 воридоти воқеии андоз дар ҳаҷми 90,5 фоиз афзоиш ёфта аз 77,0 млн. сомонӣ то ба 146,9 млн. сомонӣ расидааст. Вале дар соли 2019 иҷро нашудани воридоти воқеии андоз дар ҳаҷми 2,2 фоиз дида мешавад. Ба назари мо ин аз нодуруст арзёбии иқтидори андоз ва ё худ банақшагирии нишондиҳандаи нақшавии воридоти андоз дар ноҳияи мазкур вобаста мебошад. Зеро дар соли 2021 нишондиҳандаи нақшавӣ 99,5 млн. сомонӣ муқаррар шудааст, ки назар ба соли 2020 ба андозаи 12,9 млн. сомонӣ ё худ 15,0 фоиз зиёд мебошад.

Ташаккулёбии воридоти андоз дар н. Ҷ.Расулов аз дигар ноҳияҳо тамоюли фарқкунанда дорад. Зеро иқтидори андоз дар солҳои 2019-2024 тамоюли хуби афзоиш дошта дар соли 2020 ба андозаи 11,6 фоиз нақшаи воридот таъмин нашудааст. Инчунин, агар дар соли 2020 воридоти воқеии андоз дар ноҳияи мазкур ба 74,7 млн. сомонӣ расида бошад ин нишондиҳанда назар ба соли 2019 ба андозаи 8,0 млн. сомонӣ ё худ 9,7 фоиз камтар мебошад. Ба ин ҳолат ба назари мо бемории сироятӣ, ки боиси коҳишёбии арзиши иловашуда гардид ва дигаргун шудани ҳолати интегратсияи иқтисодии шаҳру ноҳияҳои ҳаммарз бо мамолики ҳамсоя сабаб шуда метавонад.

Дар н. Б.Ғафуров ҳамасола нақшаи воридоти андоз пурра иҷро гардида дар солҳои 2019-2024 ба андозаи 64,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Қайд кардан зарур аст, ки дар соли 2020 воридоти андоз ба андозаи 315,4 млн. сомонӣ иҷро шуда назар ба соли 2019, 4,3 млн. сомонӣ ё худ 1,4

фоиз зиёд шудааст. Аммо дар солҳои минбаъда афзоиши хуби иқтисодӣ андоз нисбати солҳои 2019 ва 2020 дида мешавад ва он ҳамасола бештар аз 50 млн. сомонӣ аст.

Яке аз ноҳияҳое, ки ҳиссаи камтаринро дар воридоти андоз дар ҳудуди вилояти Суғд дорад ин н. Шаҳристон мебошад. Зеро дар соли 2022 воридоти умумии андоз дар ноҳияи мазкур ба 14,8 млн. сомонӣ баробар мебошад, ки наздик ба 10 фоизи воридоти андоз дар н. Айни мебошад. Аммо, ҷанбаи мусбӣи ташаккули воридоти андозҳо дар н. Шаҳристон дар он аст, ки дар панҷ соли таҳлилӣ иқтисодӣ андоз 88,2 фоиз афзоиш намудааст. Инчунин дар давраи бӯҳрони иқтисодӣ ва паҳншавии бемории сироятӣ афзоиши пайвастаи иқтисодӣ андоз дида мешавад. Ин ба назари мо бештар таҳассусшуда будани н. Шаҳристон ба соҳаи кишоварзӣ ва вусъатёбии соҳаи сайёҳӣ вобаста мебошад.

Чун н. Шаҳристон н. Мастҷоҳи Кӯҳӣ низ нақшаи воридоти андозро ҳамасола иҷро намудааст. Аммо дар ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ афзоиши иқтисодӣ андоз дар сатҳи баланд қарор дорад. Зеро дар панҷ соли таҳлилӣ воридоти воқеии андоз аз 4,9 млн сомонӣ дар соли 2019 то 12,2 млн. сомонӣ дар соли 2024 зиёд гардида афзоиш 149,4 фоизро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр аз маълумоти замимаи 1. хулоса бар меояд, ки аз 18 шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар соли 2019 ш. Хучанд (6,0%), ш. Исфара (4,6%), ва н. Спитамен (2,2%) натавонистанд иҷрои нақшаи воридоти андозро дар тамоми сатҳҳои буҷет таъмин намоянд.

Дар соли 2020 низ чунин вазъ дар фаъолияти нозиротҳои андози ш. Хучанд (5%), ш. Бӯстон (1%) ва н. Ҷ.Расулов (11,6%) дида мешавад.

Ҳамин тавр мақомоти андози маҳаллиро зарур аст, ки нисбат ҳолати мазкур чораҳои зарурӣ андешида, сабабу омилҳои таъсиррасонро дарёфт намоянд ва барои бартараф намудани онҳо кӯшиш ба харҷ диҳанд.

Бо мақсади арзёбии андозаи вусъатёбии иқтидори андоз дар ҳудуди вилояти Суғд дар ҷадвали 2.3 шаҳру ноҳияҳои вилоят аз рӯи фоизи рушди воридоти воқеии андоз ҷой дода шуданд.

Ҷадвали 2.3. – Вусъатёбии иқтидори андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар давраи солҳои 2019 – 2024 (бо % дар 5 соли охир)

№	Шаҳру ноҳияҳо	Вусъатёбии иқтидори андоз бештар аз								
		20%	30%	40%	50%	60%	70%	80%	90%	100%
1.	ш.Исфара						X			
2	ш.Гулистон			X						
3.	ш.Конибодом				X					
4.	ш.Хучанд							X		
5.	ш.Панҷакент									X
6.	ш.Истаравшан									X
7.	ш.Бӯстон							X		
8.	ш.Истиқлол						X			
9.	н. Айни									X
10.	н. Ашт							X		
11.	н. Деваштич								X	
12.	н. Зафаробод						X			
13.	н. Мастҷоҳ				X					
14	н. Спитамен								X	
15.	н. Ҷ.Расулов					X				
16.	н.Б.Ғафуров								X	
17.	н. Шаҳристон							X		
18.	н. Кӯҳистони Мастҷоҳ									X

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти замимаи 1 низомибандӣ кардашудааст.

Аз ҷадвали 2.3 бармеояд, ки дар солҳои 2019-2024 дар ш. Гулистон, ш. Конибодом ва н. Мастҷоҳ афзоиши нисбатан пасти иқтидори андоз дида мешавад. Бояд иброз намуд, ки агар таваррумо ба назар гирем, дар шаҳру ноҳияҳои мазкур метавонад афзоиши иқтидори андоз мавҷуд набошад ё хеле нишондиҳандаи ночизро ташкил диҳад. Инчунин, метавон иброз намуд, ки дар н. Шаҳристон, н. Ашт, ш. Хучанд, ш. Бӯстон, ш. Истиқлол, ш. Исфара, н. Зафаробод ва н. Ҷ.Расулов вусъатёбии иқтидори андоз дар сатҳи хуб қарор дорад. Бояд кайд кард, ки дар вусъатёбии иқтидори андоз чунин шаҳру ноҳияҳои вилоят н. Айни, ш. Панҷакент, ш. Истаравшан, н. Кӯҳистони Мастҷоҳ, н. Б. Ғафуров, н. Деваштич ва н. Спитамен пешсаф мебошанд. Ҳамин тавр шаҳру ноҳияҳоро аз нигоҳи вусъатёбии иқтидори андоз ба се сатҳ тақсим намудан имконпазир мебошад (ниг. расми 2.2.).

Сатҳи паст	Сатҳи миёна	Сатҳи олӣ
Ҷоиҳои афзоиши воридоти андоз то 60 фоиз дар давоми панҷ сол	Ҷоиҳои афзоиши воридоти андоз аз 60 то 90 фоиз дар давоми панҷ сол	Ҷоиҳои афзоиши воридоти андоз зиёда аз 90 фоиз дар давоми панҷ сол
ш. Гулистон, ш. Канибодом, н. Мастчоҳ	н. Шахристон, н. Ашт, ш. Хучанд, ш. Бӯстон, ш. Истиклол, ш. Исфара, н. Зафаробод, н. Ҷ.Расулов	н. Айнӣ, ш. Панҷакент, ш. Истаравшан, н. Кӯхистони Мастчоҳ, н. Б.Ғафуров, н. Деваштич, н. Спитамен

Расми 2.2. – Критерияи муайянкнии вусъатёбии иқтисодии андоз дар шаҳру ноҳияҳои минтақа

Ҳамин тавр, зарурати он пеш омадааст, ки тариқи усули маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ иқтисодии андозии вилояти Суғдро мавриди арзёбӣ қарор диҳем (ниг. ҷадвали 2.4), барои муайян намудани иқтисодии андозии минтақа мизони миёнаи андоз ҳаҷми умумии андозҳо ва МММ-и ҳама минтақахоро истифода менамоем.

Ҷадвали 2.4. – Иқтисодии андозии вилояти Суғд дар асоси усули арзёбии маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ

Сол	2019	2021	2022	2023	2024
Нишондиҳанда					
МММ минтақаҳои кишвар (млн. сомонӣ)	68691,3	91932,0	108831,0	123026,8	146111,7
Уҳдадорӣ андозии минтақаҳо (ҳаз. сомонӣ)	16121500,0	18818738,6	20490742,3	24180182,9	27609302,6
МММ минтақаи Суғд (млн. сомонӣ)	20537,1	27465,4	31939,2	35177,4	42433,3
Воридоти воқеии андоз дар минтақа (ҳаз. сомонӣ)	2913306,6	3871560,3	4342049,4	4936531,6	5712725,6
Қарздорӣ андозии минтақа (ҳаз. сомонӣ)	105 354,7	88578,7	81063,8	84896,2	83704,0
Афзоиши қарздорӣ андоз дар минтақа (ҳаз. сомонӣ)	-2021,6	-43225,7	-7514,9	3832,4	-1192,2
Мизони миёнаи андоз, %	23,5	20,4	18,8	19,6	18,8
Иқтисодии андоз (млн. сомонӣ)	4826,2	5602,9	6004,5	6894,7	7977,4
Иқтисодии андозии истифодашуда (%)	60,3	69,1	72,3	71,5	71,6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [10], [11], [171].

Чуноне, ки баҳодиҳии иқтисодии андозии вилояти Суғд дар асоси усули МММ далолат медиҳад дар ҳудуди вилоят тайи солҳои таҳлилӣ иқтисодии андоз аз 60,3 то 72,3 фоиз истифода гардидааст.

Маврид ба ёдоварист, ки дар таҳия ва амалӣ гардонидани низоми андоз ҳам дар иқтисодиёти миллӣ ва ҳам дар иқтисодиёти минтақаҳо усулҳои танзими гаронии андоз бояд пешбинӣ карда шаванд. Аз ин рӯ, татбиқи маҷмӯи чорабиниҳои зерин зарур шуморида мешавад: унсурҳои андозбандӣ оммафаҳм бошанд, тартиби таҳияи эъломияҳои андозӣ сода гардонида шаванд ва хароҷоти андозӣ саҳеҳ шаванд; соҳибкоре, ки ба гурӯҳи андозсупорандагонӣ бо масъулият шомиланд тавассути пешниҳоди таътилҳои андозӣ ва қарзи андозӣ хавасманд гардонида шаванд; қорҳои фаҳмондадиҳии мақомоти андоз тақвият дода шаванд; нисбати соҳибкоре, ки аз қабули маблағҳои ғайринақдӣ саркашӣ менамоянд қораҳои зарурӣ андешида шаванд; ҳамкории мақомоти андоз бо муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ пурзӯр карда шаванд; барои қалби сармоягузори ба соҳаҳои аввалиндараҷаи рушди иқтисодиёт имтиёзҳои назаррас пешниҳод шаванд, яъне барои сармоягузор то 30 ё 40 фоизи маблағи сармоягузори пешниҳод намудаашро ба даст наорад андозбандӣ карда нашавад; барои шахсони воқеӣ тархҳо ва имтиёзҳои назаррас пешниҳод карда шаванд; тағйироти андозӣ дар як сол як маротиба аз оғози соли ҳисоботӣ пешбинӣ карда шаванд; тағйир додан ва бекор кардани андозҳои маҳаллӣ ба души мақомоти маҳаллӣ вогузор шаванд.

Ҳамин тариқ агар чорабиниҳои номбурда амалӣ карда шаванд, интизори меравад, ки воридоти андозӣ афзун гашта, фаъолияти соҳибқори рушд ёфта, дар натиҷа иқтисодии андозӣ вусъат меёбад.

Маврид ба ёдоварист, ки имрӯзҳо мақомоти андози қумҳури яке аз мақомоти пешсаф маҳсуб меёбад. Дар мақомоти андоз айна ҳол зиёда аз 80 модули хизматрасониҳои электронӣ ба андозсупорандагон ташкил шудааст, ки боиси тақвияти муносибатҳои андозӣ ва маъмурикунонии андоз мегардад.

Истифодаи хизматрасониҳои электронии мақомоти андоз дар сурате самарабахш мегарданд, ки андозсупорандагон аз онҳо бештар истифода намоянд ва натиҷаи онҳо қонеъкунанда бошад.

Ҳамин тавр тибқи натиҷаҳои пажӯҳиши гузаронидашуда дар зербоби мазкур метавонем хулосаву тавсияҳои зеринро барои мукамалгардонии сиёсати андозии вилояти Суғд пешниҳод намоем:

1. Натиҷаҳои таҳлил гувоҳӣ медиҳанд, ки дар вусъатдиҳии иқтидори андоз нақши кормандони соҳа назаррас мебошад. Аммо дарёфт ва бартараф намудани муаммоҳои ҷойдошта дар ин самт мувофиқи мақсад мебошад.

2. Ошкор гардидааст, ки ҳиссаи андозҳо дар қисми даромади бучети вилояти Суғд хеле зиёд мебошанд. Вобаста ба ин бо мақсади густариши ҷамъоварии андоз дар минтақа ва вусъат додани иқтидори андоз андешидани чораҳои зарурӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

3. Муайян карда шуд, ки дар ҳудуди вилояти Суғд дар баъзе маҳалҳо афзоиши миёнаи иқтидори андоз ба назар расад ҳам иҷро нашудани воридоти андоз ва нодуруст банақшагирии нақшаи воридот дида мешавад. Аз ин лиҳоз дар вақти банақшагирии воридоти андоз тақмили механизми банақшагирии бучетию андозӣ дар вилояти Суғд тақозо мегардад.

4. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд новобаста аз вусъатёбии воридоти воқеии андоз дар сатҳи паст иҷро нашудани андозҳо хусусан дар ш. Хучанд, ш. Бӯстон (5 намуд), ш. Гулистон ва ш. Истаравшан (4 намуд), ш. Исфара, н.Айнӣ, н.Спитамен, ва н.Б. Ғафуров, (3 намуд), ш. Конибодом, ш.Пенҷакент, ш.Истиклол, н. Зафаробод, н.Мастҷох, н. Ҷ.Расулов ва н. Кӯҳистони Мастҷох (2 намуд), н.Ашт, н. Деваштич ва н.Шаҳристон (1 намуд) дида мешавад.

Аз ин лиҳоз ҷоннок намудани фаъолияти қорӣ нозиротҳои андозӣ ин шаҳру ноҳияҳо баҳри баланд бардоштани ҷамъоварии андозҳо зарур мебошад.

Ҳамин тавр таҳқиқи арзёбии иқтидори андозӣ вилояти Суғд имкон медиҳад, ки омилҳои таъсиррасонро ба иқтидори андозии минтақа муайян намуда, афзалиятҳоро баррасӣ ва ифшо намоем.

2.2. Омилҳои таъсиррасон ба ташаккулёбии иқтисодии минтақа

Сӯғд ва афзалиятҳои он

Ташаккулёбии иқтисодии минтақа як раванди аз омилҳои зиёд ё дақиқтараш гурӯҳи омилҳо вобаста буда махсуб меёбад. Зеро яке аз масъалаҳои муосири андозбандӣ ин амалигардонии ҳаддиаксари самараноки иқтисодии андоз ба шумор меравад. «Омилҳое, ки ба вазъи иқтисодии андозии минтақа таъсир мерасонанд, аз рӯи нишонаҳои мухталиф гурӯҳбандӣ карда мешаванд: аз рӯи аҳамият ба омилҳои асосӣ ва дуюминдараҷа; аз рӯи манбаи пайдоиш ба дохилӣ ва беруна» [129], аз ҷумал (эндогенӣ ва экзогенӣ); вобаста ба дигаргуншавӣ ба доимӣ ва тағйирёбанда; инчунин ба боздорандаю ҳавасмандкунанда ва ғайра. Аз ин лиҳоз, пурра ва самаранок амалӣ намудани иқтисодии андоз танҳо дар вақти ба назар гирифтани кулли омилҳо имконпазир мегардад.

Омилҳои таъсиррасонро ба иқтисодии минтақа ба дохилию берунӣ тасниф намудан дуруст аст (ниг. расми 2.3).

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА			
Доҳилӣ (эндогенӣ)	1. Иқтимоию демографӣ (сатҳи музди меҳнат, сатҳи шуғлу маълумот ва таҳассуси кормандон, иқтисодии корӣ, муҳоҷират ва сатҳи зиндагӣ)	Беруна (экзогенӣ)	1. Макроиктисодӣ ва таваррумӣ (устувории макроиктисодӣ, фаъолияти бурунмарзӣ, вазъи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, тағйирёбии намои наххҳо ба молу хизматҳо)
	2. Ашён хом ва захираҳо (иқтисодии захираҳо, таъминнокии захираҳо, сатҳи захираҳои табиӣ)		2. Системи сохтори давлатӣ (унитарӣ, федеративӣ ва конфедеративӣ)
	3. Навоварӣ ва сармоягузорӣ (иқтисодии инноватсионӣ, сатҳи ҷорисозии навовариҳо, сатҳи ҷолибияти сармоягузорӣ, муҳити сармоягузорӣ)		3. Ҷуғрофӣ ва табию иқлимӣ (ҷойгиршавӣ дар давлат, дастрасӣ ба энергетика ва намудҳои нақлиёт, рельефи минтақа, иқтисодии табию иқлимӣ, дастрасии захираҳои табиӣ, барқароркунии ҳифзи табиат ва ғайраҳо)
	4. Маърифати андозӣ ва сатҳи маъмурикунонии андоз (анъанаю арзишҳо, сатҳи тарбия, муносибати шаҳрвандон бо ниҳодҳои давлатию ҷамъиятӣ, ҷидду ҷаҳди андозии мақомоти минтақавӣ ва ғайра)		4. Қонунгузорию сиёсӣ (қонунгузориҳои соҳаи молияи давлатӣ, соҳаи ҳуқуқи маъмурӣ ва қонунгузориҳо дар самти ҳуқуқи шаҳрвандӣ, устувории сиёсӣ, сиёсати буҷету андоз ва низоми буҷет, танзим ва назорати давлатии андоз, мақомоти ҳокимият ва идоракунии
	5. Иқтисодиёти пинҳонӣ (даромади пинҳоншудаи корхонаҳо ва аҳоли аз андозбандӣ)		

Расми 2.3. – Омилҳои таъсиррасон ба иқтисодии минтақа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти дастрасишуда

Дар ҳамин замина омилҳои дохилӣ ин омилҳои мебошанд, ки мақомоти минтақавӣ ва маҳаллӣ ба онҳо бевосита таъсир мерасонанд. Ба омилҳои берунаи иқтисодӣ андоз: низоми идоракунии давлат, ҷуғрофию иқлимӣ, қонунгузори давлатӣ, сиёсӣ ва макроиқтисодӣ мансуб шуда метавонанд.

Ба чунин таснифот чунин олимони дар самти иқтисодӣ андоз таҳқиқот намуда мувофиқанд: Красницкий В.А. [140], Толстая О.В. [152], Улыбина Л.В. [157], Кусраева Д.Э. [100].

Бояд ибраз намуд, ки ба истиснои омилҳои дар расми 2.3 овардашуда, инчунин дар баъзе минтақаҳо вобаста аз муҳторияти онҳо дигар омилҳои таъсир мекунанд, ки чун омилҳои дохилӣ баррасӣ намудан мумкин мебошад. Яке аз ин омилҳои ин қонунгузори минтақавӣ мебошад, ки бо ҷорӣ намудани андозҳои нав, «...тағйир додани меъёри андозҳо ва муҷозот оид ба қонуншиканҳои андоз вобаста буда дар таҷрибаи вилояти Суғд ва дигар минтақаҳо...»[149] истифода намегардад.

Барои расидан ба ҳадафи гузошташуда дар таҳқиқоти мазкур моро зарур аст, ки омилҳои таъсиррасонро ба иқтисодӣ андозии минтақа дар асоси маълумотҳои омӯрӣ мавриди арзёбӣ қарор диҳем.

«Яке аз нишондиҳандаҳои фаъолнокии қорӣ, ки мақомоти иҷроия ва дигар мақомоти ваколатдори соҳа барои рушди он мекушанд ин афзуншавии шумораи андозсупорандагон дар минтақа мебошад»[160].

Аммо таҷриба нишон медиҳад, ки қатъ гардидани фаъолияти андозсупорандагон назаррас аст ва сабабҳои он гуногун мебошад.

Боиси қайд аст, ки дар афзоиши иқтисодӣ андоз на андозсупорандагони бақайдгирифташуда балки андозсупорандагони воқеан фаъолияткунанда таъсир мерасонанд.

Аз ин лиҳоз бояд тамоюли андозсупорандагони фаъолияткунанда дар вилояти Суғд ва таносуби он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода шавад.

Чадвали 2.5. – Тамоюли ҳамаи категорияи андозсупорандагон дар в. Суғд ва таносуби онҳо дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2019-2024)

Нишондиҳандаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати афзоиш 2024 нисбат ба 2019, %
Ҳамагӣ шахсонӣ ҳуқуқӣ дар ҶТ, аз ҷумла ғаёлияткунанда (адад)	46465	48625	52134	55636	57841	24,4%
	27069	29967	31840	33228	34242	26,4%
Ҳамагӣ шахсонӣ ҳуқуқӣ дар в. Суғд, (адад), аз он ҷумла ғаёлияткунанда (адад)	11906	12359	13228	14353	14916	25,2%
	8280	8923	9435	9928	10242	23,7%
Шахсони ҳуқуқии бақайдгирифташуда дар вилоят нисбати ҷумҳурӣ (бо %)	30,6	25,4	25,3	25,7	25,7	-16,0%
Шахсони ҳуқуқии ғаёлияткунанда дар вилоят нисбати ҷумҳурӣ (бо %)	25,6	29,7	29,6	29,8	29,9	16,8%
Ҳамагӣ соҳибкорон дар ҶТ, аз ҷумла ғаёлияткунанда (ҳазор нафар)	561,3	627,2	654,9	686,0	720,7	28,4%
	295,6	307,8	307,2	316,4	330,2	11,7%
Таносуби ғаёлияткунандагон нисбати шумораи умумӣ дар ҷумҳурӣ (бо %)	52,7	49,1	46,9	46,1	45,8	-13,0%
Шумораи соҳибкорони барҳамхурда дар ҷумҳурӣ	265,7	319,2	347,7	369,5	390,4	46,9%
Ҳамагӣ соҳибкорон дар в. Суғд, аз ҷумла ғаёлияткунандагон (ҳазор нафар)	196,7	220,2	229,7	239,7	250,9	27,5%
	108,8	112,9	112,2	113,8	117,4	7,9%
Таносуби ғаёлияткунандагон нисбати шумораи умумӣ дар вилояти Суғд (бо %)	55,3	51,2	48,8	47,4	46,7	-15,5%
Соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда дар вилоят нисбати ҷумҳурӣ (бо %)	35,0	35,1	35,0	34,9	34,8	-0,5%
Соҳибкорони инфиродии ғаёлияткунанда дар вилоят нисбати ҷумҳурӣ (бо %)	36,8	36,7	36,5	35,9	35,5	-3,5%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [8], [10], [177].

Дар асоси маълумотҳои дар чадвали 2.5 овардашуда метавон баён намуд, ки дар давраи солҳои 2019-2024 дар ҳудуди кишвар шумораи шахсони ҳуқуқии афзоиш ёфтааст. Агар дар сатҳи ҷумҳурӣ дар ин давра шахсони ҳуқуқии ғаёлияткунанда 26,4 фоиз зиёд шуда бошанд, дар ҳудуди вилояти Суғд аз 8280 шахси ҳуқуқӣ дар соли 2019 ба 10242 дар соли 2024 расидааст, ки 23,7 фоиз зиёд гардидааст.

Аммо, новобаста ба чунин тамоюл ҳиссаи субъектони фаъолияткунанда дар минтақа нисбат ба нишондиҳандаи кишвар майли афзоиш дошта дар соли 2024 ба 29,9 фоизи шахсони ҳуқуқии фаъолиятдошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мерасад, ки назар ба дигар минтақаҳои кишвар назаррастар аст. Ин шаҳодати он аст, ки иқтидори андозсупории субъектони фаъолияткунанда дар в. Суғд нисбат ба дигар минтақаҳои кишвар бештар мебошад.

Чунин тамоюл дар фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ низ ба чашм мерасад. Зеро агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2019-2024 агар шумораи умумии соҳибкорони инфиродӣ 11,7 фоиз зиёд шуда, аз 295,6 ҳаз. ба 330,2 ҳаз. расида бошад ҳам, ҳисаи соҳибкорони фаъолияткунанда нисбати дар қайдбуда коҳиш ёфтааст. Агар дар соли 2019 ҳисаи фаъолияткунандагон дар ҷумҳурӣ бештар аз 52,7 фоизи соҳибкорони бақайдгирифташударо ташкил дода бошад ин дар соли 2024 ба 48,8 фоиз мерасад, ки 6,9 фоиз кам мебошад. Дар сатҳи вилояти Суғд бошад низ чунин тамоюл дида мешавад ва коҳишбӣ 7,9 фоизро ташкил медиҳад.

Умуман, додаҳои қадвали 2.5 собит менамоянд, ки дар фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкоронӣ инфиродӣ дар ҳудуди вилояти Суғд нуқсонҳо ҷой доранд, ки боиси коҳишбӣи шумораи андозсупорандагони фаъолияткунанда шудаанд. Ин ҳолат ба назари мо мустақиман ба манбаи андоз ва иқтидори андозии минтақа таъсир мерасонад. Аз ин лиҳоз чораҳои таъхирнопазир ва самаранок бояд андешида шаванд. Дар самт пешниҳоди имтиёзу сабукиҳои андозӣ, сармоягузори давлатӣ, содагардонии расмиёти маъмурӣ ва ҷори намудани низомҳои имтиёзноки андозбандӣ, метавонанд боиси бартараф гардидани нуқсонҳои номбурда гарданд.

Тавре дар оғози зербоби мазкур баррасӣ гардид омилҳои таъсиррассон ба иқтидори андозии минтақа сершуморанд ва нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ яке аз муҳимтаринҳо маҳсуб меёбанд, ки чун омили дохилию берунӣ арзёбӣ кардан имкон дорад.

**Чадвали 2.6. – Нишондиҳандаҳои макроиқтисодии вилояти Суғд
дар солҳои 2019 - 2024**

Нишондиҳандаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати афзоиш 2024 нисбат ба 2019, %
Маҳсулоти умумии минтақавӣ (млн. сомонӣ)	20537,1	27465,4	31939,2	35177,4	42433,3	106,6%
Сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ (млн. сомонӣ)	1736,0	1793,6	2594,1	3728,6	3230,3	86,1%
Гардиши савдои чакана (млн. сомонӣ)	9182,1	12256,3	13381,4	15617,2	17492,9	90,5%
Хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли (млн. сомонӣ)	3603,3	3602,3	4114,6	4311,2	5100,8	41,5%
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои 2024 (млн. сомонӣ)	13827,2	20853,3	23835,4	25694,5	30499,4	120,5%
Маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ (млн. сомонӣ)	14225,6	14203,9	16068,8	19816,0	22387,9	57,3%
Гардиши савдои хориҷӣ (млн. долл)	2042,7	2262,7	3185,7	2794,3	3305,5	61,8%
Даромади пулии аҳоли (млн. сомонӣ)	14438,0	24122,3	29119,8	33331,9	42674,1	195,5%
Харочоти пулии аҳоли (млн. сомонӣ)	13301,7	25542,1	24161,2	33115,1	31067,5	133,5%
Индекси нархҳои истеъмоли	107,1	110,2	106,7	103,5	103,6	-3,2%
Сатҳи бекорӣ	8,9	7,8	7,0	6,0	6,7	-24,7%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф мутабоқи маълумотҳои адабиёти [11]

Додаҳои чадвали 2.6 далолат медиҳанд, ки дар давраи таҳлили, яъне тайи солҳои 2019-2024 дар вилояти Суғд МММ ба андозаи 106,6 фоиз афзоиш кардааст. Зеро агар дар соли 2019 ин нишондиҳанда 20537,1 млн. сомонӣ баробар бошад дар соли 2024 ба 42433,3 млн. сомонӣ расидааст. «...Албатта афзоиши МММ дар сурати паст будани сатҳи таваррум ва баҳши иқтисодиёти пинҳонӣ ба вусъатёбии иқтисодии андоз мусоидат менамояд»[160]. Аммо, дар ҳолати баръакс таваррум ва даромадҳои пинҳонӣ дар қисми МММ боиси коҳиш ёфтани иқтисодии андозии минтақа мегарданд.

Агар сармоягузорӣ ба фондҳои асосиро дар минтақа баррасӣ намоем дар соли 2019 ба 1736,0 млн. сомонӣ баробар буда, соли 2024 ба маблағи 3230,3 млн. сомонӣ расидааст, ки 86,1 фоиз зиёд шудааст. Аммо

соли 2024 нисбат ба соли 2023, ки 3728,6 млн. сомони ро ташкил медиҳад 13,4 фоиз камшавӣ мушоҳида мегард.

Боиси қайд аст, ки ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва равандҳои инноватсионӣ ба иқтисодӣ андоз бевосита таъсир мерасонанд. Лекин тавре дар ҳолати вилояти Суғд дида мешавад ба яке аз унсурҳои муҳими навҷорисозӣ, ки сармоягузори ба фондҳои асосӣ аст аҳамияти ҷиддӣ тақозо намегардад. Зеро якҷанд бартариҳои иқтисодӣ минтақа ба монанди: рақобатпазирии иқтисодӣ минтақа, рушди саноатикунӣ, вусъатёбии иқтисодӣ андоз ва ғайра аз сармоягузори ба фондҳои асосӣ вобаста аст.

Яке аз омилҳои дигаре, ки мустақиман ба иқтисодӣ минтақа хосатан иқтисодӣ андоз таъсир мерасонад ин гардиши савдои чакана мебошад. Тавре додаҳои ҷадвали 2.6 нишон медиҳанд дар давраи солҳои таҳлилӣ 90,5 фоиз ин нишондиҳанда афзоиш кардааст, ки манбаи асосии андози низоми содакардашуда дар вилоят аст. Дигар омили аз сиёсати иқтисодӣ вобастабуда, ки ба иқтисодӣ андозии минтақа таъсир мерасонад ин хизматрасонии пулӣ ба аҳоли мебошад. Хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли манбаи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ, даромади махсуси корхонаву ташкилотҳои буҷетӣ ва ААИ ба ҳисоб меравад. Дар давраи таҳлилӣ дар миқёси вилояти Суғд ин нишондиҳанда аз 3603,3 млн. сомонӣ дар соли 2019 ба 5100,8 млн. сомонӣ дар соли 2024 расидааст, ки 41,5 фоиз зиёд шудааст. Афзоиши ин нишондиҳанда на он қадар назаррас мебошад ва ба ақидаи мо бояд дар оянда ба мадди назар гирифта шавад.

Дигар омили ба иқтисодӣ андоз таъсиркунанда, ки маҳз самарани сиёсати иқтисодӣ мебошад ин ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ дар минтақа аст. Агар ба тамоюли ин нишондиҳандаҳо аз ҷадвали 2.6 назар намоем ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ бо тадриҷ афзуда, аз 13053,6 млн. сомонӣ дар соли 2019 ба 30499,4 млн. сомонӣ дар соли 2024 расидааст, ки 120,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Бо мақсади амалӣ намудани ҳадафи саноатикунӣ босуръати кишвар дар соҳаи саноат айнаи ҳол

имтиёзҳои зиёди андоз пешниҳод гардидааст, ки дар оянда метавонад ба афзоиши манбаи андоз оварда расонад. Дар ин радиф бояд баён намуд, ки маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ низ дар давраи солҳои 2019-2024 тадриҷан ба андозаи 57,3 фоиз афзоиш ёфтааст. Бо он сабаб ки соҳаи саноат ва таъмини озуқаворӣ аз ин соҳа вобаста мебошанд ва иқтисодии андози як қатор ноҳияҳои вилояти Суғд аз рушди соҳаи кишоварзӣ вобаста аст чунин тамоюли рушд қонеъкунанда намебошад. Гузашта аз ин тавре додаҳои ҷадвали 2.6 собит менамоянд дар ин давра индекси нархҳои истеъмоли ба 3,2 фоиз кам шудааст, ки дигар ҷониби масъала мебошад.

Дигар омиле, ки ба иқтисодии андозии минтақа таъсири мустақиман мерасонад ин гардиши савдои хориҷӣ мебошад. Дар вилояти Суғд тайи солҳои 2019-2024 гардиши савдои хориҷӣ тамоюли зиёди афзоишӣ дорад. Агарчӣ дар соли 2019 ин нишондиҳанда 2042,7 млн. долларро ташкил карда бошад дар соли 2020 ба 1667,6 млн доллар расидааст, ки 18,3 фоиз кам аст. Аммо дар соли 2021 зиёдшавӣ ба миён омада ҳаҷми умумии гардиши савдои хориҷӣ 2262,7 млн. сомонино ташкил намудааст, ки нисбати нишондоди соли 2020 ба андозаи 35,6 фоиз зиёд мебошад. Дар соли 2024 бошад ин нишондиҳанда 3305,5 млн. сомонино ташкил кардааст, ки назар ба соли 2019 61,8 фоиз зиёд мебошад.

Бояд баён намуд, ки дигар нишондиҳандае, ки иқтисодии андоз аз он вобаста аст ин даромад ва хароҷоти пулии аҳоли мебошад. Агар даромади аҳоли чун манбаи андозбандӣ арзёбӣ гардад, хароҷоти пулии аҳоли манбаи даромади дигар субъектҳои иқтисодӣ мегардад, ки чараёни такрористехсолотро фаъол гардонидани минбаъд ба афзоиши иқтисодии андоз мусоидат менамояд. Дар давраи таҳлилӣ дар вилояти Суғд даромади пулии аҳоли 195,5 фоиз ва хароҷоти пулии аҳоли бошад ба 133,5 фоиз афзоиш ёфтааст.

Сатҳи шуғл яке аз омилҳои иҷтимоии таъсиррасон ба иқтисодии андозии минтақа мебошад зеро даромади пулии аҳоли ва хароҷоти он аз шуғл вобаста аст. Дар ҳолати вилояти Суғд мутобиқи нишондиҳандаҳои

оморӣ бекории расмӣ бо тадриҷ кам шуда, агар дар соли 2019 ба 8,9 фоиз баробар бошад дар соли 2024 ба 6,7 расидааст, ки 24,7 фоиз коҳиш ёфтааст. Аммо ба назари мо то таъмини шуғли пурмахсул (продуктивная занятость) дар минтақа дар сохтори омилҳои иҷтимоии таъсиррасон ба иқтисодии андоз масъалаи шуғл ва бекорӣ боқӣ хоҳад монд.

Иқтисодиёти андозии минтақа баробари аз нишондиҳандаҳои иқтисодиёти иҷтимоии арзёбигардида вобаста будан бо иқтисодиёти буҷетии маҳаллӣ низ вобастагии мутақобила дорад (ҷадвали 2.7).

Ҷадвали 2.7. – Иқтисодиёти буҷетии вилояти Суғд дар солҳои 2019-2024 (бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати рушд 2024 нисбат ба 2019, %
Андозаи воқеии даромади буҷети минтақа	1924,6	2435,2	2576,0	2872,0	3430,8	178,2%
Андозаи воқеии хароҷоти буҷети минтақа	1889,2	2379,9	2565,1	2818,1	3463,2	183,3%
Барзиёдӣ ва ё касри буҷет	+35,4	+55,3	+10,9	+53,9	-32,4	-191,5%
Ҳиссаи барзиёдӣ ва ё касри буҷет дар қисми даромади буҷети минтақа, %	1,8	2,2	0,4	1,8	0,9	-50,0%
Таносуби даромади буҷети минтақавӣ нисбат ба буҷети давлатӣ %	8,2	8,1	7,1	6,5	7,3	89,0
Воридоти воқеии андоз ба буҷети минтақа	1840,8	2340,9	2461,7	2769,6	3320,9	180,4
Воридоти воқеии ғайриандозӣ ба буҷети минтақа	83,7	94,3	114,3	102,4	109,9	131,3
Ҳиссаи воридоти андозӣ дар даромади умумии буҷети минтақа	95,6	96,1	95,5	96,4	96,7	101,1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои адабиёти [11.-С. 13, 379, 380, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390]

Тавре аз маълумоти дар ҷадвали 2.7 овардашуда бармеояд даромади воқеии буҷети вилояти Суғд дар давраи солҳои 2019-2024 ба

андозаи 78,2 фоиз ва хароҷоти воқеии он ба 83,3 фоиз афзудааст. «Чунин тамоюл доштани даромаду хароҷоти буҷети маҳаллӣ аз зиёд гардидани эҳтиёҷот ба маблағҳои муттамаркази давлатӣ ва бо ин васила таъмин кардани рушди муназзами соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақа дарак медиҳад»[51]. Агар ба тафовути даромаду хароҷоти воқеии буҷети вилояти Суғд назар кунем барзиёдии даромад дар солҳои 2019, 2021, 2022 ва 2023 дида мешавад, аммо дар соли 2024 ҳолати баръакс мушоҳида мешавад. Дигар бартариҳои буҷети минтақа дар давраи таҳлилӣ дар он аст, ки тадричан таносуби даромади буҷети вилоят нисбати даромади буҷети ҷумҳуриявӣ дар давраи таҳлилӣ бо ҳисоби миёна 7,4 фоиз афзоиш меёбад. Агар дар соли 2019 ҳаҷми умумии даромади буҷети минтақа 8,2 фоизи даромади буҷети ҷумҳуриявӣ бошад дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба 7,3 фоиз расидааст, ки 0,9 банди фоизӣ кам мебошад.

Додаҳои ҷадвали 2.7 собит менамоянд, ки буҷети вилоят аз воридотҳои андозӣ вобастагии зиёд дорад. Зеро агар дар давраи солҳои 2019-2024 воридоти андозии буҷети вилоятиро баррасӣ намоем аз 1924,6 млн. сомонӣ ба 3430,8 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст, ки 78,2 фоиз зиёд мебошад. Агар таносуби воридоти андозиро ғайриандозиро назар намом аз 95,6 фоиз то 96,7 фоиз мерасад, ки собиткунандаи гуфтаҳои болоист. Воридоти ғайриандозӣ низ ботадриҷ афзоиш ёфта соли 2024 нисбат ба соли 2019 31,3 фоиз зиёд гардидааст.

Яке аз омилҳои дигаре, ки иқдори андози минтақа аз он вобаста аст ин иқтидори истеҳсолӣ мебошад. Аз ин лиҳоз дар ҷадвали 2.8 нишондиҳандаҳои марбут ба иқтидори истеҳсолии вилояти Суғдро дар асоси маълумотҳои омории панҷ соли охир низомбандӣ намуда мавриди арзёбӣ қарор медиҳем.

**Ҷадвали 2.8. – Таҳлили муқоисавии иқтисодии истеҳсолии вилояти Суғд
(солҳои 2019-2024)**

Нишондиҳандаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати рушд 2024 нисбат ба 2019, %
1	2	3	4	5	6	7
Ҳаҷми молҳои саноатӣ, млн. смн.	13053,6	21064,8	24326,3	26188,1	30499,4	233,6%
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, адад	657	733	860	1105	1230	187,2%
Шумораи миёнасолони кормандони соҳаи саноат, нафар	35091	32486	32700	33300	36300	103,4%
Воситаҳои пулии корхонаҳо дар охири сол, млн. сомонӣ	438,3	490,1	571,6	946,4	1700,5	387,9%
Мавҷудияти захираҳои истеҳсоли ва хароҷоти истеҳсолии корхонаҳо ҳаз. сомонӣ	2866,1	4379,5	4404,7	4245,6	5103,1	178,0%
Қарзи кредиторӣ соҳаи саноат млн. сомонӣ	9687,3	13707,2	13713,5	13962,6	13897,6	143,4%
Қарзи дебиторӣ соҳаи саноат ҳаз. сомонӣ.	3952,7	5583,6	7287,7	6560,0	8292,7	209,7%
Таносуби қарзи кредиторӣ ва дебиторӣ (маротиба)	2,4	2,4	1,8	2,1	1,6	-33,3%
Андозаи фоидаи корхонаҳои соҳаи саноат млн. сомонӣ	1851,3	4574,6	6326,3	3704,5	7654,7	413,4% ё 4,1 мар.
Андозаи зарари корхонаҳои соҳаи саноат ҳаз. сомонӣ	41,1	75,9	72,3	117,8	143,9	350,1%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [10.- С.182, 185, 367, 368, 369, 371, 373, 375]

Бояд ибраз намуд, ки ҳаҷми молҳои саноатӣ дар вилояти Суғд дар давраи солҳои 2019-2024 зиёда аз 2,3 маротиба афзудааст, ки нишондиҳандаи назаррас мебошад. Ин далели он аст, ки дар вилояти Суғд имконияти вусъатёбии иқтисодии андозӣ дар соҳаи саноат ба вуҷуд омадааст. Ин тамоюл албатта аз афзудани ҳаҷми молҳои саноатӣ вобаста мебошад. Зеро дар ин давра шумораи корхонаҳо дар вилоят бо тадриҷ афзоиш ёфта дар соли 2024 нисбати соли 2019, 573 корхона зиёд гардидааст. Шумораи миёнасолони кормандони соҳаи саноат дар соли

2024 ба 36300 нафар расидааст, ки назар ба соли 2019 ба андозаи 0,3 фоиз зиёд шудааст. Аммо воситаҳои пулии корхонаҳои саноатӣ дар давраи таҳлилӣ тағйирёбанда буда дар соли 2024 нисбат ба соли 2019 назаррас зиёд гардидааст. Зеро дар соли 2024 ин нишондиҳанда 1700,5 млн. сомонӣ буда, нисбат ба соли 2019, ки 438,3 млн. сомонино ташкил меод 3,8 маротиба ё ин, ки 287 фоиз зиёд гардидааст. Тавре додаҳои ҷадвали 2.9. собит менамоянд захираҳои истеҳсоли ва хароҷоти дар корхонаҳои саноатӣ имконпазир дар давраи таҳлилӣ 78,0 фоиз афзоиш ёфтааст. Инчунин қарзи кредиторӣ корхонаҳои саноатӣ дар соли 2024 ба 13897,6 млн. сомонӣ расидааст, ки назар ба соли 2019 1,4 маротиба зиёд мебошад. Чунин тамоюл дар қарзи дебиторӣ корхонаҳои саноатӣ низ дида мешавад, зеро ба андозаи 2 маротиба зиёд шудааст. Боиси қайд аст, ки бо афзоиши ҳаҷми молҳои саноатӣ фоиди корхонаҳои саноатӣ низ дар давраи таҳлилӣ ҷашмрас зиёд шудааст. Зеро агар дар соли 2019 фоиди корхонаҳои саноатӣ минтақа 1851,3 млн. сомонино ташкил намуда бошад дар соли 2024 ба 7654,7 млн. сомонӣ расидааст, ки 4,1 маротиба афзоиш кардааст. Дар ин асос метавон баён намуд, ки афзуншавии иқтисодӣ андозӣ минтақа аз ҳисоби андози фоиди корхонаҳои саноатӣ бузург мебошад. Аммо, зарари корхонаҳои соҳаи саноат дар давраи таҳлилӣ зиёд гашта соли 2024 ба 250,1 фоизи зарар дар соли 2019 баробар шудааст.

Умуман, метавон баён намуд, ки имконияти афзоиши иқтисодӣ андозии минтақа дар натиҷаи вусъатдиҳии фоиди корхонаҳои саноатӣ мавҷуд мебошад. Аммо, афзоиши қарзи кредиторӣ ва зарари корхонаҳои саноатӣ ин равандро ҳалалдор менамояд. Барои бартараф кардани ин вазъ зарур аст, ки назорати қатъии ҷараёни маблағ ва пардохтҳо ҷорӣ гардад, ҷамъоварии дебиторӣ ва идоракунии хароҷот тақвият дода шавад. Инчунин рақамисозӣ ва тақомули низомии назорат ва ҳисобдорӣ ба кам кардани қарз, коҳиши зарар ва устувории молиявӣ мусоидат хоҳад кард.

Дигар нишондиҳандаи фаъолнокии иқтисодӣ, ки ба иқтидори андозии минтақа таъсир мерасонад вазъи сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ ба иқтисодиёт мебошад.

Аз ин лиҳоз дар ҷадвали 2.9 нишондиҳандаҳои марбут ба сармоягузорӣ ва қарзи додашуда ба иқтисодиёти минтақаро ба низом дароварда мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Ҷадвали 2.9. – Тамоюли иқтидори инвеститсионӣ ва қарзии вилояти Суғд (дар солҳои 2019-2024)

Нишондиҳандаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати рушд 2024 нисбат ба 2019, %
Сармоягузориҳои капиталӣ, млн. сомонӣ	1736,0	1793,6	2594,1	3728,6	3230,3	186,0%
Ба кор андохтани фондҳои асосӣ, млн. сомонӣ	804,4	1028,5	1343,1	1435,2	2341,2	291,0%
Сармоягузориҳои ғундшуда дар оғози сол, млн. доллари ИМА	1075,4	931,9	1034,7	922,3	874,7	81,3%
Пасандози аҳоли дар охири сол, млн. сомонӣ	1400,0	2234,0	2597,5	3145,4	4918,6	351,3%
Қарзи ба иқтисодиёт равонашуда, ҳамагӣ (бо млн. сомонӣ)	2118,9	2798,6	3268,6	4208,3	5375,3	253,6%
Қарзҳои кӯтоҳмуҳлат (бо млн. сомонӣ)	1148,6	1319,7	1379,1	1580,8	1963,4	170,9%
Қарзҳои дарозмуҳлат (бо млн. сомонӣ)	970,2	1479,0	1889,5	2627,5	3411,9	351,7%
Ҳиссаи қарзи дарозмуҳлат дар ҳаҷми умумии қарз ба иқтисодиёти минтақа(%)	45,7	52,8	57,8	62,4	63,4	138,7%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои адабиёти [11.- С.11, 365, 444], [178].

Тавре додаҳои ҷадвали 2.9 собит менамоянд дар вилояти Суғд тайи солҳои 2019-2024 ҳаҷми сармоягузориҳои капиталӣ афзоиши зиёд дорад. Зеро дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба 3230,3 млн. сомонӣ баробар шуда назар ба соли 2019 дар ҳаҷми 186,0 фоиз зиёд шудааст. Ба кор андохтани фондҳои асосӣ дар вилояти Суғд дар давраи солҳои 2019-2024

дар ҳаҷми 2,9 маротиба зиёд шуда ин нишондиҳанда соли 2024 ба 2341,2 млн. сомонӣ расидааст. Сармоягузориҳои ғундшуда дар давраи солҳои 2019-2024 ба 18,6 фоиз кам ва қарзи ба иқтисодиёт раванашуда дар ҳаҷми 153,6 фоиз зиёд шудааст. Дар ин давра ҳаҷми пасандозҳои аҳоли, ки сарчашмаи асосии сармоягузориҳо ва қарздиҳӣ ба иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб мераванд аз 1400,0 млн. сомонӣ ба 4918,6 млн. сомонӣ расидааст, ки 251,3 фоизро ташкил медиҳад. Афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ ба иқтисодиёти минтақа низ хеле зиёд мебошад. Агар дар соли 2024 қарзи раванашуда ба иқтисодиёти минтақа 5375,3 млн. сомонӣ расида бошад ин нишондиҳанда нисбати соли 2019 дар ҳаҷми 153,6 фоиз зиёд шудааст. Қарзҳои қӯтоҳмуддат низ дар ин давра афзоиш ёфта дар соли 2024 ба 170,9 фоизи нишондоди соли 2019 расидааст, ки наздик ба 70,9 фоиз зиёд мебошад. Дар тамоюли қарзи дарозмуддат афзоиши назаррас мушоҳида шуда, дар давраи таҳлилӣ ин нишондиҳанда 251,7 фоиз зиёд шудааст. Баробари ин ҳиссаи қарзи дарозмуддат дар таркиби қарзи раванашуда ба иқтисодиёти минтақа тадриҷан зиёд шуда дар соли 2024 ба 63,4 фоиз мерасад, ки назар ба соли 2019 дар ҳаҷми 38,7 фоиз зиёд аст.

Ҳамин тавр дар зери таъсири сармоягузориҳо ва афзун шудани қарзи дарозмуддат дар минтақа имконияти вусъатдиҳии иқтисодии андоз дар оянда мавҷуд мебошад. Аммо ин равандро дар оянда рушди пасти сармоягузориҳои ҷамъшуда дар минтақа метавонад ҳалалдор намояд.

Тавре дар оғози таҳқиқи зербоби мазкур баррасӣ карда шуд яке аз омилҳои аз сиёсати иқтисодии давлат вобастабуда, ки ба иқтисодии андозии минтақа таъсир мерасонад ин фаъолияти иқтисодии бурунмарзии минтақаю маҳалҳои он махсус меёбанд. Аз ин лиҳоз дар ҷадвали 2.10 маълумотҳои заруриро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

**Ҷадвали 2.10. – Тамоюли фаъолияти иқтисодии бурунмарзии вилояти
Суғд дар солҳои 2019-2024 (бо млн. доллари ИМА)**

Нишондиҳандаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати рушд 2024 нисбат ба 2019, %
Гардиши савдои хориҷии минтақа	2042,7	2262,7	3185,7	2794,3	3305,5	161,8%
Содироти минтақа	471,1	633,1	1086,2	756,7	1034,9	219,7%
Воридоти минтақа	1571,6	1629,6	2099,4	2037,6	2270,6	144,5%
Тавозуни савдои берунаи минтақа	-1100,5	-996,5	-1013,2	-1280,9	-1235,7	112,3%
Таносуби содироту воридот	30,0	38,8	51,7	37,1	45,6	152%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои адабиёти [11. – С. 13]

Гардиши савдои хориҷӣ дар давраи таҳлилӣ дар вилояти Суғд ба андозаи 61,8 фоиз афзоиш ёфта, тавозуни савдои беруна ба андозаи 135,2 млн. доллар фаъол гардидааст. Ҳиссаи содирот дар гардиши савдои хориҷӣ тадриҷан дар давраи таҳлилӣ 52,0 фоиз зиёд шуда нишондиҳандаи максималии он дар соли 2022 ба даст омадааст, ки ба 51,7 фоиз баробар аст. Дар давраи таҳлилӣ тамоюли гардиши савдои хориҷӣ чандон афзоиш наёфтааст, ва тавозуни ғайрифавол ҳамоно боқӣ мемонад, ки боиси аз иқтисодиёти минтақа берун рафтани сармоя ва ҳалалдор шудани иқтисоди андозии минтақа мегардад.

Дар раванди рақамикунонии иқтисодиёт мақомоти андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи усулҳо ва механизмҳои андозбандии фосилавии андозсупорнадагонро ба таври зарурӣ пеша кардааст.

Боиси ёдоварист, ки «...хизматрасонии фосилавӣ тавассути майдони электронии савдо, яъне вебсомона, интернет-портал, шлюз, мағозаи интернетӣ, платформаи савдо ё платформаи дигари шабҳро дорад, ки идоракунии он ба таври электронӣ амалӣ гардида, тавассути он таҳвилкунандаи ибтидоӣ хизматрасонии фосилавиро тавассути шахси дигар (оператори майдони савдо) ба шахси сеюм (қабулкунанда) анҷом медиҳад, вале фаъолияти коркарди пардохтхоро дар бар намегирад, бо андоз аз арзиши иловашуда ва андоз аз даромад андозбандӣ мешавад...» [12].

Дар раванди таҳқиқот муайян гардид, ки як қатор муаммоҳои сиёсати андоз ва маъмурикунонии андоз мавҷуданд, ки метавонанд боиси тағйирёбии иқтидори андозии минтақа гарданд. Ҳалли муаммоҳои мавҷуда метавонанд самаранокии рушди иқтидори андозро таъмин намоянд.

Пеш аз ҳама тағйирёбии зуд-зуди қонунгузори андоз, ки боиси коҳиш ёфтани самаранокии банақшагирии андоз, тағйирёбии санадҳои танзимкунандаи муносибатҳои андоз, ҳалалдор намудани самаранокии маъмурикунонии андоз ва ба ғаёлияти соҳибкорӣ номуайяни ворид месозад. Дар натиҷа ба ташаккул ва истифодаи иқтидори андоз таъсир мерасонад. Хуб мешуд чунин тағйирёбӣ бо дарназардошти давраи мутобиқшавӣ ворид карда шавад.

Дигар мушкилот дар муносибатҳои андозӣ ин нигарони андозсупорандагон аз шаклу усулҳои назорати андоз мебошад. Пеш аз ҳама назорати камералӣ дар натиҷаи гузаронидани он бештари андозсупорандагон андозҳои барилова пардохт менамоянд, ки боиси норозигии онҳо гардида, муносибати манфиро нисбат ба низоми андоз ба вучуд меорад. Б андешаи мо назорати камералӣ бояд доимӣ бошад, яъне на ҳар шаш моҳ, балки пас аз ҳар як амалиёти тиҷоратӣ андозсупорандаро доир норасогӣҳо бояд огоҳ кард. Ҳамчунин муоинаи хронометражӣ дар муддати се рӯзи корӣ барои андозсупоранда гузаронида шуда, даромади қаблӣ ва ояндаи андозсупоранда на кам аз ҳадди даромади муқарраршуда ба андозбандӣ фаро гирифта мешавад. Дигар шакли назорати андоз санчиши сайёри андоз мебошад, ки то андозсупоранда ба меъёрҳои баҳодиҳии хавфҳои андозии муқаррарнамудаи мақомоти ваколатдор дучор нашавад, гузаронида намешавад. Аммо бисёр андозсупорандагон дучори меъёрҳои хавф гардида, нисбати онҳо санчиши сайёр гузаронида мешавад. Аз дигар ҷониб наметавон бо чунин шаклҳои назорати андозӣ розӣ нашуд, чунки бештари андозсупорандагон дар кишвар роҳи саркашӣ аз пардохти

андозхоро пеш мегиранд. Чунин вазъ бо замони пеш аз истиқлоли давлатӣ ва то рушди низоми миллии андоз рабт дорад. Дигар шаклу усулҳои назорати андоз дар шароити ҷумҳурий мувофиқи мақсад мебошанд.

Назорати доимии самаранокии натиҷаҳои имтиёзҳои андозӣ ва бекор кардани имтиёзҳои ғайрисамаранок. Чунки имтиёзҳои андозиро ё худ хароҷоти буҷетиро давлат бо мақсади муайян пешкаш иенамояд, аммо таҷриба нишон медиҳад, ки на ҳама соҳибкороне, ки аз имтиёзҳои андозӣ бархӯрдоранд ба ҳадафи гузошташудаи давлат ноил мегарданд.

Муаммоҳои сохтори низоми андоз низ дар шароити муосир назаррас мебошанд. Ба ин гурӯҳи муаммоҳо метавон номутобикии унсурҳои низоми андоз ба шароити тағйирёбии иқтисодиёт, зиёд будани хароҷоти ҳисоб ва пардохти андозҳо, таносуби андозҳои мустақим ва ғайримустақим ва мушкилии ҳамоҳангсозӣ миёни унсурҳои низоми андозро мисол овард. Барои ҳалли муаммоҳои номбурда чандирии низоми андоз зарур мебошад.

Дар ин замина нисбат ба андозбандии даромади шахсони воқеӣ татбиқи меъёрҳои афзояндаро мувофиқи мақсад меҳисобем, аз ҷумла ба андозбандӣ ҷалб намудани даромади шахсоне, ки дар қайди мақомоти андоз нестанд, ба монанди: фаъолият тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва дастрас намудани молу маҳсулот ба харидорон, даромад аз таъмири таҷҳизоту объектҳои ғайриманкул ва дигар хизматрасониҳо аз ҷониби шахсони алоҳида ё гурӯҳи шахсон, даромад аз фаъолияти миёнаравӣ ва хариду фурӯши молу маҳсулот, махсусан молҳои ниёзи мардум ва даромад иҷораи молу мулк.

Ҳамчунин дар бобати ААИ татбиқи меъёрҳои баландкардашуда ба ҷавохирот, машруботи спиртӣ ва обҳои нӯшокӣ, маҳсулоти тамоку, хизматрасониҳои марказҳои дилхӯшӣ ва фаъолияти букмекерӣ ва дигар молҳои зиннатӣ, аз ҷумла аз пардохти ААИ озод намудани хизматрасониҳои таълимии муассисаҳои таълимӣ, истеҳсол ва фурӯши

махсулоти кишоварзӣ, воридоти сӯзишворӣ ва гази моеъ, истехсол ва фурӯши маҳсулот аз пахта, пашм ва пӯст аз ҷониби истехсолкунандагони ватанӣ.

Дар раванди андозбандии андози низоми содакардашуда тафриқабандии меъёрҳои андоз барои истехсолкунандагон ва хизматрасониву хариду фурӯши мол мувофиқи мақсад аст.

Дар бобати андозбандии молу мулк ғайриманқул, ки айнаи ҳол аз масоҳати ишғолнамудаи объектҳои андозбандишаванда ситонида мешавад, тавсия медиҳем, ки андози мазкур аз нархи молу мулк ситонида шавад. Ин амал боиси афзоиши даромадҳои андозии бучети маҳаллӣ ва риояи принципи адолатнокии андозбандӣ мегардад.

Дар баъзе шаҳру ноҳияҳои минтақа фаъолияти ғайрирасмии фурӯши захираҳои табиӣ (хок, рег, санг, қум, шағал, гилхок ва дигар захираҳои табиӣ), яъне бе ҳуччати тасдиқкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида мешавад. Мақомоти ваколатдорро зарур аст, ки назорати вазъи мазкурро пурзӯр намуда, фаъолияти номбурдaro ба андозбандӣ ҷалб намоянд.

Муаммои дигари ташвишовар сатҳи пасти маърифатнокии андозии аҳоли мебошад, ки онро метавон тавассути ташкили курсҳои омӯзишии низоми андозбандӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар ҳамкорӣ бо муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар тақвият бахшид. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки шаҳрвандон бештари пардохтҳои давлатиро андоз меҳисобанд ва тафовути онҳоро дарк намеkunанд. Бархе аз маблағи хизматрасониҳои кумуналӣ дар як сол аз маблағи андоз аз молу мулк зиёданд. Ҳамчунин Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар мувофиқа бо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон фанни андоз ва андозбандиро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олий ва олии касбии мамлакат ҳамчун фанни ҳатмӣ ҷорӣ намоянд. Ин амал боиси сатҳи

баланди маърифати андозӣ ва фарҳанги пардохти андоз дар байни аҳоли мегардад.

Муаммои дигар душворфаҳм будани санадҳои қонунгузори андоз аст. Дар ин раванд хуб мешуд, ки тафсири Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дастраси аҳоли гардад ва ҳангоми тағйирот дар қонунгузори андоз андозсупорандагон ба тариқи автоматӣ огоҳ карда шаванд.

Яке аз муаммои ҳалталаб дар мамлакат сатҳи баланди иқтисодиёти пинҳонӣ (ғайрирасмӣ) аст. Дар ин раванд пеш аз ҳама риояи присипи баробарии андозбандӣ ва ҷоннок намудани чораҳои назоратии мақомоти андоз нақши муҳим доранд. Ҳамчунин мақомоти андоз дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ бояд тақвияти назорати истифодаи низоми электронии пардохтро баҳри коҳиш додани иқтисодиёти пинҳонӣ ба роҳ монанд. Аз мушоҳидаҳо аён мегардад, ки бештари андозсупорандагон дар бораи ба қучо равона шудани маблағи пардохтҳои андозӣ ва сарфаи онҳо маълумоти кофӣ надоранд. Дар ин самт тақвияти баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии бучетии аҳоли низ зарур мебошад.

Муаммои дигари ҳалталаб дар низоми идоракунии андоз банақшагирии андоз мебошад. Аз як ҷониб, ба маврид афзудани нақшаи воридоти андозҳо аз ҳадафҳои стратегии мамлакат ва барномаҳои иқтимоӣ вобастагӣ дорад ва аз дигар ҷониб, аз банақшагирии ғайрисамараноки андозҳо вобаста аст. Боиси қайд аст, ки афзудани нақшаи воридоти андозҳо метавонад тавассути самаранок ба роҳ мондани фаъолияти мақомоти андоз иқтисодиёти пинҳониро коҳиш диҳад. Натиҷаҳои таҳқиқот шаҳодат аз он мебошанд, ки нақшаи воридоти андозҳо ҳар сол дар ҳаҷми то 20 фоиз афзоиш доранд. Танҳо дар соли 2025 нақшаи воридоти андозҳо бештар аз 25 фоиз мебошад. Барои иҷрои нақшаи воридоти андозҳо талошҳои кормандони мақомоти андоз натиҷабахш мебошанд.

Дар хотима метавон баён намуд, ки дар шароити ба назар гирифтани омилҳои баррасишуда ташаккулёбӣ ва амалигардонии ҳадди аксари иқтидори андозии минтақа боис мешавад. Ба ҳам омезиши омилҳои мустақиман ба ҳаҷми иқтидори андоз ва қонуниятҳои вусъатёбии он таъсиркунанда аз вазъии иқтисодии минтақа ва рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста мебошад. Чунин баррасӣ имкон медиҳад, ки ояндабинии иқтидори андоз ва вусъатдиҳии он бо назардошти сарчашмаҳои омилҳо ва сабабҳои дақиқтар амалӣ карда мешавад. Ин вазъ дар маҷмӯъ ба натиҷабахшии механизми андоз дар вилояти Суғд ва шаҳру ноҳияҳои он мусоидат менамояд.

2.3. Идоракунии иқтидори андоз ҳамчун омилҳои рушди минтақа

Дар шароити рушди иқтисодӣ, махсусан иқтисодии минтақаҳо танзими андозбандӣ ва маъмурикунонии андоз ё худ идоракунии иқтидори андоз яке аз масъалаҳои аҳамиятнок мебошанд. Зеро амалигардонии ҳадди аксари иқтидори андозии минтақа аз якҷониб ба вусъатёбии воридоти андозии бучети мунтахабшуда мусоидат намуда, рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаро таъмин менамояд.

Вобаста ба он ки иқтидори андоз табиати дуҷониба дорад идоракунии ин категорияи иқтисодӣ барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ хело муҳим мегардад. Мавриди қайд аст, ки иқтидори андозии вилояти Суғд бевосита аз иқтидори андозии шаҳру ноҳияҳои он сарчашма мегирад ва раванди имтиёзу сабукиҳои андоз ва саркашӣ аз пардохти андозҳо ба истифодаи пурраи он таъсир мерасонанд. Аз ҷониби дигар иқтидори андозии минтақа аз иқтидори андозии ҳар як андозсупорандаи ҷамоатиҳамаҷмаъа дар ҳудуди минтақа вобаста мебошад, ки амалигардонии андозаи ҳаддиаксари он дар ин маврид аз пурра мавҷуд набудани даромадҳои пинҳонӣ дар иқтисодиёт имконпазир мегардад. Инчунин, идоракунии раванди андозбандӣ ва сиёсати давлатии андоз тақозо менамоянд, ки иқтидори андоз барои давраи стратегӣ вусъат дода

шавад. Таснифоти иқтидори андоз ҳангоми идоракунии иқтидори андозии минтақа чунин аст:

1. *Иқтидори андозии стратегӣ* – қобилияти молиявии манбаи андозбандиро инъикос намуда, банақшагирии ва ояндабинии даромадҳои андозии буҷетро таъмин менамояд, аз ҷумла боиси ташаккули механизми танзими андозии самаранок мегардад.

2. *Иқтидори андозии кӯтоҳмуддат* – имконияти ҳадиаксари маҷмуи воридоти андоз ба буҷет дар давраи соли тақвими барои маблағгузори соҳаҳои хоҷагии халқ, ки барои амалигардонии он банақшагирию ояндабинӣ, ва танзиму назорати андозӣ истифода мегардад.

3. *Иқтидори андозии воқеӣ* – маблағи дақиқи воридоти андоз дар санаи мӯйяни календарӣ, ки имконияти арзёбии иқтидори андози кӯтоҳмуддатро медиҳад.

Буҷети давлатӣ мақоми хосаро дар сохтори молиявии ҳар як мамлакат соҳиб мебошад. Дар равани ташаккулёбӣ ва тақсиму истифодаи минбаъдаи даромади умумидавлатӣ сохтори буҷет, яъне буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ истифода мешаванд. Иқтидори андозии минтақа барои таъмини ҳам сатҳи болоӣ ва ҳам маҳаллии буҷет равона мегардад. Дар раванди идоракунии иқтидори андоз, ки таъмини манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақа ҳадафи асосӣ мебошад нақши асосиро принсипҳои ташаккули буҷетӣ андозӣ доранд. Зеро дар асоси ин принсипҳо бояд тақсими адолатноки воридоти андоз байни буҷетҳои сатҳи гуногун амалӣ гардад. Чунин принсипҳои асосӣ дар ҷараёни идоракунии иқтидори андоз бояд мавриди тавачҷуҳи махсус қарор гиранд:

1. Принсипи ба ҳар як сатҳи буҷет вобаста намудани андозҳои муайян.

2. Принсипи ба мақомоти поёнӣ ё худ минтақавӣ додани салоҳияти мустақилона тағйир додани меъёрҳои андоз, пешниҳоди имтиёзи андоз ва ҷорӣ намудани андозҳои нави маҳалӣ.

Бояд иброз намуд, ки принсипи аввал дар қонунгузориҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи молияи давлатӣ баррасӣ гардида риоя мегардад. Аммо, принсипи дуюм, ки мустақилият ва ғайризавҷии мақомоти минтақаро дар идоракунии иқтисодии андоз хусусан иқтисодии андозии стратегӣ бештар менамояд дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар раванди татбиқи сиёсати буҷетии андозӣ ҳоло ба мадди назар гирифта намешавад. Ин принсип дар таҷрибаи давлатҳои рушдёфтаи бозор ИМА, яққатор мамлакатҳои Аврупо, ҚМЧ, Федератсияи Руссия ғайра истифода мешавад.

Бояд иброз намуд, ки дар раванди идоракунии иқтисодии андозии минтақа, ки ҳалли вазифаи вусъатдиҳи манбаи даромади буҷетӣ аз ҳудуди вилояти Суғд пайгирӣ мешавад ба афзун намудани даромади аҳоли, зиёдшавии иқтисодии молиявӣ истеҳсоли ва таъмини даромаднокии корхонаҳо, вусъатёбии инноватсия ва такмили муҳити сармоягузорӣ, такмили инфрасохтори иқтисодии иҷтимоӣ ва дигар ҳадафҳои сиёсати иқтисодӣ бояд равона гардад. Инчунин дар раванди идоракунии ва амалигардонии иқтисодии андозии минтақа бояд вусъатёбии бозори истеъмоли ва соҳаи хизматрасонӣ ба мадди назар гирифта шаванд.

«Иқтисодии минтақа ҳамчун имконияти истифодаи самарноки захираҳои ғайримавҷуд мешавад ва барои таъмини рушди дилхоҳи иқтисодии минтақавӣ нигаронида шудааст»[149]. Албатта иқтисодии ва дар таркиби он иқтисодии андозии минтақа имкониятҳои амалинашуда мебошанд ва аз идоракунии ва механизми амалигардонии ташаккулёфта вобаста мебошанд.

Идоракунии иқтисодии андозии минтақа бояд дар манбаи таҳлил ва ояндабинии иқтисодии иқтисодӣ ва соҳаҳои рушдёфтаи истеҳсолот амалӣ карда шавад.

Идоракунии иқтисодии андозии минтақа бояд барои расидан ба чунин ҳадафҳои сиёсати иқтисодии мамлакат нигаронида шавад:

- ғанӣ гардонидани бучети давлатӣ, самаранокии андозбандӣ ва пешниҳоди таътилноу имтиёзи сармоягузори андозии (налоговый кредит);

- зиёд кардани шумораи андозсупорандагони расман фаъолияткунанда тавассути паст кардани сатҳи иқтисодии пинҳонӣ ва дарёфти роҳу усулҳои вусъатдиҳии манбаи андозҳо;

- мувофиқнамоии намудани имтиёзҳои андоз бо арзёбии самараноки онҳо;

- бартараф намудани бақияи қарзи андозҳоро пардохтҳо ва ҷаримаю фоизҳо;

- истифодаи ҳаддиаксари иқтисодии андозии минтақа барои рушди иқтисодӣ ва таъмини соҳаи иҷтимоӣ.

Бояд ибраз намуд, ки идоракунии иқтисодии андозии минтақа иникоси худро дар якҷатор нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоӣ меёбад.

Тавассути андозҳо, махсусан вазифаи иҷтимоӣ давлат азнавтақсимкунии захираҳои молиявии худро байни гуруҳҳои гуногуни аҳоли амалӣ менамояд. Тавассути андоз сафарбар кардани қисми муайяни воридоти андоз ба манфиати кишрҳои осебпазири аҳоли амалӣ карда мешавад. Бо роҳи пешниҳоди намудҳои мухталифи имтиёз ва тарҳҳои андозӣ ё баръакс, муқаррар намудани меъёрҳои баланди андоз, давлат кӯшиш менамояд, ки баробарии молумулкии шаҳрвандонро таъмин намояд.

«Вазифаи иҷтимоии андоз маҳз дар истифодабарии андозҳо ҳамчун як афзори тақсим ва азнавтақсимкунии арзиши маҳсулоти умумии дохилӣ зоҳир мегардад. Ин равиш бо роҳи муқаррар намудан ва бекор кардани андозҳо, тағйир додани меъёрҳои андозҳо, вусъатдиҳӣ ё маҳдудсозии манбаҳои андозбандӣ, тағйир додани сатҳи баҳисобгирии андоз амалӣ мегардад. Вазифаи иҷтимоии андоз бо истифодабарии усулҳои андозӣ барои дастгирии соҳаҳои иҷтимоӣ ва суғуртаи иҷтимоӣ ифода меёбад, аз ҷумла амалигардони барномаҳои иҷтимоӣ, татбиқи

тарҳҳои андозӣ ба фаъолияти эҳсонкорӣ»[1-М]. Дар ин замина механизми самараноки амалигардонии вазифаи иҷтимоии андозҳо ё бо ибораи дигар иҷтимоикунонии онҳо додани имтиёзҳои андозӣ ба андозсупорандагон, аз ҷумла маъиубону табақаҳои осебпазир ва камбизоате, ки муҳтоҷи давлат мебошанд.

Ба ақидаи Ҷумъабоев Х.Қ. «Имтиёзи андозиро метавон ҳамчун ҳуқуқи афзалиятноки мақсаднок ё истисно аз манба ва объекти андозбандӣ, ки ба андозсупорандагон барои ноил шудан ба ҳадафи муайян дода мешавад, муайян кард. Инчунин фароҳам овардани бартарӣ барои андозсупоранда ё ҷорӣ намудани озодкунии андозӣ дар низоми андоз мебошад, ки ба дастрасӣ ба ҳадафи муайян равона гардида, имконияти баҳогузориҳои самаранокии иҷтимоию иқтисодӣ ва бучетию фискалии онро фароҳам меорад»[82].

Ба ғайр аз ин молиякунонии барномаҳои иҷтимоии давлат, соҳаҳои иҷтимоӣ ҳамаи ин дорои хосияти иҷтимоӣ будани андозҳоро нишон медиҳад .

Иҷрои вазифаи иҷтимоии андоз шартӣ ҳатмист, ки бидуни он ҷомеаи муосир вуҷуд дошта наметавонад ва дар принсипи адолати андозбандӣ зоҳир гашта муносибатҳои иҷтимоию одилонаи андозро дар ҷомеа дар бар мегирад, яъне маблағи ситонидашавандаи андоз аз даромади шахси воқеӣ бояд аз андозаи даромади ӯ вобаста бошад. Ҳар як шахс бояд вобаста ба даромад ва имконоти худ ба бучет андозҳоро супорад. Вазифаи иҷтимоӣ, ки ба мушкилоти андозбандии одилона дахл дорад, бо роҳи истифодаи андозбандии афзоянда амалӣ мегардад. «...Вазифаи иҷтимоии андоз бузургии гаронии андозро бо назардошти андозаи даромади шахси воқеӣ танзим менамояд...»[143], аммо ҳини татбиқи андозҳои ғайримустақим, чун ААИ, андози аксиз, боҷҳои гумрукӣ ва андоз аз фурӯши алюминийи аввалия, ки ба нархи маҳсулот ва қору хизматрасонӣ зам мешаванду гаронии онҳо ба души ҳама қишрҳои истеъмолгарон аст ин ғайриимкон мебошад.

Ба андешаи мо дар бобати андозбандии ғайримустақим ба молҳои аввалиндараҷаи ниёзи мардум додани имтиёзу сабукиҳои бештар ба манфиати иҷрои вазифаҳои иҷтимоии давлат мебуд. Дар натиҷа адолати иҷтимоӣ метавонад риоя гардад.

Боиси қайд аст, ки вазифаи иҷтимоии андозҳо бо дигар вазифаҳои андоз робитаи зич ва ногустастанӣ дорад.

Барои татбиқи концепсияи иҷтимоикунонии андозҳо, санадҳои меъёриву ҳукукии соҳавиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани вазифаи иҷтимоии андозҳо, чунин имтиёзу сабукиҳо ва тарҳҳо барои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мавҷуданд:

1. Дар моддаи 191 тарҳ барои шахсони воқеӣ дар ҳаҷми ду нишондиҳанда барои ҳисобҳо (НБХ) ва барои гуруҳи шахсони имтиёздор ва маъҷубони гуруҳи дуюм дар ҳаҷми даҳ нишондиҳанда барои ҳисобҳо иҷозат дода мешавад. Инчунин «...ба шахсони воқеӣ ҳангоми амалӣ намудани хароҷот дар шакли ғайринақдӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи 10 дарсади маблағи умумии даромади гирифташуда, вале на зиёда аз 150 НБХ дар як сол тарҳ намудани чунин хароҷот дар асоси ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда (расид, (чек) ё ҳуҷҷати дигари бонкӣ) иҷозат дода мешавад» [12].

Аз имтиёзҳои зикрффта дида мешавад, ки бо назардошти сатҳи неқӯаҳволии табақаҳои гуногуни ҷомеа сабукиҳои андозӣ муқаррар шудаанд, ки дастгирии кишрҳои осебпазирро дар бар мегиранд.

2. Дар моддаи 193 тарҳ барои пардохтҳои эҳсонкорӣ дар ҳаҷми на зиёда аз 10 фоизи даромади андозбандишавандаи андозсупоранда дар давраи ҳисоботӣ иҷозат дода шудааст. Инчунин «...тарҳкунӣ барои пардохтҳо ё кӯмакҳои дигар барои пешгирии оқибатҳо ё расонидани кӯмак дар робита бо офатҳои техногенӣ, ё табиӣ, ё эпидемия иҷозат дода шудааст» [12].

«Аз моддаи матраҳгардида мушоҳида намудан мумкин аст, ки

барои дастгирии фаъолияти эҳсонкорӣ, ки бевосита аз ҷониби давлат пуштибонӣ ё маблағгузорӣ мешавад, ба субъектони хоҷагидорӣ миқдори муайяни кӯмакрасонӣ иҷозат дода шудааст. Инчунин расонидани кӯмак барои пешгирӣ ё рафъи оқибатҳои офатҳои техногенӣ, табиӣ ва эпидемиявӣ ҳамчун маблағи тарҳшаванда аз даромади андозбандишаванда муқаррар гардидааст, ки ин аз як ҷониб дастгирии давлатии соҳаҳои номбурда буда, аз дигар тараф аён гардидани саҳми субъектҳои хоҷагидорӣ барои маблағгузориҳои онҳо мебошад. Давлат бо ин ташаббус маблағгузориҳои ғайримустақимро ба соҳаҳои номбурда татбиқ менамояд»[1-М].

3. Дар қисми 1 моддаи 189, 26 номгӯи даромадхое оварда шудаанд, ки аз пардохти андоз аз даромади шахсони воқеӣ озод мебошанд.

Аз муқаррароти қисми якуми моддаи 189 КА ҚТ мушоҳида намудан мумкин аст, ки як гуруҳ озодкуниҳо аз пардохти андоз аз даромади шахсони воқеӣ пешниҳод шудааст ба монанди: молу мулк ҳамчун мерос, даромади иштирокчиёни озмуну мусобиқаҳо, ҳуқуқҳои молу мулкӣ, даромади истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар заминҳои наздиҳавлигӣ, даромад аз хизматрасониҳои донории шаҳрвандон, даромади кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, даромад аз суди саҳмия, даромади бурдҳо аз қоғазҳои қиматноки давлатӣ, маблағи бонус, кешбэк ва дигар даромадҳо.

Боиси қайд аст, ки «...илова ба имтиёзҳои муқарраргардида ба шахсони воқеӣ, ба назар гирифтани тарҳҳо ё имтиёзҳо ба монанди хароҷот барои эҳсонкорӣ, хароҷот барои таҳсил, хароҷоти муолиҷа ва доруворӣ...»[159], аз ҷумла тарҳ барои қарзи ипотекаӣ, хароҷоти барои оилаҳои серфарзанд ё ҳисоби миёнаи маблағ барои зиндагӣ аз самаранокии адолати иҷтимоӣ далолат медиҳад.

Ҳамаи даромадҳои номбурда, ки аз пардохти андоз аз даромади шахсони воқеӣ озод карда шудаанд, хусусияти иҷтимоикунонии андозхоро инъикос менамоянд. Бо чунин роҳ шахсони воқеии номбурда

аз ҷониби давлат дастгирӣ ёфта, интизорӣ меравад, ки сатҳи камбизоатӣ паст мегардад, бозори қоғазҳои қиматнок рушд меёбад, амалиётҳои ғайринақдӣ бештар мешаванд, бозори суғурта рушд ёфта вазъи иҷтимоии шахсони воқеӣ бештар мешавад ва зарурати кӯмакҳои иловагӣ аз буҷети давлатӣ кам мешавад.

4. Дар қисми 2 моддаи 189 «...барои шахсони ҳуқуқӣ - муассисаҳо, иттиҳодияҳои динӣ, ташкилотҳои ғайритиҷоратии хайриявӣ, байниҳукуматӣ ва байнидавлатӣ (байналмилалӣ), маблағгузарониҳои ройгон, молу мулки ройгон ва грантҳои, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ мегиранд ва барои фаъолияти ғайритиҷоратӣ истифода мебаранд, инчунин аъзоҳаққиҳо ва хайрияи гирифтаи онҳо, даромадҳои Хазинаи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ, кумакҳои молиявӣ (субсидияҳо), ки муассисаҳои давлатӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ барои нигоҳдории фаъолияти худ мегиранд ва ғайраҳо пешниҳод гардидааст» [176].

Сабукиву имтиёзҳои дар моддаи матраҳгардида муқарраршуда барои рушди фаъолияти субъектҳои хоҷагидории тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ мусоидат хоҳад кард. Аз тарафи дигар, имтиёзҳои пешниҳодгардида хусусияти иҷтимоӣ дошта, ба азнавтақсимкунии даромади миллӣ мусоидат менамоянд.

5. Чунин имтиёзу сабукиҳо дар моддаи 251 «...озодкуниҳо аз пардохти ААИ, моддаи 347 озодкуниҳо аз пардохти андоз аз объектҳои ғайриманқул, моддаи 353 озодкуниҳо аз пардохти андози замин ва моддаи 361 озодкуниҳо аз пардохти андоз аз воситаҳои нақлиёт муқаррар гардидаанд» [12].

Имтиёзҳои дар моддаҳои зикргардида муқарраршуда, метавонанд ҳамчун кӯмаки иҷтимоӣ аз ҷониби давлат баромад кунанд ва ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти субъектҳои хоҷагидор ва шахрвандонро дар бар гиранд. Имтиёзҳои мазкур метавонанд ҳамчун омили рушди вазифаи иҷтимоии андозҳо ва тақсимои одилонаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ хизмат намоянд.

Аммо вобаста ба вазъи иқтисодиёти ҷаҳони муосир, сатҳи беқурбшавӣ дар мамлакт ва болоравии нархҳо, маблағи имтиёзҳои додашуда ва кӯмакҳои иҷтимоӣ қонеъкунанда намебошанд.

Аз омӯзиши қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва барномаҳои давлатӣ оид ба дастгирии соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла «...Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ”, “Дар бораи кумакҳои унвонии иҷтимоӣ”, “Дар бораи стандартҳои иҷтимоии давлатӣ”, “Дар бораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ”, “Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ” аён аст, ки санадҳои танзимкунанда ва имтиёзҳои мавҷуда алоқамандии дастгирии иҷтимоии ҷомеаҳо дар бар гирифта, ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани некӯахлоқии аҳоли нигаронида шудаанд...» [174].

Ҳамзамон қайд намудан бомаврид аст, ки сарчашмаи маблағгузори татбиқи санадҳои меъёриву ҳуқуқии зикрффта буҷети давлатӣ, махсусан даромадҳои андозии буҷет махсуб меёбанд. Интишори санадҳои меъёриву ҳуқуқии номбурда барои истифодаи самараноки маблағҳои буҷетиву ғайрибуҷетӣ мусоидат менамоянд ва истифодаи ғайрисамараноки онҳо метавонад мақоми вазифаи фискалии андозхоро афзун намояд.

Инчунин дар «...Барномаҳои миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» ва “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” дар самти низомии ҳифзи иҷтимоии самаранок аҳамияти хоса дода шуда, мушкилоти асосӣ, афзалиятҳо ва самтҳои рушди минбаъдаи он таҳия гардидааст»[16].

Ҳарчанд, ки доир ба ғанигардонии буҷети давлатӣ, вусъатдиҳии иқтисоди андозӣ дар минтақаҳо ва татбиқи низомии ҳифзи иҷтимоии самаранок санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва барномаҳои миёнамуҳлату стратегӣ қабул гардидаанд, аммо дар ин самт мушкилиҳои зиёде ба ҳам алоқаманд мавҷуданд. «Дар самти мавриди назар хуб мешуд, агар барои андозбандии даромади шахсони воқеӣ, меъёрҳои афзоянда татбиқ карда

шаванд. Дар натиҷа ҳар як шахс вобаста аз имконот ва даромади худ дар маблағгузорию бюджет иштирок менамояд ва барои андоз аз объектҳои ғайриманкул ҳамчун манбаи андоз масоҳат не, балки нархи объект ба ҳисоб гирифта шуда, коэффитсиентҳои пардохт муқаррар мешаванд»[1-М]. Дар самти маблағгузорию низомии ҳифзи иҷтимоӣ бошад қорҳои назоратӣ пурзӯр карда шуда, принсипи унвоният (адресность) тақвият дода шавад, зеро ҳолатҳои ғайриқонунӣ аз худ намудани кӯмакҳои молиявӣ аз ҷониби ашхоси ғайриниёзманд низ зиёд шудаанд.

«Аз мушоҳидаҳо аён гардид, ки андози иҷтимоӣ ҳамчун воситаи маблағгузорию низомии ҳифзи иҷтимоӣ қонеъкунанда нест, дар ин асно аз таҷрибаи Иттиҳоди Конфедератсияи Шветсария, ки дар банди дуоми моддаи 130 Конститутсияи Иттиҳодии он чунин дарҷ гардидааст: “Маблағи андоз аз арзиши иловашуда 5 фоиз ба чораҳои ёрирасон барои қоҳиш додани гаронии андози табақаҳои сатҳи даромадашон паст истифода шавад” (Конститутсияи иттиҳодии Конфедератсияи Шветсария, 2021) ё ин ки аз таҷрибаи Ҷумҳурии Португалия, ки моддаи 81 Конститутсияи он ба низомии фискалӣ бахшида шудааст, чунин омадааст: “низомии фискалӣ бояд ба тақсимои одилонаи даромад ва боигарӣ равона гардад ва андоз аз даромад бояд ба кам кардани нобаробарӣ мусоидат намояд” (Конститутсияи Ҷумҳурии Португалия, 2021) баҳрабардорӣ намудан мувофиқи мақсад аст»[1-М].

Ҷанбаҳои институтсионалии омӯзиши вазифаи иҷтимоии андозҳо дар маркази таҳқиқоти муносири иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қарор доранд, зеро андозҳо на танҳо ҳамчун манбаи даромад барои буҷети давлатӣ, балки ҳамчун воситаи муҳими танзими иҷтимоӣ амал мекунанд. «Таъсири институтсионалӣ ба сиёсати андозбандӣ асосан тавассути механизмҳои ҳамоҳангсозӣ, ташкили қонунгузорӣ ва таъмини иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ муайян карда мешавад»[3].

Барои амалисозии пурраи вазифаи иҷтимоии андоз, зарур аст, ки низомии андозбандӣ шаффоф ва устувор бошад, инчунин институтҳои

давлатӣ самаранок ғаёлият кунанд. Дар маҷмӯъ, таҳқиқот ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии андозбандиро ҳамчун воситаи таъмини устувории иҷтимоӣ таҳлил намуда, тавсияҳои муайян барои беҳтарсозии низоми андозбандиро пешниҳод мекунад.

Ба андешаи мо институтсионализм имконият фароҳам меорад, ки андозбандӣ на танҳо ҳамчун шарҳи иқтисодӣ, балки ҳамчун воситаи коҳиши нобаробарӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ истифода гардад. Аммо ба ин раванд мушкилотҳо, ба монанди шаффофияти нокифоя ва набудани ҳамгирӣ байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ, таъсири манфӣ мерасонанд.

Бархе аз ин нишондиҳандаҳо дар зербобҳои дигари таҳқиқот мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Инҷо моро зарур аст, ки дар заминаи тамоюли бархе аз дигар нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ вазъи идоракунии иқтисодии андозии вилояти Суғдро ифодакунанда, ҳосатан вусъатёбии онро баррасӣ намоем ва муаммоҳои ҷойдоштаро дар ин самт ифшо карда бошем.

Яке аз нишондиҳандаҳое, ки вусъатёбии манбаи андоз аз он вобаста аст ва дар заминаи имтиёзҳои андозу меъёрҳои оптималии (бо таври дигар идоракунии раванди андоз) андоз афзун мегардад ин мавҷудияти захираҳои истеҳсоли дар иқтисодиёти минтақа мебошад (ҷадвали 2.11).

Тавре додаҳои ҷадвали 2.11 нишон медиҳанд дар давраи солҳои 2019-2024 ҳаҷми умумии захираҳои истеҳсоли дар иқтисодиёти минтақа 2389,0 млн. сомонӣ ба 4932,6 млн. сомонӣ расидааст, ки 106,4 фоиз афзоиш ёфтааст. Захираҳои истеҳсоли дар соҳаи саноат низ 85,3 фоиз афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи назаррасро дар захираҳои истеҳсолии вилояти Суғд соҳаи саноат ташкил менамояд, ки ҳисаи ин соҳа дар давраи таҳлилӣ аз 87,4 то 78,4 фоиз расида 10,2 фоиз кам гардидааст. Захираҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ дар ин давра 3,4 маротиба афзоиш ёфта, ҳиссаи соҳаи мазкур аз 2,1 то 3,5 фоизи маҷмуи захираҳо расидааст. Бояд иброз намуд, ки соҳаи кишоварзӣ дар МММ ҳисаи назаррас дорад, аммо

дар маҷмуи захираҳои иқтисодӣ захираҳои мавҷудай соҳаи кишоварзӣ хеле ночиз мебошад.

Ҷадвали 2.11. – Захираи мавҷудай истеҳсоли дар ташкилоту корхонаҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ дар вилояти Суғд (млн. сомонӣ)

Соҳаҳо	Солҳо					Суръати афзоиш 2024 нисбат ба 2019, %
	2019	2021	2022	2023	2024	
Ҳамагӣ захираҳои мавҷуда (истеҳсоли) дар в. Суғд	2389,0	4188,0	4304,8	4130,3	4932,6	106,4%
Саноат	2088,7	3829,0	3602,0	3332,1	3869,5	85,3%
Ҳисса дар маҷмуи захираҳо	87,4	91,4	83,6	80,6	78,4	-10,2%
Кишоварзӣ	50,6	51,7	226,8	146,8	174,9	245,6%
Ҳисса дар маҷмуи захираҳо	2,1	1,2	5,2	3,5	3,5	+66,7%
Нақлиёт ва алоқа	35,3	40,8	69,5	125,9	165,3	368,2%
Ҳисса дар маҷмуи захираҳо	1,5	0,9	1,6	3,0	3,3	+120%
Сохтмон	22,1	30,2	20,9	29,8	60,2	172,4%
Ҳисса дар маҷмуи захираҳо	0,9	0,7	0,5	0,7	1,2	+33,3%
Савдо	146,1	162,6	290,3	362,5	519,8	255,7%
Ҳисса дар маҷмуи захираҳо	6,1	3,8	6,7	8,7	10,5	+72,1%
Дигар соҳаҳо	46,2	73,7	95,3	133,2	142,9	209,3%
Ҳисса дар маҷмуи захираҳо	1,9	1,7	2,2	3,2	2,9	+52,6%

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [11. – С. 373]

Чунин тамоюл дар захираҳои истеҳсолии соҳаҳои нақлиёту алоқа ва сохтмон низ ба назар мерасад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар захираҳои истеҳсолии соҳаи савдои вилояти Суғд тамоюли чанде фарқкунанда дида мешавад. Зеро агар маҷмуи захираҳои ин соҳа дар соли 2019 ба 146,1 млн. сомонӣ баробар бошад дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба 519,8 млн. сомонӣ расидааст, ки бештар аз 2,5 маротиба зиёд мебошад. Чунин тамоюли афзоиш дар захираҳои истеҳсолии дигар соҳаҳо низ дида мешавад, ки дар ҷадвали 2.11 тасниф нашудаанд.

Ҳамин тавр дар ҳудуди вилояти Суғд ба истиснои захираҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ дигар соҳаҳо дар таркиби маҷмуи захираҳои истеҳсоли афзоиши назаррас доранд. Аз ин лиҳоз барои дар

оянда вусъатдиҳии иқтидори андоз дар соҳаи кишоварзӣ ба ин масъала бояд эътибор дода шавад.

Рушди иқтидори андоз дар заминаи афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти ҳамаи соҳаҳо ва ҳамзамон мавҷудияти захираҳои истеҳсолӣ аз якҷанд омилҳо вобаста буда яке аз муҳимтарин ин воридшавии сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти минтақа мебошад.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (КА ҚТ), ки дар амал аст нисбати ҳавасмандгардонии сармоягузории хориҷӣ имтиёзҳои хеле назаррас аз нигоҳи афзун шудани ҳаҷми гузоштани сармоя ва дарозмудат будани он пешбинӣ шудааст. Аз ҷумла дар КА ҚТ (моддаи 189 қисми 2) чунин муқаррарот мавҷуд аст: «...Корхонаҳои нави молистеҳсолкунанда аз санаи бақайдгирии ибтидоии давлатӣ ҳангоми аз ҷониби муассисони онҳо дар муҳлати 12 моҳи тақвими аз санаи бақайдгирии давлатӣ ба фонди оинномавии чунин корхонаҳо ворид намудани ҳаҷмҳои дар поён пешбинигардидаи сармоягузориҳо ба муҳлати:

а) 2 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 200 ҳазор доллари ИМА то 500 ҳазор доллари ИМА бошанд;

б) 3 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 500 ҳазор доллари ИМА то 2 миллион доллари ИМА бошанд;

в) 4 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 2 миллион то 5 миллион доллари ИМА бошанд;

г) 5 сол, агар ҳаҷми сармоягузориҳо бештар аз 5 миллион доллари ИМА бошанд...» [176].

Албатта, чунин имтиёзи андоз ба рушди сармоягузорӣ дар соҳаи истеҳсолот боис мегарад ва аз сиёсати омиронаи андози кишвар дар ин самт дарак медиҳад.

Дар асоси нишондиҳандаҳои низомбандишуда дар қадвали 2.12 ба вазъи соҳавии сармоягузорӣ дар вилояти Суғд таҳлилро бо мақсади муайян намудани таъсири идоракунии андози минтақа ба ҳаҷми сармоягузориҳо анҷом медиҳем.

Чадвали 2.12. – Сохтори соҳавии воридшавии сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти вилояти Суғд дар солҳои 2019-2024 (млн. доллари ИМА)

Соҳаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати афзоиш 2024 нисбат ба 2019, %
Саноат (якҷоя бо электроэнергия)	198196,8	176964,4	135107,7	18589,2	72849,4	-63,2
Кишоварзӣ	-	-	-	941,3	465,9	-
Миёнаравии молиявӣ	70839,8	113594,1	62632,8	92204,1	86740,7	22,4
Алоқа	720,0	-	-	1162,2	-	-100
Разведкаи геологӣ	-	-	-	-	-	-
Наклиёт	-	-	-	-	417,4	-
Хизматрасонӣ	10260,5	-	-	1162,2	-	-100
Фаъолияти тичоратӣ	-	-	-	-	-	-
Ҳамагӣ	280017,2	291286,0	197916,2	112896,9	160473,4	-42,7

Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯи маълумотҳои [9. – С.330 – 338], [11. – С.391 – 441].

Додаҳои чадвали 2.12 нишон медиҳанд, ки ҳаҷми сармоягузори хориҷӣ дар вилояти Суғд ба андозаи 42,7 фоиз кам шудааст. Зеро агар дар соли 2019 ҳаҷми умумии сармоягузори хориҷӣ ба 280017,2 ҳаз. сомонӣ баробар бошад ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 160473,4 ҳаз. сомонӣ расидааст. Чунин тамоюл дар сармоягузорӣ дар соҳаи саноат дида мешавад ва 63,2 фоиз дар давраи таҳлилӣ кам шудани сармоягузори хориҷӣ дида мешавад. Мутаасифона дар соҳаи кишоварзӣ танҳо солҳои 2023 дар ҳаҷми 941,3 ҳаз. сомонӣ ва 2024 465,9 ҳаз. сомонӣ дида мешавад ва дар соҳаи алоқа бошад камшавӣ 100 фоизро ташкил медиҳад, яъне дар соли 2024 ба соҳаи мазкур сармоягузорӣ нашудааст. Дар соҳаи савдо ва таҳқиқҳои геологӣ тайи панҷ соли охир сармоягузори хориҷӣ ворид нашудааст. Сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи миёнаравии молиявӣ дар минтақа новобаста аз он, ки имтиёзи андоз бо мақсади озод намудан аз андози ҶОИД татбиқ намегардад назаррас мебошад. Агар дар соҳаи миёнаравии молиявӣ соли 2019 ба андозаи 70839,8 ҳаз. сомонӣ сармоягузори хориҷӣ ворид шуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 86740,7 ҳаз. сомонӣ расидааст, ки 22,4 фоиз зиёд мебошад. Дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи хизматрасонии иқтисодиёти минтақа

коҳиш ёфта, дар соли 2024 дар соҳаи номбурда сармоягузорӣ нашудааст. Ба назари мо имтиёзҳои андозие, ки ба соҳаи сайёҳӣ пешниҳод шудаанд бояд сармоягузорию дар ин соҳа бештар намоянд.

Ҳамин тавр, бо мақсади вусъатдиҳии иқтисодии андоз дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои ҳавасмандгардонии сармоягузорию ба соҳаи саноат, савдо, хизматрасонӣ, кишоварзӣ ва корҳои геологӣ бояд муайян ва ҷоннок намуд. Зеро амалишавии якҷанд ҳадафҳои стратегӣ (амнияти озуқаворӣ ва рушди босуръати саноатикунонӣ), ки ҳамоно аҳамияти муҳим доранд низ аз сармоягузорӣ дар ин соҳаҳо вобастагии зиёд доранд.

Қабул аз таҳлили ҳолати қарздории андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд вазъии сармоягузории хориҷии амалишударо дар ҳудуди минтақа мавриди таҳлил қарор диҳем. Чунин азрӯбӣ бо мақсади дар оянда муайян намудани роҳҳои вусъатдиҳии иқтисодии андозии минтақа ва тақмили механизми идоракунии он мусоидат менамояд (ҷадвали 2.13).

Ҷадвали 2.13. – Сармоягузории амалишуда дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд (млн. доллари ИМА)

Шаҳру ноҳияҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2024
н. Айни	45,62	22,7	30,2	37,0	69,8	189,56
н. Ашт	4,12	1,0	1,7	1,3	1,46	1,24
н. Б. Ғафуров	22,6	3,9	5,7	28,4	11,94	6,71
н. Деваштич	4,1	2,0	1,3	1,3	1,46	1,24
н. Зафаробод	3,3	1,7	1,3	1,8	2,13	2,16
н. Шахристон	3,3	1,7	2,5	2,2	2,44	2,07
н. К. Мастҷоҳ	2,5	1,0	0,8	0,9	0,97	0,83
н. Мастҷоҳ	4,9	1,3	1,3	1,3	1,46	1,24
н. Сипитамен	3,3	1,0	1,7	1,3	1,95	1,24
н. Ҷ. Расулов	4,9	1,3	1,3	1,8	1,46	1,66
ш. Истаравшан	4,9	1,7	2,9	2,6	13,73	12,1
ш. Исфара	15,0	3,0	1,9	1,3	1,46	1,24
ш. Конибодом	3,3	1,3	2,5	1,8	2,85	1,66
ш. Гулистон	131,5	60,7	17,9	100,2	200,82	364,3
ш. Панҷакент	4,5	1,8	2,1	305,8	84,14	57,9
ш. Истиқлол	2,5	2,0	2,5	2,6	2,93	2,5
ш. Бӯстон	3,7	2,7	3,9	4,5	4,4	3,74
ш. Хучанд	98,2	70,1	120,6	365,8	287,83	293,93
Ҳамагӣ дар в. Суғд	362,2	180,8	201,9	861,7	693,2	945,32

Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз рӯи маълумотҳои [9. – С. 342], [11. – С. 400, 411, 422, 433, 444], [179].

Аз додаҳои ҷадвали 2.13 тамоюли афзоянда доштани сармоягузориҳо дар вилояти Суғд бо ифодаи доллари ИМА дида мешавад. Дар якчанд шаҳру ноҳияҳои вилоят, ки соҳаи саноат ё хосатан саноати кӯҳӣ назар ба дигар соҳаҳои хоҷагии халқ рушд ёфтааст дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми назарраси сармоягузорӣ дида мешавад. Ба ин шаҳру ноҳияҳо метавон н. Айнӣ, ш. Хучанд, ш. Гулистон ва ш. Панҷакентро ворид намуд. Агар таҳлили дар зербобҳои якум ва дуҷуми таҳқиқот гузаронидашударо ба мадди назар гирем бархе аз ҳамин шаҳру ноҳияҳо иқтидори андозии назаррас доштанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳудудҳои маъмуриё, ки ҳаҷми сармоягузорӣ назаррас аст воридотҳои андоз низ дар оянда вусъат меёбанд. Чунин шаҳру ноҳияҳои вилоят дар давраи таҳлилӣ ҳиссаи нисбатан пасти сармоягузорӣ доранд: н. К. Мастчоҳ. Маълумоти ҷадвали 2.13 нишон медиҳад, ки дар боқимонда шаҳру ноҳияҳои кишвар хусусан н. Ашт, н. Деваштич, н. Мастчоҳ, н. Спитамен, н. Ҷ.Расулов, ш. Исфара ва н. Конибодом ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ дар давраи таҳлилӣ хеле ночиз мебошад.

Аз ин лиҳоз дар вақти вусъатдиҳии иқтидори андозии минтақа дар ҳудудҳои номбурда чун самти муҳими идоракунии андозбандӣ роҳҳои афзун намудани сармоягузориҳои хориҷӣ муайян карда шаванд.

Яке аз масъалаи маъмурикунонии андоз ва ҳамзамон идоракунии иқтидори андозии минтақа ин вазъи бақияи қарзи андоз мебошад. Аз ин лиҳоз доир ба масъалаи мазкур маълумотҳои заруриро низомбандӣ намуда мавриди таҳлил қарор медиҳем (ҷадвалҳои 2.14 ва 2.15).

Дар давраи таҳлилӣ тайи соҳаи 2019-2024 бақияи қарзи андоз дар ҳудуди вилояти Суғд тадричан кам гардида дар соли 2024, 83,7 млн. сомони ро ташкил намудааст, ки назар ба соли 2019 ба андозаи 20,5 фоиз камтар мебошад.

Ҷадвали 2.14. – Вазъи қарзи андоз дар вилояти Суғд вобаста ба намудҳои андоз дар солҳои 2019-2024 (ҳаз. сомонӣ)

Намуди андоз	Солҳо					Суръати афзоиш 2024 нисбат ба 2019
	2019	2021	2022	2023	2024	
1	2	3	4	5	6	7
Андоз аз даромад	0	3815,4	3100,1	5058,0	3545,5	-
Андоз аз фоида (даромад)	7 060,5	5504,6	6334,5	8387,4	19904,0	+181,9%
Андоз аз арзиши иловашуда	19 077,2	22188,2	18092,3	19462,9	16762,2	-12,1%
Андози иҷтимоӣ, аз он ҷумла:	34 392,5	25411,2	21449,7	19210,2	21276,3	-38,1%
- бучетӣ	49,6	86,2	64,6	81,0	479,2	+8,6 мар.
- ғайрибучетӣ	34 342,9	25325,0	21385,1	19291,3	20797,0	-39,4%
Андози аксиз	226,6	20,9	5,9	13,5	7,5	-96,6%
Андози замин	815,3	617,5	1716,6	2492,4	1168,0	+43,2%
Андозҳо барои истифодабаранда гони захираҳои табиӣ	3 956,3	578,1	767,6	1256,3	459,0	-88,3%
Андоз аз истифодабаранда гони роҳҳои автомобилгард	4 068,4	2947,1	2141,4	1418,9	491,6	-87,9%
Андози низоми содакардашуда	5 431,4	4317,9	6075,3	5198,4	5269,2	-2,9%
Андози ягона	11 203,2	4768,8	6827,9	8077,6	8592,0	-23,3%
Андози ҳадди ақал аз даромади корхонаҳо	571,2	333,5	229,4	160,3	226,3	-60,3%
Пардохтҳои дигар ба бучети ҷумхуриявӣ	11 264,1	12086,8	6069,3	5893,7	3412,0	-69,7%
Андоз аз молу мулкӣ ғайриманқул	5 298,9	4902,5	6993,7	7297,0	2046,6	-61,3%
Андоз аз воситҳои нақлиёт	904,9	366,9	524,0	367,2	69,1	92,3%
Андоз аз фурӯши чакана	991,1	671,0	206,1	131,4	121,0	-87,7%
Пардохтҳои дигар ба бучети маҳаллӣ	93,2	47,6	541,4	470,3	353,0	+2,8 маротиба
Ҷамагӣ	105 354,7	88578,7	81063,8	84896,2	83704,0	-20,5%

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои [172]

Бояд баён намуд, ки чунин тамоюл, яъне кам шудани бақияи қарзи андоз дар давраи таҳлилӣ, гарчанде бо мизонҳои фарқкунанда бошад ҳам дида мешавад. Бақияи қарзи андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар соли 2019 ба сифр баробар буд, аммо соли 2024 ба маблағи 3545,5 ҳаз. сомонӣ афзоиш ёфтааст. Бақияи қарзи андози ғоида дар соли 2024 назар ба соли 2019 ба андозаи бештар аз 12,8 млн. сомонӣ ё 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар давраи таҳлилӣ қарзи ААИ аз 19,1 млн. сомонӣ дар соли 2019 то 16,7 млн. сомонӣ дар соли 2024 расидааст, ки 12,1 фоиз кам мебошад. Дар бақияи қарзи андози иҷтимоӣ низ коҳишёбӣ дида мешавад ва дар давраи таҳлилӣ 38,1 фоиз кам гардидааст. Ба ин нигоҳ накарда бақияи ин намуди андоз ба 479,2 ҳаз. сомонӣ боқӣ мемонад. Бояд иброз намуд, ки яке аз ҳоли беҳбудидошта ин бақияи қарзи андози аксиз, андозҳо барои захираҳои табиӣ ва андоз аз воситаи нақлиёт мебошад, зеро ин нишондиҳанда бо тадриҷ кам шуда истодааст.

Бақияи қарзи андози замин дар давраи таҳлилӣ андозе махсуб меёбад, ки дар вилояти Суғд тамоюли афзоянда дорад. Андози замин аз 815,3 ҳаз. сомонӣ ба 1168,0 ҳаз. сомонӣ расидааст, ки 1,4 маротиба ё 43,2 фоиз зиёд гардидааст. Дар ин давра бақияи қарзи андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард 87,9 фоиз, андозе, ки тибқи низоми содакардашуда пардохта мешавад 2,9 фоиз, андози ягона 23,3 фоиз андози ҳадди ақал аз даромади корхонаҳо 60,3 фоиз, пардохтҳои дигар ба бучети ҷумҳуриявӣ 69,7, андоз аз объектҳои ғайриманқул 61,3 фоиз ва андоз аз фурӯши чакана 87,7 фоиз тадриҷан кам гардидаанд.

Дар давраи таҳлилӣ – солҳои 2019-2024 бақияи қарзи пардохтҳои хатмӣ дар қарздорӣ андоз боқӣ мемонанд.

Аз ҷамъи андозҳои номбурда андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андози ҳадди ақал аз даромади корхонаҳо ва андоз аз фурӯши чакана аз шумораи андозҳо бароварда шудаанд, яъне бекор карда шудаанд, аммо бақияи қарзи онҳо ҳанӯз боқӣ мондааст.

Қарзи дигар пардохту андозҳо дар маҷмуи умумии қарзи андоз дар вилоят ҳиссаи камтар дошта тамоюли коҳишёбӣ доранд.

Ҷадвали 2.15. – Бақияи қарзи андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар солҳои 2019-2024 (бо сомони)

Шаҳру ноҳияҳо	Солҳо					Суръати афзоиш 2024 /2019
	2019	2021	2022	2023	2024	
Исфара	9884172	8733988	7999643	7191231	4584921	-53,6%
Гулистон	535212	211731	202899	200569	722246	+34,9%
Конибодом	3621606	2892161	2630520	2606457	2591094	-28,4%
Хучанд	17992827	9492401	8468770	8222583	7574096	-57,9%
Панҷакент	7175080	6473652	6378248	5905762	5228863	-27,1%
Истаравшан	8544049	8251969	7869785	7730524	7581443	-11,2%
Бӯстон	3555219	1286431	1042150	934385	929802	-73,8%
Истиклол	762048	876484	767308	739076	698575	-8,3%
Айнӣ	401654	276785	234547	193298	179144	-55,3%
Ашт	3086920	2043160	1977994	1904685	1890537	-38,7%
Деваштиҷ	1205185	1085131	1001574	946245	858589	-28,7%
Зафаробод	9897685	6905355	6026859	7476561	9725229	-1,7%
Мастҷоҳ	9198447	7223796	6106411	5472079	4438057	-51,7%
Спитамен	3701797	3332138	3310482	3171094	2695493	-27,1%
Ҷ.Расулов	4426803	1945188	1907025	1757243	1716023	-61,2%
Б.Ғафуров	4688940	4114607	4013128	3889099	3860364	-17,6%
Шаҳристон	1835169	1178017	822794	608715	455040	-75,2%
Кӯхистони Мастҷоҳ	194111	187873	178782	165402	1200581	+5,1 мар.
Ҷамъ	85006924	66510867	60938919	59115008	56930097	-33,0%
Ҳамагӣ бо қарзи андозии НААК дар в. Суғд	105354675	88578764	81063866	84896231	83704006	-20,5%

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои [172]

Агар дар асоси додаҳои ҷадвали 2.15 бақияи қарзи андозро дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар солҳои 2019-2024 таҳлил намоем натиҷаи арзёбӣ метавонад гуногун бошад. Яъне аз соли 2024 нишондиҳандаи қарзи андоз дар вилоят нисбат ба соли 2019 ба андозаи 21,6 млн. сомонӣ кам шудааст. Ҳамин тариқ бақияи қарзи андозӣ дар давраи таҳлилӣ 20,5% коҳиш ёфтааст.

Дар байни шаҳру ноҳияҳои вилоят: Исфара, Хучанд, Панҷакент Истаравшан, Зафаробод, Мастҷоҳ ва Б.Ғафуров қарзи андозии назаррас доранд. Баробари ин дар бартараф намудани қарзи андоз - Истаравшан, Истиклол, Зафаробод, Панҷакент ва Б.Ғафуров хеле натиҷаи пастро дар байни дигар шаҳру ноҳияҳо соҳиб шудаанд. Инчунин вобаста ба коҳиш додани қарзи андоз фаъолнокии нозиротҳои андозии чунин шаҳру ноҳияҳо ба монанди: Исфара, Хучанд, Бӯстон, Айнӣ, Мастҷоҳ, Ҷ.

Расулов ва Шахристон дида мешавад. Боиси қайд аст, ки дар шаҳри Гулистон афзоиши қарзи андоз ба 34,9 фоиз ва Кӯҳистони Мастчоҳ 5,1 маротиба қарзи андозӣ афзоиш ёфтааст. Аммо бояд фаромӯш накард, ки барои дақиқ арзёбӣ намудани вазъи қарздории андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилоят бояд таҳлилӣ омилӣ анҷом дод, ки ин масъала дар раванди таҳқиқи маъмурикунии андоз дар дигар зербобҳои рисола амалӣ карда мешавад.

Дигар омиле, ки аз вазъи идоракунии иқтисодии андоз дарак медиҳад ин санҷиши андоз ва натиҷаҳои он дар ташаккул ва амлигардонии иқтисодии андозии минтақа мебошад (ҷадвали 2.16).

Ҷадвали 2.16. – Вазъи санҷиши андозсупорандагон дар раванди идоракунии иқтисодии андоз дар вилояти Суғд (дар солҳои 2019-2024)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2019	2021	2022	2023	2024
1	2	3	4	5	6
Шумораи санҷишгарон дар сатҳи вилоят (бо назардошти шаҳру ноҳияҳо)	10	10	3	6	9
Шумораи умумии санҷишҳои маҷмӯӣ (сайёр), аз ин ҳисоб:	340	436	170	341	637
-шахсони ҳуқуқӣ	307	396	126	291	506
-хоҷагиҳои деҳқонӣ	4	4	1	0	2
-соҳибкорони инфиродӣ	29	36	43	50	129
Ҳисоби миёнаи рӯзҳои санҷиши маҷмӯӣ (сайёр)	3-5	3-7	3-7	3-10	3-10
Маблағи андозҳои пинҳонкардашудаи дар рафти санҷиш ошкоргардида (млн. сомонӣ)	48,1	80,6	28,3	127,6	167,7
Ба ҳисоби миёна ба ҳар як андозсупорандаи санҷидашуда (ҳаз. сомонӣ)	141,5	183,6	166,5	374,1	263,2
Маблағи андозҳои рӯёнидашуда (млн. сомонӣ)	39,8	74,5	24,8	98,7	143,2
Ҳисоби миёнаи андозҳои ситонидашуда ба ҳар як андозсупорандаи санҷидашуда (ҳаз. сомонӣ)	117,1	170,9	145,9	289,4	224,8
Ҳиссаи маблағҳои ситонидашуда нисбати маблағҳои ошкоршуда	82,7	92,4	87,6	77,3	85,4

Сачаишма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [172]

Тавре ба ҳамагон маълум аст, яке аз нишондиҳандаҳои мусоидии соҳибкорӣ дар шароити бозор ин ташкили низоми оқилонаи андоз мебошад, ки андозсупорандагон камтар ба санчишҳои андоз ва дилхоҳ чораҳои назоратӣ фаро гирифта мешаванд.

Тавре додаҳои ҷадвали 2.16 шаҳодат медиҳанд аз соли 2019 то 2024 аз 1,3 то 4,9 фоизи шахсони ҳуқуқии вилояти Суғд мавриди санчиши маҷмӯӣ (сайёр) қарор гирифтааснд. Дар умум дар соли 2019 340 андозсупоранда ва дар соли 2024 637 андозсупоранда мавриди санчиши маҷмӯӣ (сайёр) қарор дода, шуда маблағи андозҳои рӯёнидашуда аз 39,8 млн. сомони соли 2019 ба 143,2 млн. сомони соли 2024 баробар гардида, шумораи санчиш 87,3 фоиз ва маблағи андозҳои рӯёнидашуда 3,6 маротиба афзудааст.

Ҳиссаи маблағҳои ситонидашуда нисбати маблағҳои ошкоршуда дар давраи таҳлилӣ ҳамасола тағйирёбанда буда аз 87,3 то 92,4 фоиз таъмин шудааст.

Барои ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар самти ҷанбаҳои институтсионалии омӯзиши вазифаи иҷтимоии андозҳо тавсияҳои зеринро зарур мешуморем:

1. Таҳияи низоми афзояндаи андозбандӣ барои коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ.
2. Муқоиса ва татбиқи тамсилаҳои муассири андозбандии кишварҳои пешрафта.
3. Ҳамкории муассир байни бахшҳои давлатӣ, хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ.
4. Рушди стратегияҳои дарозмуддати андозбандӣ, ки ба рушди устувор мусоидат меkunанд.

Дар ҳамин замина идоракунии иқтидори андоз дар вилояти Суғд бо омилҳои зиёд вобаста буда, барои вусъатдиҳии он дар минтақа нигаронида мешавад. Тавре таҳлилҳо дарак медиҳанд дар идоракунии иқтидори андозии минтақа бо мақсади вусъатдиҳии иқтидори андоз дар оянда нуқсонҳо дар самти ҷолибияти сармоягузорӣ, баробар рушд

накардани мавҷудияти захираҳои истеҳсоли, рушди номутаносиби воридотҳои андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилоят, сатҳи пасти коҳишдиҳии бақияи қарзи андоз дар баъзе шаҳру ноҳияҳои минтақа ва афзоиши он дар солҳои охир ва ғайраҳо таъсир мерасонанд.

Хулоса оид ба боби дуюм

Дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқи боби дуюми кори диссертатсионӣ хулосаҳои зерин бар меоянд, ки имкони истифода бурданро дар бартарафсозии нуқсонҳои ҷойдошта дар танзиму идоракунии иқтидори андози вилояти Суғд ва маҳалҳои он дорад:

1. Вазъи иҷрои нақшаи умумии воридоти андозҳо дар ҳудуди вилояти Суғд дар панҷ соли охири таҳлилӣ пурра иҷро гардида, нишондиҳандаи аз ҳама баландтарин, ки 105,9 фоизро ташкил медиҳад дар соли 2021 ва нишондиҳандаи хурдтарин дар соли 2019 мушоҳида мегардад. Соли 2019 иҷрои нақшаи андоз аз даромад пурра таъмин нашуда аст. Дар соли 2024 нақшаи воридоти андоз аз ғоида дар ҳудуди вилоят 88,8 фоиз иҷро гардидааст. Ин вазъ боиси бештар аз 141 млн. сомонӣ поён рафтани иқтидори андозии танҳо андоз аз ғоида дар ҳудуди вилоят дар соли 2024 гардидааст. Костагӣ дар банақшагири ва арзёбии андози аксиз низ дар вилоят дида мешавад. Зеро агар дар соли 2019 воридоти ин андоз 292,1 млн. сомонӣ ба нақша гирифта шуда бошад, иҷроиши он ба 427,8 млн. сомонӣ расидааст, ки 46,5 фоиз зиёд аст. Инчунин норасогӣ дар арзёбии иқтидори андозҳо аз истифодабарандагони захираҳои табиӣ низ дар соли 2022 ба назар мерасад, ки иҷрои нақшаи андози мазкур 92,6 фоизро ташкил додааст.

2. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки буҷети маҳаллӣ тадричан вобастагӣ аз воридотҳои андозӣ бештар мегардад, ва оянда вусъат додани иқтидори андозӣ бештару ҷиддитар тақозо мегардад. Шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар соли 2019 хосатан ш. Хуҷанд (6,0%), ш. Исфара (4,6%), ва н. Спитамен (2,2%) натавонистанд иҷрои нақшаи воридоти андозро дар тамоми сатҳҳои буҷет таъмин намоянд. Дар соли

минбаъда низ чунин вазъият дар фаъолияти чанд нозиротҳои андоз дида мешавад. Дар солҳои 2019-2024 дар ш. Конибодом, ш. Гулистон ва н. Мастҷоҳ афзоиши нисбатан пасти иқтисодии андоз дида мешавад. Дар н. Шахристон, н. Ашт, ш. Хучанд, ш. Бӯстон, ш. Истиклол, ш. Исфара, н. Зафаробод, н. Ҷ.Расулов иқтисодии андоз дар сатҳи хуб қарор дорад. Дар вусъатёбии иқтисодии андоз н. Айнӣ, ш. Панҷакент, ш. Истаравшан, н. Кӯхистони Мастҷоҳ, н. Б.Ғафуров, н. Деваштич, н. Спитамен пешсаф мебошанд.

3. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши шумораи шахсони ҳуқуқии бақайдгирифташудаи давраи таҳлилӣ дар вилояти Суғд қонеъкунанда намебошанд. Дар ҳудуди вилояти Суғд афзоиши шумораи шахсони ҳуқуқии фаъолияткунанда дар панҷ соли таҳлилӣ ҳамагӣ 23,7 фоизро ташкил додааст. Ин ҳолат ба назари мо мустақиман ба манбаи андоз ва иқтисодии андозии минтақа таъсир мерасонад. Аз ин лиҳоз чораҳои таъхирнопазир ва самаранок бояд андешида шаванд. Инчунин, сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ чун омили таъсиррасон ба иқтисодии андоз минтақа солҳои охир ба андозаи ҷашмрас афзун гаштааст. Хизматрасонии пулӣ ба аҳоли чун сарчашмаи даромади ғайриандозии буҷетҳои маҳаллӣ ва ҳамзамон манбаи андози ААИ дар миқёси вилояти Суғд афзоиши хеле ночиз дорад ва бояд дар оянда ба назар гирифта шавад, аз ҷумла маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ низ дар чунин вазъ қарор дорад. Афзоиши воридоти ғайриандозӣ дар давраи таҳлилӣ 31,3 фоиз аст ва нисбат ба воридоти андозӣ, ки 80,4 фоизро ташкил медиҳад афзоиши қонеъкунанда надорад.

4. Дар давраи таҳлилӣ шумораи миёнасолони корхонаҳои соҳаи саноат дар ҳаҷми 3,4 фоиз афзудаасту ҳалос, ки метавонад иқтисодии андозии минтақаро ҳалалдор намояд. Инчунин, афзоиши фоиди корхонаҳо ки манбаи андоз аз фоида мебошад дар миқёси вилоят соли 2023 коҳишёбии ин нишондиҳанда низ дида мешавад, аммо дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба тадриҷ афзуда, ба 4,1 маротиба мерасад. Аз дигар ҷониб андозаи зарари корхонаҳои соҳаи саноат дар давраи таҳлилӣ ба

андозаи 3,5 маротиба афзудааст, ки ин вазъ хеле ташвишовар мебошад. Афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ ба иқтисодиёти минтақа ҳоло ҳам басанда намебошад. Дар зери таъсири сармоягузориҳо ва афзун шудани қарзи дарозмуддат дар минтақа имконияти вусъатдиҳии иқтидори андоз дар оянда мавҷуд мебошад.

5. Дар давраи таҳлилӣ тамоюли гардиши савдои хориҷӣ чандон афзоиш наёфтааст ва тавозуни ғайрифаъол ҳамоно боқӣ мемонад, ки боиси аз иқтисодиёти минтақа берун рафтани сармоя ва коҳиш ёфтани иқтидори андозии минтақа мегардад. Мавҷуд набудани сармоягузориҳои хориҷӣ дар соҳаи корҳои геологӣ ва дар сатҳи паст қарор доштани он дар соҳаи кишоварзӣ дида мешавад. Дар шаҳру ноҳияҳои вилоят, дар давраи таҳлилӣ афзоиши нобаробари сармоягузорӣ дида мешавад. Бақияи қарзи андози замин дар давраи таҳлилӣ дар вилояти Суғд тамоюли афзоиш дорад. Аз соли 2019 то соли 2024 нишондиҳандаи қарзи андоз дар вилоят коҳиш ёфта, дар соли 2024 назар ба соли 2019 ба андозаи 20,5 фоиз ё 21,6 млн. сомонӣ кам шудааст. Дар байни шаҳру ноҳияҳои вилоят Исфара, Хучанд, Панҷакент, Истаравшан, Зафаробод, Мастчоҳ ва Б.Ғафуров қарзи андози назаррас доранд. Бо баробари ин дар бартараф кардани қарзи андоз Истаравшан, Истиклол, Зафаробод, Панҷакент ва Б.Ғафуров хеле натиҷаи пастро нисбати дигар шаҳру ноҳияҳо ноил шудаанд. Инчунин аз дигар ҷониб ҳиссаи қарзи бархе аз шаҳру ноҳияҳои вилоят дар ҳаҷми умумии қарзи вилоят назаррас мебошад ба монанди Ашт, Хучанд, Исфара, Панҷакент, Истаравшан, Мастчоҳ, Б. Ғафуров ва Зафаробод.

БОБИ III. БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ТАТБИҚИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИИ ВИЛОЯТИ СУҒД

3.1. Такмили механизми маъмурикунонии андоз дар низоми амалисозии иқтидори андозии минтақа

Дар шароити рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва афзоиши муносибатҳои бозорӣ, масъалаи пурзӯр намудани низоми идоракунии андоз яке аз самтҳои калидии сиёсати иқтисодии ҳар як давлат маҳсуб меёбад. Маъмурикунонии самараноки андоз воситаи асосии таъмини даромадҳои устувори буҷет ва рушди иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Дар ин замина, андозбандии даромадҳои шахсони воқеӣ - ҳамчун яке аз манбаъҳои муҳими ташаккули даромади буҷет - нақши калидӣ дорад. Самаранокии ҷамъоварии ин намуди андоз аз сатҳи ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва техникаи маъмурикунонӣ вобаста аст.

Маъмурикунонии андоз маҷмӯи тадбирҳоест, ки аз ҷониби мақомоти андоз ҷиҳати таъмини ҷамъоварии пурраи андозҳо, назорати иҷрои қонунгузорӣ ва баланд бардоштани интизоми андозсупорӣ амалӣ мегардад. Маъмурикунонии андоз ҳамчун низоми идораи давлатӣ дар соҳаи андоз ба роҳ монда шуда, ҳадафаш ташкил ва нигоҳдории муносибатҳои мушаххас байни мақомоти андоз ва андозсупорандагон мебошад ва барои таъмин ва баландбардории самаранокии низоми андоз мусоидат менамояд.

Ба ақидаи Шералиев Э.Н. «Низоми маъмурикунони андоз - ин фаъолияти мақомоти давлатӣ дар бахши андозӣ мебошад, ки барои ҷамъоварии саривақтии маблағҳои андозӣ ба буҷети давлатӣ равона карда шуда, таввасути он ҷамъоварии маблағҳои андозӣ ва идоракунии самараноки кормандони мақомот андоз роҳандозӣ карда мешавад»[133].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси ҳуқуқии ин раванд Кодекси андоз (бо тағйироту иловаҳои солҳои 2021–2025) ва қонунҳои соҳавӣ мебошанд. Мақомоти андоз ваколатдор мебошанд, ки назорати андоз ва мониторинги фаъолияти соҳибкоронро ба роҳ монанд. Дар шароити

кунунӣ, раванди рақамикунонии иқтисодиёт ва ҳукумати электронӣ, инчунин истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, имкон медиҳад, ки раванди маъмурикунонии андоз самаранок гардад.

Дар иқтисодиёти муосир сиёсати андозии давлат ба идоракунии босифат ва оқилонаи маъмурикунонии андоз равона шудааст, ки тақвияти низоми андозбандӣ тобеъи он мебошад. Бинобар ин масоили самаранокии низоми андоз дар маркази таваҷҷуҳи давлат қарор дорад, ки ба ташаккул ва ғанигардони қисми даромадии буҷет тавассути маъмурикунонии андозҳо ва пардохтҳо равона шудаанд.

Андозбандиро дар якҷоягии хусусиятҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва сиёсӣ дида баромадан мумкин аст. Моҳияти иқтисодии он чун ба ғайри давлат гирифтани қисми моликияти шахсии андозсупоранда муайян карда мешавад. Моҳияти молиявии он чун ҳатмӣ будани пардохти андоз ба шакли пулӣ ва ғайри гардонидани буҷетҳои маҳаллӣ ва марказӣ мебошад. Моҳияти сиёсии он аз барқароркунии низоми ҳокимияти давлатӣ ва мутобиқати ҳавасмандии ҳамаи табақаҳои ҷамъият мебошад.

Яке аз муҳимтарин унсурҳои ташаккул ва амалигардони пурраи иқтисодии андозии минтақа вобаста ба омилҳои таъсиррасонин такомули механизми маъмурикунонии андоз маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, инкишофи механизми андоз барои рушди муносибатҳои андозӣ мусоидат намуда, ҳамчун самтҳои муҳими сиёсати андоз баромад менамояд. «...Такмили механизми маъмурикунонии андоз нақши муҳимро дар раванди идоракунии иқтисодии андоз мегузорад ва татбиқи маъмурикунонии андози самаранок аз ташаккули оқилонаи механизми андоз вобаста мебошад»[143].

Ҳадафи маъмурикунонии андоз таъмини воридоти пардохтҳои банақшагирифташуда андозӣ ба низоми буҷет дар шароити мутобиқати оптималии усулҳои танзим ва назорати андоз мебошад. Дар натиҷа мукамалгардони маъмурикунонии андоз чараёни иҷрои саривақтии уҳдадорӣҳои андоз ва бочҳо, инчунин беҳтар намудани вазъии имтиёзҳои

андози амалкунандаро ифода мекунад. Вобаста ба ин гуфтаҳо метавон маъмурикунонии андозро ҳамчун фаъолияти мақомоти андоз муайян намуд, ки барои таъмини саривақтӣ ва пурраи пардохти андозҳо ва хирочҳо ба буҷети давлат аз ҷониби андозсупорандагон нигаронидашуда фаҳмида мешавад.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон баён намуд, ки «маъмурикунонии андоз дар маҷмӯи ин амали мақсадноки мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба идоракунии равандҳои андоз дар чорҷӯбаи сиёсати молиявии амалишаванда байни иштирокдорони муносибатҳои андозӣ»[83], ки бо ҷамъоварии андозҳо, санҷиши андоз ва ба ҷавобгарӣ кашидан барои ҳуқуқвайронкунии андоз ифода меёбад.

Дар доираи таҳқиқот моро лозим аст, ки таҳлили омили маъмурикунонии андоз дар вилояти Суғдро анҷом диҳем ва аҳамияти маъмурикунонии андозро дар вусъатдиҳии иқтисоди андозии минтақаи мавриди таҳқиқот қарор дода бошем (ниг. ба замимаи 2).

Тавре аз додаҳои замимаи 2 маълум мегардад, дар воридоти андозии вилояти Суғд ҳиссаи бақияи қарзи андоз назаррас мебошад. Агар дар соли 2019 ҳисаи бақияи қарзи андоз дар воридоти андозии вилояти Суғд ба 3,6 фоиз баробар бошад, пас дар соли 2024 1,4 фоизро ташкил намуда, назар ба нишондиҳандаи соли 2019 ҳисаи бақияи қарзи андоз коҳиш ёфтааст. Тамоюли афзоиш дар ҳисаи бақияи қарзи андоз дар воридоти андозии як қатор шаҳру ноҳияҳои вилоят ба монанди: ш. Исфара, н. Мастчоҳ, н. Шахристон низ дида мешавад. Яъне дар вилояти Суғд ва ин шаҳру ноҳияҳои номбаршуда ҳисаи бақияи қарздорони андоз дар воридоти андозӣ дар соли 2023 назар ба соли 2022 афзоиш ёфтааст. Дар соли 2024 бошад афзоиши назарраси қарзи андозии н. Зафаробод 14,5 фоизи воридоти андозӣ ва н. Кӯҳистони Мастчоҳ 9,7 фоизи воридоти андозии ноҳияҳои номбурдаро ташкил намудааст.

Бояд ибраз намуд, ки дар маъмурикунии қарзи андоз бо назардошти ҳаҷми воридоти андозӣ ш. Гулистон ва н. Айнӣ пешсаф буда, н. Зафаробод, н. Мастчоҳ ва н. Кӯҳистони Мастчоҳ нисбатан дар

бартарафсозии бақияи қарзи андоз ғайрифаъол мебошанд. Дар боқимонда шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар давраи таҳлилӣ бақияи қарзи андоз нисбат ба воридоти умумии андозҳо дар соли охири таҳлилӣ аз 2 фоиз камтар мебошад. Аз ин нигоҳ метавон баён намуд, ки шаҳру ноҳияҳои ғайрифаъол дар ҷамъоварии қарзи андоз бояд аз таҷрибаи ш. Гулистон ва н. Айнӣ истифода намоянд. Ин яке аз роҳҳои вусъатдиҳии иқтисодии андоз дар ин шаҳру ноҳияҳо ва вилояти Суғд мегардад.

Ҳамин тавр метавон баён намуд, ки дар асоси коҳиш додани қарзи андоз имконияти васеъ намудани иқтисодии андозии вилояти Суғд мавҷуд мебошад. Дар шароити ҷой доштани масъалаи тавозунии буҷети минтақа ва буҷетҳои шаҳру ноҳияҳои он пеш аз ҳама бо роҳи афзун намудани воридотҳои андозӣ имконпазир аст. Бо мақсади вусъатдиҳии иқтисодии андозии минтақа мукамалгардонии ҷораҳои мамӯӣ ва фишангҳои сиёсати андозии минтақа зарур мебошад. Қайд кардан бо маврид аст, ки тибқи натиҷаи таҳлилҳои анҷомдодашуда дар вилояти Суғд дар соли 2024 чун дигар солҳо (ҷадвали 2.2.) ҳисаи воридотҳои андозӣ дар МММ афзоиши қонеъкунанда надорад (дар солҳои таҳлилӣ 13,4-14,1 фоизро ташкил намудааст). Ин тақозо менамояд, ки бо назардошти таҳлилҳои анҷомдода дар ин зербоби таҳқиқот роҳҳои афзун намудани воридоти андозӣ ва вусъатдиҳии иқтисодии андозии вилояти Суғдро муайян намоем, инчунин механизми самараноки маъмурикунонии андозро дар ин самт таҳия намоем.

«Бо назардошти он ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низомии андозу буҷет дузинагӣ мешаванд, маъмурикунонии андозро низ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақаю ҳудудҳои маъмурии он баррасӣ намудан зарур аст»[90]. Аз он нуқтаи назар ки ҳиссаи назарраси даромади буҷетҳои маҳаллиро дар ҳудуди вилоят андозҳо (80-90%) ташкил медиҳанд, мақоми маъмурикунонии андоз ва самаранокии амалигардонии он дар чунин ҳолат меафзояд.

Арзёбии маъмурикунонии андоз имкон дод, ки унсури асосии онро дар сатҳи минтақа муайян намоем:

1. Банақшагирии андоз дар минтақа ва ҳудудҳои маъмурии он.
2. Иқтидори андозии минтақа ва шахру ноҳияҳои он.
3. Сиёсати андози минтақа.

Банақшагирии андоз қисми муҳими раванди андоз мебошад, ки дар худ фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидораи маҳалӣ, инчунин андозсупорандагону агентҳои андозро оид ба муайянкунии андозаи воридоти андози иқтисодӣ асоснокшуда ба сатҳи муайяни зинаи буҷет, инчунин пардохти пешбинишудаи андози субъекти алоҳидаи соҳибкорӣ дар вақти додашударо дарбар мегирад.

Банақшагирии андоз дар маҷмӯи ин чараҳои маҷмӯӣ ва бисёромилаи муайянкунии маблағи эҳтимолӣ ва сохтори воридоти андоз ба буҷет дар давраи оянда мебошад. Баланд бардоштани самаранокии банақшагирии андоз яке аз самтҳои муҳими сиёсати андоз дар шароити муосир махсуб меёбад.

Тавре таҳлилҳои амалишуда далолат медиҳанд дар шароити вилояти Суғд тақомули банақшагирии андоз самти муҳими сиёсати андози минтақа боқӣ мемонад. Зеро дар нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва воридоти воқеии андоз дар ҳудуди вилоят тафовути назаррас дида мешавад. Хосатан вақте, ки сухан дар бораи нишондиҳандаи нақшавӣ ва воридоти воқеии аксизҳо меравад метавон баён намуд, ки тақомули механизми банақшагирии аксизҳо дар мақомоти андози вилояти Суғд тақозо мегардад.

Бинобар ин таҳияи тарзи нави арзёбии миқдорию сифатии системаи банақшагирии андоз дар асоси манбаи андози воқеӣ ва иқтидори андози як қатор андозҳо дар ҳудуди вилояти Суғд (маҳаллию минтақавӣ) аҳамияти хосаро пайдо мекунад.

«Дар раванди банақшагирии андоз дар сатҳи минтақа бояд ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба монанди: даромаднокии миёнаи соҳавӣ дар минтақа, аҳолии иқтисодан ғайол аҳамият дод»[119], аз ҷумла шумораи умумии корхонаҳои ғайол дар минтақа, сатҳи музди меҳнати миёнасоҳавӣ, шумораи умумии воситаҳои нақлиёт аз рӯи қайди давлатии

онҳо, масоҳати умумии замин аз ҷумла заминҳои кишти лалмӣ ва заминҳои барои мақсадҳои ба фаъолияти кишоварзӣ истифоданашаванда аҳамияти хоса дода шавад.

Аз рӯи мушоҳидаҳои мо, механизми минтақавии ташкил ва амалигардонӣ банақшагирии андоз бояд чунин бошад (ниг. расми 3.1).

Расми 3.1. Механизми ташкили банақшагирии андоз дар низоми маъмурикунонии андози минтақа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти дастрасшуда

Дар шароити вилояти Суғд чунин масъалаҳои тақомули банақшагирии андозро бо мақсади вусъатдиҳии иқтисодии андозии минтақа тасниф намудан дуруст меҳисобем:

1. Дар раванди банақшагирии андоз эътибори хоса ба асоснокии иқтисодии нишондиҳандаҳои нақшавии ҳар як намуди андоз дар минтақа ва маҳалҳои он.

2. Дар фаъолияти мақомоти ваколатдори давлатӣ пеш бурдани ҳисоби нишондиҳандаҳои иттилоотие, ки дар вақти арзёбии иқтисодии андозии минтақа ва маҳалҳои он заруранд.

3. Истифодаи усулҳои комилан мутобиқи арзёбии иқтисодии андозии минтақа ва маҳалҳои он, ки илман ва амалан асоснок шудаанд.

4. Таҳлили натиҷаи имтиёзҳои андоз дар минтақа вобаста ба намудҳои андоз ва соҳаҳои иқтисодӣ ва дар ин замина муайян намудани имтиёзҳои бесамар дар минтақа бо мақсади аз байн бурдани онҳо.

5. Ба назар гирифтани маблағи бақияи қарзи андозҳо дар вақти муайян намудани андозаи воридоти нақшавии андозҳо дар вилояти Суғд ва шаҳру ноҳияҳои он.

6. Дар раванди банақшагирии андоз дар минтақа арзёбии иқтидори саноат ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ, иқтидори истеҳсолии корхонаҳо ва миқдори андозсупорандагон, иқтидори гардиши савдои берунӣ, иқтидори сармоягузорию инноватсионӣ ва ғайра зарур мебошад.

Раванди вусъатдиҳии иқтидори андозро муаммоҳои маъмурикунонии андоз метавонанд ҳалалдор созанд: «дурустии натиҷаи амалҳо дар модулҳои хизматрасониҳои электронии мақомоти андоз (масалан ҳисобкунаки андоз), саҳеҳии маълумоти дастурамалҳои тартиби ҳисоб ва пардохти андозҳо, дастрасӣ ба хизматрасониҳои алоқаи барқии арзон ва босифат, инчунин ҳатмӣ намудани фанни андоз ва андозбандӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, олий ва олиии касбӣ»[4-М].

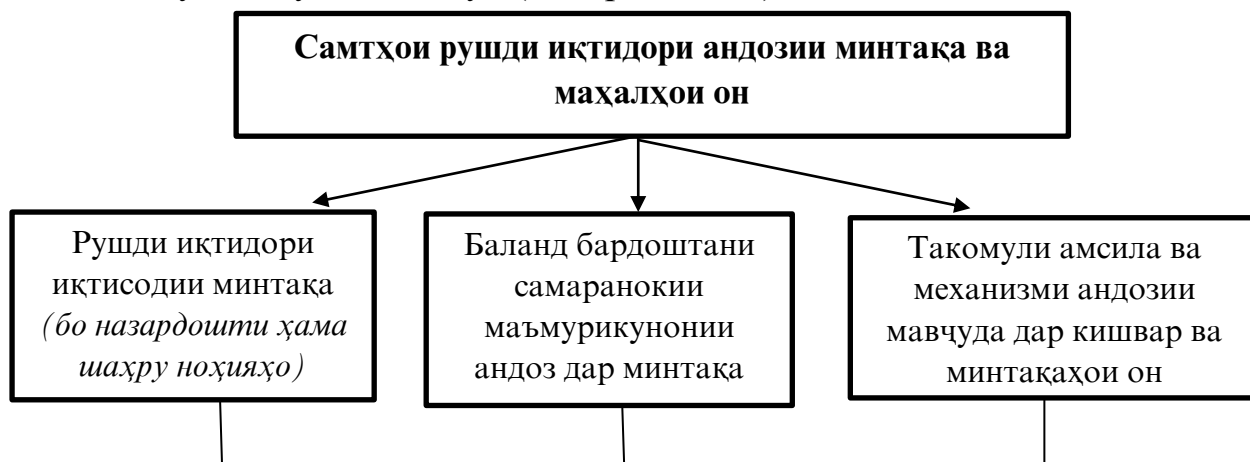
Тавре дар доираи тадқиқот муайян карда шуд иқтидори андоз ин маблағи эҳтимолии воридоти андоз ба низоми буҷети кишвар дар давраи муайяни вақт бо назардошти сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа маҳсуб меёбад.

Иқтидори андоз ду ҷанбаи муҳим дорад, манбаҳои андозии муайяншуда ё ин ки андозбандишаванда ва имконпазир эҳтимолияти ситонидани андоз мавҷуд мебошад.

«Ҳамин тавр, иқтидори андоз метавонад боиси муайян намудани ҳаҷми воридоти андоз дар минтақа, аз ҷумла имконияти афзоиши он бо назардошти ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, миқдори корхонаю ташкилот ва соҳибкорони инфиродӣ дар минтақа, ҳаҷми сармоягузорӣ ба иқтисодиёти минтақа гардад»[158]. Иқтидори андоз ва маъмурикунонии андоз бо ҳам комилан вобастагӣ доранд. Ҳангоми

татбиқи сифатноки маъмурикунонии андоз эҳтимолияти зиёди амалигардонии иқтидори андози ин ё он ҳудуди маъмурӣ вучуд дорад, ки дар ҳаҷми даромади буҷети минтақа инъикос мегардад [83].

Дар асоси таҳқиқоти анҷомдодашуда дар ҷаҳорҷӯбаи кори диссертатсионӣ чун унсури муҳими маъмурикунонии андози минтақа самтҳои рушди иқтидори андозии минтақаро дар шароити вилояти Суғд метавон чунин муайян намуд (ниг. расми 3.2).

Расми 3.2. Самтҳои асосии механизми васеъкунии иқтидори андози вилояти Суғд

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти дастрасишуда

Бо назардошти хусусиятҳои ташаккул ва амалигардонии иқтидори андози вилояти Суғд ва шахру ноҳияҳои он метавон чунин самтҳои васеъкунии иқтидори андозро дар раванди татбиқи сиёсати андози минтақа ба мадди назар гирифт:

1. Афзун намудани ҳаҷми сармоягузории ватанию хориҷӣ дар минтақа, зеро дар шароити муносири вилояти Суғд сармоягузорӣ ба баъзе соҳаҳо солҳои охир қишлоқ аст (бо назардошти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ).

2. Афзоиш додани шумораи андозсупорандагони воқеан ҷаъолияткунанда, ҷӣ шахсони ҳуқуқӣ ва ҷӣ соҳибкорони инфиродӣ дар ҳудуди минтақа, ки дар оянда иқтидори андозро васеъ мегардонад.

3. Вусъатдиҳии инфрасохтори истехсолӣ дар вилоят, ки боиси афзоиши иқтидори истехсолӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти минтақа шуда, манбаи андози андозҳои низомсоз васеъ мегардад.

4. Такмили механизми ҷамъоварии андоз, дар шаҳру ноҳияҳои минтақа ва пурзӯр намудани хизматрасониҳои электронии мақомоти андоз дар заминаи рақамикунонии иқтисодиёти минтақа.

5. Дарёфти механизмҳои танзими бақияи қарзи андоз дар шаҳру ноҳияҳое, ки ҳиссаи қарзи андоз дар воридоти воқеии андоз назаррас мебошад.

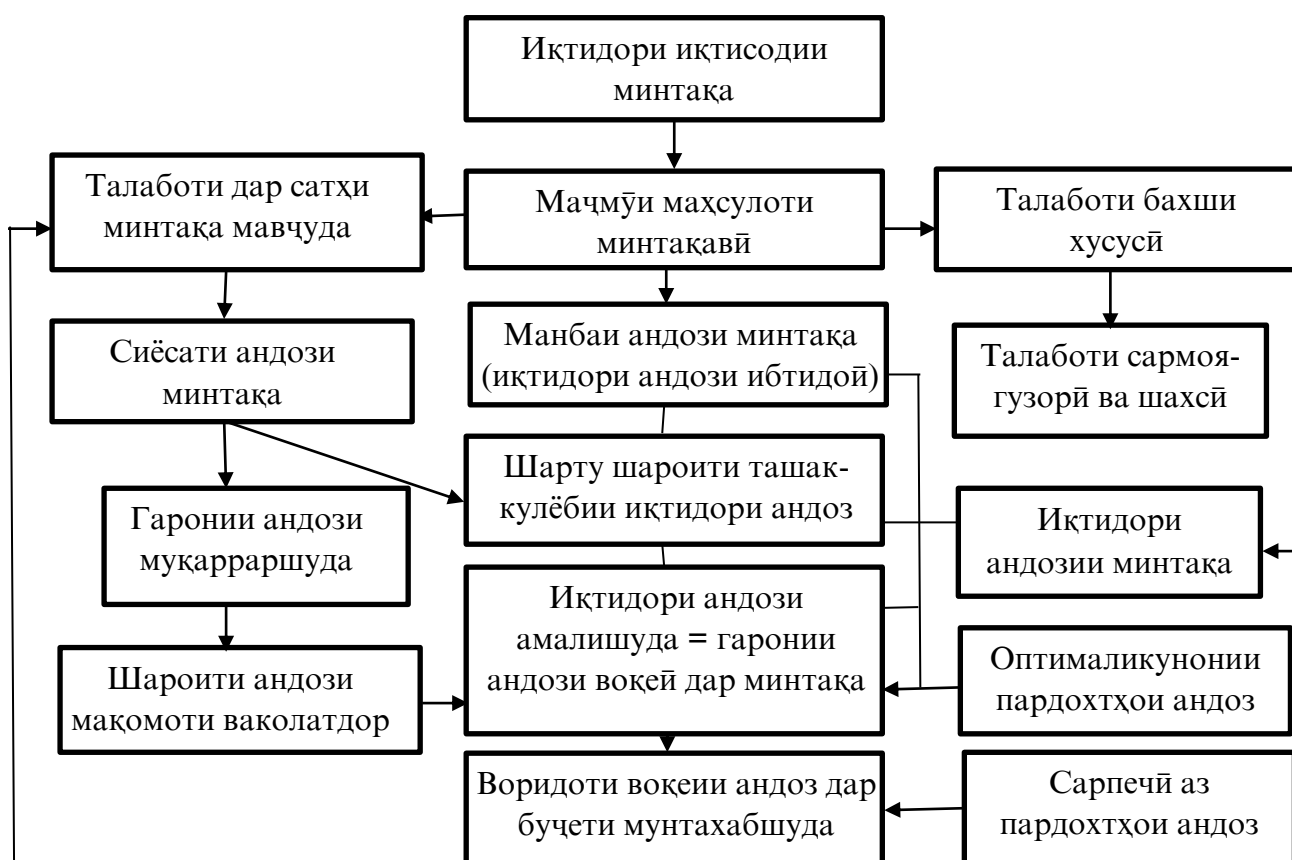
6. Баланд бардоштани самаранокии санҷишҳои андоз дар заминаи коҳиш додани шумораи санҷиши андозсупорандагони бомасъулият ва иҷрои саривақтии андозу ҷаримаҳои дар рафти санҷишу назорати андоз барилова ҳисобшуда.

7. Баланд бардоштани маърифати андоз дар минтақа, бо роҳи бозҳам зиёд намудани семинару маҳфилҳои машваратӣ-маърифатӣ, инчунин шарҳи аҳамияти андозсупории субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба андозсупорандагон тариқи воситаҳои ахбори омма ва ғайраҳо.

Яке аз роҳҳои афзоиши иқтидори андозии минтақа ва ҳосатан воридоти андоз ин баланд бардоштани маъмурикунонии андоз аз истифодабарандагони захираҳои табиӣ мебошад. Зеро дар давраи таҳлилӣ дар ҳудуди вилояти Суғд маъмурикунонии андози мазкур нисбати дигар андозҳо дар сатҳи паст қарор дорад. Аммо бояд иброз намуд, ки имконияти вусъатдиҳии иқтидори андоз аз истифодабарандагони захираҳои табиӣ дар минтақа мавҷуд мебошад. Баробари ин дар ҳудуди вилоят дар давоми даҳ соли охир объектҳои ғайриманқули зиёд бунёд гардида, аксари онҳо чун манбаи андозбандӣ баҳисоб намераванд. Гарчанде, ки воридоти андоз аз амволи ғайриманқул дар ҳудуди минтақа афзоиш меёбад суръат бахшидан ба васеъ шудани манбаи андозбандии объектҳои ғайриманқул ба иқтидори андози вилояти Суғд боис мегардад.

Дар натиҷаи таҳлили анҷомдодашуда дар таҳқиқоти мазкур метавон баён намуд, ки муттавозунии буҷетҳои маҳаллӣ бо роҳи тақмили иқтисодии андозии минтақа, маъмурикунонии он тақомули муносибатҳои байнибуҷетӣ ва инчунин дар натиҷаи мукамалгардонии санҷиши андоз, коҳиш додани бақияи қарзи андозҳо ва аз байн бурдани имтиёзҳои андозии бешумар имконпазир мегардад.

Ҳамин тавр, васеъ намудани иқтисодии андозии минтақа тақозо менамояд, ки ба якҷанд масъалаҳои ғайриқонунии иқтисодӣ ва ғайриқонунии ташкили ғайриқонунии мақомоти ваколатдор эътибори ҷиддӣ дода шавад. Дар шароити вилояти Суғд ва шаҳру ноҳияҳои он вусъатдиҳии иқтисодии андоз ба назар гирифтани маҳз масъалаҳои дар боло баррасишударо тақозо менамояд. Раванди ташаккул ва амалигардонии иқтисодии андозии минтақа бо назардошти хусусиятҳои хоси иқтисодиёти минтақа татбиқ гардида дар шароити вилояти Суғд метавонад тасвири хоса дошта бошад (ниг. ба расми 3.3).

Расми 3.3. – Механизми ташаккули ва амалигардонии иқтисодии андозии минтақа.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дигар унсури муҳиме, ки ба самаранокии маъмурикунонии андоз дар низоми вусъатдиҳии иқтидори андозии минтақа таъсир мерасонад ин сиёсати андози амалишаванда маҳсуб меёбад. «...Аммо, фаромӯш набояд кард, ки сиёсати андоз бояд бо ба мадди назар гирифтани рағбати давлат ва андозсупорандагон бунёд шавад»[71].

Вазифаи асосии сиёсати андоз аз ҷумла сиёсати андози минтақа тақомули қонунгузорию андоз, муносибгардонию имтиёзҳои андоз, оқилона намудан ва баланд бардоштани сатҳ ва сифати маъмурикунонии андози минтақа маҳсуб меёбанд.

Дар асоси таҳқиқи андҷомдодашуда мувофиқи мақсад меҳисобем, ки барои ташаққул ва амалигардонию оқилонаи иқтидори андози минтақа тавассути тақмили сиёсати андоз чунин чораҳои муҳими самарабахш ба мадди назар гирифта шаванд:

- бунёди низоми самараноки сафарбарсозии даромадҳои андозии буҷети мунтахабшуда дар минтақа бо роҳи рушд додани вазъи умумии иқтимоию иқтисодӣ дар минтақа, инчунин истифодаи механизми қонунигардонидани даромади субъектони хоҷагидор ва аҳоли, молу мулки онҳо, коҳиш додани бақияи қарзи андоз дар баъзе аз шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд, вусъатдиҳии иқтидори андоз бо воситаи васеъ намудани манбаи андоз ва тақвияти воридотҳои воқеии андоз;

- тақвият бахшидани ҳавасмандгардонию андозии фаъолияти инноватсионӣ-сармоягузорию субъектони хоҷагидорӣ, ки дар оянда ба вусъатёбии иқтидори андоз таъсири мусбӣ мерасонад, инчунин беҳтарсозии имтиёзҳои андозӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ ва аз байн бурдани имтиёзҳои андозии ғайрисамаранок;

- тақмили механизми маъмурикунонии андоз ва баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносии кормандони мақомоти андоз ва маърифатнокии андозии андозсупорандагон чиҳати таъмини воридоти андозӣ ба буҷет ва коҳиш додани бақияи қарзи андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилоят (истифодаи таҷрибаи ш. Гулистон ва н. Айнӣ дар ин самт), таъмини самаранокии назорати андоз.

Дар раванди такомули сиёсати андозии кишвар ва минтақа, ки боиси вусъатёбии иқтидори андозии минтақа мегардад, тавсияҳои зеринро дар фаъолияти мақомоти андоз муҳим мешуморем:

1) Таҳия ва татбиқи барномаҳои буҷетӣ-андозии самаранок, ки тақвияти сиёсати андозӣ ва пешгирии номувозинатии буҷетиро дар минтақа пешбинӣ ва таъмин менамояд. Мукамалгардонии сиёсати андозиву буҷетӣ дар асоси принципҳои муташаккил ва натиҷабахш. Дар қисми даромади буҷети минтақа ҳиссаи зиёди андозҳо аз вусъатдиҳии иқтидори андоз ва дар як вақт таъмини амнияти андозӣ дарак медиҳанд. Аз ин лиҳоз барои беҳтар кардани руҳияи қорӣ ва вусъатдиҳии фаъолнокии сармоягузорӣ дар минтақа бояд эътибори ҷиддӣ дода шавад.

2) Таҳия ва амалигардонии барномаву санадҳои меъёрие, ки ба маҳдудсозии баҳши пинҳонии иқтисодиёт нигаронида шудаанд. Ин самти сиёсати андоз ба тақвияти самарнокии сатҳи ҷамъоварии андозҳо тавассути мукамалгардонии маъмурикунонии андоз ва истифодаи пурраи иқтидори андозии минтақа мусоидат менамояд. Дар ин самт бояд мукамалгардонии мақсадноки низоми андозбандӣ ва унсурҳои он ба роҳ монда шуда, гаронии андоз ба андозсупорандагони бомасъулият тариқи зиёд намудани онҳо тадриҷан коҳиш дода шавад.

3) Такмили идоракунии иқтидори андоз тариқи таҳия ва татбиқи барномаҳои амлигардонии сиёсати андозии минтақа. Қоркарди барномаҳои афзалиятноки амалигардонии сиёсати давлатии андоз бо ҳадафи ташаккул ва татбиқи пурраи иқтидори андозии минтақа.

4) Таҳияи концепсияи идоракунӣ ва ташаккулу амалигардонии иқтидори андозии минтақа бо мақсади асоси методологӣ доштани вусъатдиҳии иқтидори андоз ва мутобиқати он бо дигар самтҳои сиёсати андоз. Бо мақсади таъмини рушди устувори иҷтимоию иқисодӣ ва таъмини мустақилияти молиявӣ дар сатҳи давлат ва минтақаҳои алоҳидаи он.

5) Амалӣ намудани чораҳо бо мақсади пешгирии гаронии андози андозсупорандагони бомасъулият. Такмили сиёсати андоз бо мақсади пешгирии баромадани сармоя аз иқтисодиёти минтақа ба хориҷӣ кишвар ва муайян намудани манбаи андози ғоида ки бо нархгузорию трансфертӣ алоқаманд аст. «...Дарёфти камбудихоӣ қонунгузорию андоз дар ин самт ва манзури он ба мақомоти болоӣ бо мақсади тақомули сиёсати андоз дар ин самт. Инчунин бо мақсади пешгӯишавандагии сиёсати бучетию андозӣ ва иқтидори андозии минтақа, баланд бардоштани самаранокии маъмурикунонии андоз даромадҳои ғайринадозӣ бояд дар заминаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқие рӯёнида шаванд, ки шароит ва механизмҳои ягонро муқаррар мекунанд»[143]. Дигар самти пешгирии афзоиши гаронии андоз ба андозсупорандагони бомасъулият ин баҳисобгирӣ ва арзёбии имтиёзҳои андоз дар минтақа вобаста ба намудҳои андоз ва соҳаҳои иқтисодиёт мебошад, ки бо аз байн бурдани имтиёзҳои бесамар вобаста мебошад. Баҳогузорию имтиёзи андоз дар минтақа аз як ҷониб гаронии андози андозсупорони бомасъулиятро пешгирӣ намояд аз ҷониби дигар ба вусъатёбии иқтидори андози минтақа мусоидат менамояд.

6) Бо мақсади ҳавасмандгардонии андозии ғайринокии сармоягузорӣ ва инноватсионии субъектони соҳибкорӣ дар минтақа дар мувофиқа бо мақомоти ваколатдор таҳия ва тақвияти барномаҳои давлатӣ дар самти низомии андозбандӣ, инчунин андешидани чораҳо баҳри вусъатдиҳии иқтидори андозии вилояти Суғд ва ба амал баровардани ҳадафҳои стратегии давлат.

Бинобар ин метавон хулоса кард, ки вусъатдиҳии иқтидори андозии минтақа дар асоси мақамалгардонии низомии андозбандӣ ва ба эътибор гирифтани унсурҳои таъсиррасон амалӣ мегардад.

3.2. Пешгӯикунӣ ва ҳаддикунонии истифодаи иқтидори андоз дар рушди минтақа

Дар рушди минбаъдаи омилҳои иҷтимоию иқтисодии минтақа пешбиникунии ва ҳаддикунонии истифодаи иқтидори андоз аз масъалаҳои муҳим ва калидӣ арзёбӣ мегардад. Барои амалӣ намудани пешбиникунии ва ҳаддикунонии иқтидори андозии минтақа истифодаи усулҳои комилан мутобиқи арзёбии иқтидори андоз бо назардошти хусусиятҳои хоси минтақа амалӣ карда мешавад. Ба ин раванд як гуруҳ омилҳо, ки дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқот муҳокима гардиданд, таъсир мерасонанд ва онҳо аз эътибор дур нахоҳанд монд.

Зеро иқтидори андозии минтақа дар худ аз як ҷониб имконияти минтақаро оид ба рушди манбаи андоз (даромад, ғоида, моликият ва дигар натиҷаҳои фаъолияти иқтисодӣ), ҷалби соҳибкорони нав ва андозсупорандагонро ифода намояд, аз ҷониби дигар бо маҳорати баланд истифодаи имкониятҳои мавҷуда дар ҷамъоварии андозҳо ва воридоти андоз ва сатҳи маъмурикунонии андозро ифода менамояд. Дар ин ҷо нишондиҳандаи ҳулосакунанда андозаи воридоти андоз нисбати маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ, ҳисаи иқтисодиёти пинҳонӣ, сатҳи ҷамъоварии андозҳо, андозаи пардохтҳои андозӣ ба ҳисоби як истиқоматкунанда метавонанд хизмат кунанд [130].

Ба пешгӯикунӣ ва истифодаи ҳаддиаксари иқтидори андозии минтақа хусусиятҳои хоси ситонидан ва манбаи андози ҳар як намуди андозу пардохтҳо таъсир мерасонад. Қабл аз он ки ояндабинӣ ва истифодаи самараноки ҳаддиаксари иқтидори андозро дар рушди низоми омилҳои иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд маври арзёбӣ қарор диҳем, моро зарур аст, ки андозҳои буҷетташқилкунандаро таҳқиқ намоем.

Минтақаҳо ба андозҳои ҳаҷми воридоти зиёд ва устувор дошта ниёз доранд ва яке аз онҳо андоз аз даромади шахсони воқеӣ мебошад. Таҳлили анҷомдода муайян намуд, ки ҳиссаи ин намуди андоз дар воридотҳои андозии минтақа дар солҳои 2019-2024 бештар аз 22,8

фоизро ташкил медиҳад ва гарчанде, дар раванди маъмурикунонӣ бақияи қарзи андози дар ин намуди андоз дида мешавад. Аммо, бояд фаромуш накард, ки иқтидори андози андоз аз даромад аз поёнравӣ ва рушди иқтисодиёти минтақа вобаста аст. Дар ҳолати поёнравии иқтисодиёт ва ҳамчун андози танзимкунандаи буҷети маҳаллӣ муайян намудани андоз аз даромад иқтидори андозии минтақа поён рафта буҷети маҳалҳои минтақа ба трансфертҳои буҷети ҷумҳуриявӣ бо мақсади ҷуброни талофии даромади андоз эҳтиёҷ пайдо мекунанд. Инчो бояд зикр намоем, ки андоз аз даромад дар шароити вилояти Суғд ҳамчун андози танзимкунандаи даромади буҷети маҳаллӣ истифода мегардад. Таҳлилҳо дарак медиҳанд, ки тайи солҳои 2019-2024 воридоти андоз аз даромад афзоиш ёфта, аммо қисми банақшагирифтаи ин андоз дар вилояти Суғд дар соли 2019 пурра иҷро нагардидааст. Аз ин лиҳоз барои ба вучуд наомадани номутавозинии буҷети маҳал идоракунии иқтидори андози даромад ва вусъатдиҳии манбаи ин намуди андоз бо роҳи зиёд намудани ҷойҳои корӣ, баланд бардоштани шугли пурмахсул, аз байн бурдани фаъолияти ғайрирасмӣи кормандони кироя ва ғайра таъмин карда шавад.

Бо таъсири бӯҳрони иқтисодии солҳои охир ва паҳн гардидани бемории сироятии COVID 19 дар кишвар ва минтақаҳои он аз ҷумла вилояти Суғд шумораи зиёди шахсони ҳуқуқи фаъолият набурданд, ки ин ба беш аз 100 млн. сомонӣ коҳиш ёфтани ҳаҷми адо аз ғоида (бештар аз 15 ғоизи воридот аз андози ғоида) дар соли 2020 нисбати соли 2019 оварда расонид. Инчунин дар соли 2024 нақшаи воридоти андоз аз ғоида дар ҳаҷми 88,8 ғоиз иҷро гардид, ки беш аз 141,3 млн. сомонӣ коҳиш ёфта, 2,4 ғоизи даромади андозии буҷети давлатии вилоятро ташкил медиҳад. Баробари ин таҳлилҳои анҷомдода дар таҳқиқоти мазкур дарак медиҳанд, ки тайи солҳои 2019-2024 ғоидаи софи корхонаю ташкилотҳо тадриҷан коҳиш ёфта истодааст. Аз ин ғуфтаҳо бар меояд, ки воридоти андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ ва иқтидори ин намуди андоз низ аз ҳолати иқтисодиёт дар мамлакат вобаста мебошад.

Инчунин фоида нишондиҳандае мебошад, ки бо воситаи ҳисоботи муҳосибӣ хеле қалобона иваз намудани он имкон дорад. Манбаи андоз аз фоида хусусияти зудтағйирёбӣ дорад ва истифодаи он ба сифати андози вобасташуда ба буҷети ҷумҳуриявӣ хатарафзо мебошад. Баробари ин ҳоло дар таҷрибаи ширкатҳои фаромиллӣ интиқоли манбаи андоз аз фоида чун воситаи муҳими сарпечӣ аз андоз ва ҳаддиаксар намудани фоидаи онҳо маҳсуб меёбад.

ААИ дар иқтидори андози вилояти Суғд ҳисаи назаррас дорад ва иҷрои он дар солҳои охир дар сатҳи зарурӣ таъмин карда мешавад. Яъне нишондиҳандаҳои нақшавӣ дар вилояти Суғд пурра иҷро шудаанд. Ин андоз барои иҷрои вазифаи фискалӣ хеле қулай мебошад. Зеро манбаи андози устувор дорад ва аз хароҷоти материалӣ хеле кам вобаста мебошад. Андозҳо ба низоми буҷет дар дилҳо вақти фурӯши молҳои тайёр ва иҷрои кору хизматрасонӣ ва ҳамчунин аз нав фурӯхтани молҳои тайёр пардохта мешаванд. Сарпечӣ аз ин андоз нисбат ба дигар андозҳои мустақим хеле мушкил мебошад. Аз ҷониби дигар ба сифати андози танзимкунандаи буҷети маҳаллӣ истифода намудани ин андоз дар рушди минтақа ва таъмини амнияти андоз боис мегардад.

Андоз аз истифодабарандагони захираҳои табиӣ яке аз андозҳои ҳисаи назаррас дошта дар минтақа маҳсуб меёбад. Ҳисаи ин намуди андоз дар давраи таҳлилӣ бештар аз 15 фоизи воридотҳои андозро дар минтақа дарбар мегирад. Хусусияти хоси ин андоз дар он мебошад, ки бо баробари афзоиши сармоягузориҳо ва истифодаи конҳои мухталиф андозаи андоз хусусан маблағи бонуси обунавӣ афзоиш меёбад.

Аз ин гуфтаҳо чунин хулоса намудан мумкин аст, ки ҳамчун андози танзимкунанда истифода намудани андоз аз даромад новобаста аз тамоюли афзоянда доштани воридоти он амнияти андозро буҷетии минтақаро метавонад ҳалалдор созад. Аз ин лиҳоз вусъатдиҳии иқтидори андоз аз даромад бояд самти муҳими сиёсати андозу буҷети минтақа боқӣ монад. Вале барои аз байн бурдани хавфи номувозинатӣ дар буҷетҳои маҳаллӣ дар ҳудуди вилояти Суғд бояд андоз аз

истифодабарандагони захираҳои табиӣ ва андоз аз ғоида низ бо таносуби муайян чун андозҳои танзимкунандаи даромадҳои низоми буҷетӣ истифода шаванд.

Тавре дар зербоби гузашта баррасӣ намудем дар шароити вилояти Суғд барои истифодаи ҳаддиаксари иқтисодии андоз таҳияи барномаи рушди иқтисодии андозии минтақа зарур аст. Ин барнома бояд ба барномаҳои алоҳида, ки ҷанбаҳои мухталифи он ва давраҳои гуногунро дарбар гирад. Барнома ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 бояд мутобиқ карда шавад.

Мо чунин меҳисобем, ки мундариҷа ва сохтори Барномаи рушди иқтисодии андозии минтақа чунин самтҳои рушди иқтисодии андозро дар вилояти Суғд бояд фарогир бошад: [143]

1) Ҳадафҳои калидӣ ва вазифаҳои афзалиятноки сиёсати молиявӣ андозии минтақа ҷиҳати ташаккул ва вусъатдиҳии иқтисодии андозии минтақа, ки боиси самаранокии омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мегардад, барои таҳкими мустақилияти молиявии минтақаҳо шароит фароҳам меорад ва тақвияти механизми ҷалб ва сафарбарсозии даромадҳои буҷети минтақаро таҳким мебахшад. Ҳамзамон, татбиқи ин самтҳо ба ташкили низоми устувори андозбандӣ дар сатҳи маҳал мусоидат менамояд. Қайд кардан бомаврид аст, ки таҳкими сифати идораи молияи ҷамъиятӣ яке аз самтҳои афзалиятноки дигаргунсозии иқтисодиёти миллии ва минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Дар заминаи тақмили низоми андозбандӣ ва густариши имкониятҳои фискалӣ татбиқи он имконпазир мегардад. Бо назардошти ин, зарурати гузаронидани таҳлил ва таҷдиди самтҳои калидии сиёсати андозии минтақа, инчунин танзими сохтори воридоти пардохтҳои андозӣ дар вилояти Суғд ба миён меояд. Ин иқдом ба мақсади сафарбаркунии самараноки захираҳои молиявӣ ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) ва асосноккунии манбаҳои нави даромад равона шудааст.

Боиси қайд аст, ки дар сатҳи минтақа муҳимияти санади банақшагирӣ ва стратегии рушд, ки дар боло зикр намудем аз як зумра ҷанбаҳо вобаста мебошад:

- густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва тақмили иқтисодиёт, ки навосозии механизми амалигардонии сиёсати иқтисодию иҷтимоиро дар сатҳи миллий ва минтақаҳо тақозо менамояд;

- ба вучуд омадани шароити мусоиди иқтисодӣ барои афзоиши иқтидори андоз ва баланд бардоштани устувории низоми буҷет дар кишвар ва минтақаҳои он вобаста ба зарурати таъмини тавозунии вазъи макроиқтисодӣ ва ташаккули қоидаҳои нави муносибатҳои байнибуҷетӣ;

- амалӣ намудани таҷдиди низоми андоз ва ворид намудани тағйиротҳо ба қонунгузориҳои давлатӣ, ки анҷом додани корҳои дақиқро оид ба тақмили қонунгузориҳои андозу пардохтҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд;

- дар қонунгузориҳои амалкунанда мавҷуд набудани критерияҳои дақиқ, ки имкони ташкили корхоро оид ба афзун намудани иқтидори андоз дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ медиҳанд.

2) Арзёбии вазъи иқтидори андози вилояти Суғд. Дар ин қисми Барномаи пешниҳодшаванда бояд ба давраҳои пайдоршавӣ ва ташаккулёбии сиёсати минтақавии андоз иттилои конкретӣ дода шавад. Тағйироти ба миён омада ва сабабҳои он дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамзамон дар минтақа бояд шарҳ дода шавад. Ба таъсири низоми андоз ба рағбати корхонаву ташкилотҳои қарзӣ ва сектори хориҷӣ барои сармоягузориҳои бахши воқеии иқтисодиёт, бунёди ҷойҳои кори нав ҷой доштани имтиёзи андоз бо нишон додани андозҳои алоҳида низ бояд маълумот дода шавад.

Иттилоот оид ба фаъолияти якҷояи мақомоти андоз ва андозсупорандагон оид ба иҷрои уҳдадориҳои онҳо, пардохти саривақтии андозҳо дар минтақа, инчунин нишон додани чораҳои конкретӣ, ки дар коҳиш додани қарзи андоз ва пурра аз байн бурдани қарздориҳо дар минтақа истифода шудаанд. Шарҳи механизми мониторинги ҳармоҳаи

пардохти андозҳо аз ҷониби андозсупорандагони миёна ва калон дар минтақа, ки иҷрои сифатноки ҷамъоварии андозро таъмин менамоянд. Дар ин ҳуҷҷати аҳамиятан муҳим бояд механизми солимгардонии молиявии корхонаҳои минтақа ва идоракунии берунаи корхонаҳои пардохтнопазир ва самарайи он дар афзоиши иқтидори андозии минтақа шарҳ дода шавад. Зеро буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ чун унсури муҳими сиёсати иқтисодии миллӣ ва минтақавӣ васоити муҳими солимгардонии иқтисодиёт ва тараққиёти молистеҳсолкунандагон мебошад.

«Ба мақсади тараққиёти иқтидори андозии минтақа рағбати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳал дар шаҳру ноҳияҳои вилоят дар афзун намудани даромади буҷети маҳаллӣ ва уҳдадории онҳо дар натиҷаи рушди иҷтимоию иқтисодии ҳудудҳо, тавозунӣ ва таъминнокии буҷет бояд тақвият дода шавад»[175]. Дар ин қисми Барнома инчунин зарур мешуморем, ки ба даромадҳои андозии мунтахабшудаи низоми буҷет ва имкониятҳои такмилёбии онҳо аз нигоҳи вобастагунӣ ба зернизоми муайяни буҷет ва чун андози танзимкунанда истифода намудан шарҳ дода шавад. Инчунин, иттилои зарурӣ ба вазъи воридотҳои ғайриандозӣ, механизми идоракунии онҳо дар минтақа, заминаи қонунгузории ин воридотҳо зарур мебошад. Дар ин санади меъёрӣ бояд ҳиса ва ҳаҷми андозҳои ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ воридшаванда дарҷ карда шаванд. Баробари ин зарур аст, ки шаҳру ноҳияҳои минтақа бо назардошти ҳисагузорияшон дар иқтидори андозии минтақа муайян карда шаванд ва маҳалҳои иқтидори андози паст дошта дар вақти таҳияи барнома дақиқ муайян карда шаванд.

Дар барнома дар заминаи таҳлилҳои амиқ бояд вазъи бақияи қарзи андоз дар минтақа ва шаҳру ноҳияҳои он, инчунин вобаста ба намудҳои андоз ва ҷаримаю ғоизҳои андоз, таносуби воридоти воқеии андоз ва бақияи қарзи андозҳо баррасӣ гардад.

Бояд дар заминаи таҳлил масъалаҳои ҷойдошта дар самти ташаккули қонунгузорию андоз, ки дар раванди андозбандӣ барои ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, андозсупорандагон ва сармоягузoron монеа эҷод менамояд.

Мутобиқи таҳқиқоти гузаронидашуда, дар мавриди иҷрои вазифаи вусъатдиҳии иқтисодии андозии вилояти Суғд дар барномаи номбурда ба заминаҳои зерин бояд диққати аввалиндараҷа дода шавад:

1. Ҳадафмандона афзун намудани даромади аҳоли ва хоҷагиҳои хонаводагӣ.

2. Бунёди шароит барои рушди сармоягузориҳо ба соҳаҳои иқтисодии минтақа.

3. Фароҳам овардани шароити кории даромаднок ва пурзӯр намудани ҳолати молиявӣ иқтисодии корхонаю ташкилотҳо.

4. Коркарди механизми нави дастгирии андозии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар минтақа.

5. Рушд ва ғайриқонунии баҳисобгирии давлатии амволи ғайриманқули шахсонӣ воқеию ҳуқуқӣ дар минтақа бо мақсади васеъ намудани манбаи андози ғайриманқул.

6. Мониторинги доимии қарздорӣ андоз ва ҷораҳои ғайриқонунии маъмурикунонии андоз барои коҳиш додани он ва аз байн бурдани бақияи қарзи андоз.

3) Самтҳои асосии амалигардонии барномаи тараққиёти иқтисодии андозии вилояти Суғд. Барои расидан ба ҳадафҳои барномаи мазкур арзёбии равишҳои зеринро муҳим мешуморем:

а) Амалигардонии сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи зинагии аҳоли ва дараҷаи баланди шуғл мусоидат намуда, ба афзоиши андоз аз даромад ва амволи ғайриманқули аҳоли оварда мерасонад. Баланд бардоштани натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ андозсупорандагони миёна ва калон, ки ба афзоиши воридоти андоз аз ғайриқонунии андозҳои ба корхонаҳо вобастабуда мусоидат менамояд. Амалӣшудани ҷораҳо барои шароити устувори

фаъолияти сармоягузoron дар худуди вилояти Суғд, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории самаранокиашон баланд. Дар минтақа барои тарақиёти иқтисодии андоз инчунин бояд ба бунёди шароити зарурӣ баҳри афзоиши истеҳсол ва фурӯши молҳои зераксизӣ, пеш аз ҳама нӯшокиҳои ташнашикан имконпазир мебошад ва бояд рақобатпазирии чунин истеҳсолкунандагон баланд бардошта шавад;

б) Тақомули минбаъдаи муносибатҳои байнибуҷетӣ дар сатҳи минтақа ва шаҳру ноҳияҳои он, ки ба вусъат додани рағбати мақомоти ҳудудораи маҳал дар иқтисодии иқтисодӣ ва андозии маҳалҳо;

в) Таҳлил ва пешниҳоди асоснок ба мақомоти ваколатдор оид ба тақомули қонунгузории андоз дар танзими муносибатҳои минтақавии андоз, ки ба иқтисодии андозии минтақа мусоидат менамояд ва масъалаҳои ҷойдоштаи раванди андозбандиро аз байн мебарад.

г) Беҳтар намудани маъмурикунонии андоз ва пешгирии имкониятҳои сарпечӣ аз пардохти андозҳо бо роҳи ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадами давлатҳои ҷаҳон ва амалигардонии назорати сангини ғаврий оид ба риояи меъёрҳои қонунгузории андоз аз ҷониби андозсупорандагон.

4) Натиҷаи мунтазирии амалигардонии Барномаи тарақиёти иқтисодии андоз дар вилояти Суғд. Дар барнома бояд натиҷаҳои дар оянда имконпазире, ки дар раванди амалигардонии барномаи таҳияшаванда ба даст оварда мешаванд бояд нишон дода шаванд. Ба назари мо амалкарди барномаи пешниҳодшаванда таҳти унвони «Барномаи тараққиёти иқтисодии андозии вилояти Суғд дар давраи солҳои 2026-2030» чунин натиҷаҳоро таъмин менамояд:

- ҷолибияти сармоягузорию дар минтақа зиёд менамояд ва самарнокии онро баланд бардошта ба зиёд шудани воридоти андоз ба буҷети мунтахабшуда мусоидат менамояд;

- афзоиши шумора ва объектҳои андозбандиро таъмин менамояд;

- бақияи қарзи андозҳо ва ҷаримаю ғоизҳои ҳисобшударо назаррас коҳиш медиҳад;

- такмили оқилонаи қонунгузории андозро бо назардошти сиёсати минтақавии андоз дар шароити вилояти Суғд таъмин менамояд;

- чун воситаи методӣ барои мақомоти ваколатдори соҳа татбиқи сиёсати андози минтақа ва ҷумхури истифода мешавад;

- истифодаи ҳаддиаксари иқтидори андозии вилояти Суғдро барои рушди самаранок ва устувори иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоиёт таъмин менамояд.

Дар асоси маълумотҳои дар ҷадвали 3.1 низомбандӣ шуда мо метавонем иқтидори андози вилояти Суғдро дар давраи миёнамуҳлат хусусан солҳои 2026-2030 ояндабинӣ намоем.

Ҷадвали 3.1. – Иқтидори иқтисодӣ ва андозии вилояти Суғд дар солҳои 2019-2024

СоЛ Нишондиҳанда	2019	2021	2022	2023	2024
МММ минтақаҳои кишвар (млн. сомонӣ)	68691,3	91932,0	108831,0	123026,8	146111,7
Уҳдадории андози минтақаҳо (ҳаз. сомонӣ)	16121500,0	18818738,6	20490742,3	24180182,9	27609302,6
МММ минтақаи Суғд (млн. сомонӣ)	20537,1	27465,4	31939,2	35177,4	42433,3
Воридоти воқеии андоз дар минтақа (ҳаз. сомонӣ)	2913306,6	3871560,3	4342049,4	4936531,6	5712725,6
Ҳаҷми имтиёзҳои андоз дар ҳудуди минтақа (ҳаз. сомонӣ)	890012,9	371 913,6	1820600,5	2130800,0*	2441000,0*
Ҳиссаи имтиёзи андоз дар воридоти андозҳо (бо фоиз)	30,5	9,6	41,9	43,1	42,7
Қарздории андози минтақа (ҳаз. сомонӣ)	105 354,7	88578,7	81063,8	84896,2	83704,0
Афзоиши қарздории андоз дар минтақа (ҳаз. сомонӣ)	-2021,6	-43225,7	-7514,9	3832,4	-1192,2
Мизони миёнаи андоз (бо фоиз)	23,5	20,4	18,8	19,6	18,8
Иқтидори андоз бо усули МММ (млн. сомонӣ)	4826,2	5602,9	6004,5	6894,7	7977,4
Иқтидори андози истифодашуда (бо %)	60,3	69,1	72,3	71,5	71,6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти [8], [10], [11], [172]

*Эзоҳ: нишондиҳандаҳои ҳаҷми имтиёзҳои андоз дар ҳудуди минтақа барои солҳои 2023 ва 2024 аз ҷониби муаллиф дар асоси усули миёнаи арифметикӣ пешбинӣ карда шудаанд.

Бояд иброз намуд, ки иқтидори андози пешбинишаванда дар асоси усули анъанавӣ ё худ МММ (мачмуи маҳсулоти минтақавӣ) муайян карда шудааст. Тавре арзёбии иқтидори андози вилояти Суғд дар асоси усули МММ шаҳодат медиҳад дар вилоят иқтидори андоз пурра истифода нашудааст ва он аз 60,3 то 72,3 фоиз дар панҷ соли охир истифода гардида, бештар аз 30 фоизи он бо таъсири иқтисодиёти пинҳонӣ, имтиёзҳои андоз ва бақияи қарзи андоз, инчунин коҳиш ёфтани манбаи андозбандӣ истифода нагардидааст.

Ҳоло мо метавонем, дар асоси маълумотҳои ҷадвали 3.1 пешгӯикунии МММ, воридоти андоз ва иқтидори андозии минтақаро дар давраи солҳои 2026-2030 анҷом диҳем. Барои ин мо аз усули регрессияи хаттӣ, ки дар пешгӯикунии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мусоид мебошад, истифода менамоем. Зеро ин тамсилаи пешбиниҳои якомила дар таҳқиқоти олими рус Гусарова О.М. ва Кузьменкова В.Д. [78], Рубашкина Г.В. [115] ва дигар муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ ба таври мукамал бо далелҳои кофӣ исбот гардидааст. Шакли тамсилаи регрессияи хаттӣ чунин аст:

$$\bar{Y}_t = a + b t \quad (3.1),$$

ки дар ин ҷо:

$\bar{Y}_t$ – ояндабинӣ барои давраи t ;

a – қиммати миёнаи нишондиҳанда дар n давраи вақт;

b – майли нишондиҳанда таҳти таъсири омили t ;

t – шумораи давраи вақти нишондодашуда аст.

Дар заминаи истифодаи маълумоти ҷадвали 3.1 мо метавонем МММ, ҳаҷми умумии андозҳои воридшаванда дар қисми даромади буҷети мунтахабшуда, иқтидори андозии пешбинишаванда ва иқтидори андозии амалишавандаро дар панҷ соли минбаъда барои минтақаи вилояти Суғд дурнамо кунем.

Боиси қайд аст, ки дар муодилаи регрессияи хаттии мавриди истифода қарордодаи мо $\bar{Y}_t$ ҳамчун нишондиҳандаи тамоюлҳои оянда

дар фосилаи муқарраргардида асоснок мегардад. Дар бештар мавридҳо ифодаи математикии омилҳои a ва b ба таври зерин тафсир мешаванд:

$$a = \frac{\sum Y}{n}; \quad b = \frac{\sum Yt}{\sum t^2};$$

дар ин ҷо:

Y - нишондиҳанда барои ҳар давраи вақти n ;

n – шумораи солҳо (аз 2019 то 2024)

Y_t – тамоили миёнаквадратӣ вобаста ба омилҳои t ва Y .

Дар ҷадвали 3.2 мо истифода аз нишондиҳандаҳои панҷ соли охир МММ барои солҳои 2026-2030 истифода аз амсилаи регрессияи хаттӣ муайян менамоем.

Ҷадвали 3.2. – Дурнамои маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ дар вилояти Суғд дар солҳои 2026-2030 (бо млн. сомонӣ)

Y – МММ (млн. сомонӣ)	t – омили вақт	Y_t	t^2	$\bar{Y}_t$ - (назариявӣ)	$Y - \bar{Y}_t$ - (майл аз меъёр)
20537,1	-2	-41074,2	4	21209,6	672,5
27465,4	-1	-27465,4	1	26360,04	-1105,36
31939,2	0	0	0	31510,48	-428,72
35177,4	1	35177,4	1	36660,92	1483,52
42433,3	2	84866,6	4	41811,36	-621,94
$\sum Y = 157552,4$	$t = 0$	$\sum Y_t = 51504,4$	$t^2 = 10$	$\sum \bar{Y}_t = 157552,4$	0,0
Дурнамои МММ дар вилояти Суғд дар солҳои 2026-2030					
Солҳо	Андозаи МММ	Омили a ва b			
2026	56118,03	$a = \frac{\sum Y}{n} = \frac{157552,4}{5} = 31510,48$ $b = \frac{\sum Yt}{\sum t^2} = \frac{51504,4}{10} = 5150,44$			
2027	64535,74				
2028	74216,10				
2029	85348,52				
2030	98150,80				

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Тавре додаҳои ҷадвали 3.2 нишон медиҳанд дар натиҷаи тағйироти ҷиддӣ ворид нашудан ба сиёсати минтақавии иқтисодӣ дурнамои афзоиши МММ дар вилояти Суғд барои солҳои 2026 то 2030 аз 56118,03 млн. сомонӣ ба 98150,80 млн. сомонӣ мерасад. Ин нишондиҳандаи МММ дар соли 2030 нисбат ба соли 2026 бештар аз 74,9 фоиз эҳтимолияти афзоишро дорад. Агар барномаи рушди иқтисодии андозии минтақа, ки бо рушди дигар ҷанбаҳои иқтисодӣ вобаста аст дар ин давра

таҳия ва амалӣ гардад ҳаҷми МММ метавонад боз назаррас афзоиш намояд.

Натиҷаи дурнамои афзоиши нишондиҳандаи МММ – и вилояти Суғд дар ҷадвали 3.5 ҷой дода шудааст.

Дар асоси маълумоти ҷадвали 3.1 ва истифодаи тамсилаи регрессияи хаттӣ дурнамои воридоти андозхоро дар вилояти Суғд барои давраи солҳои 2026 - 2030 ояндабинӣ менамоем (ҷадвали 3.3).

Ҷадвали 3.3. - Дурнамои воридоти андозҳо ба низоми бучет дар вилояти Суғд барои солҳои 2026-2030 (бо нархҳои 2030)

Y – андозҳо дар солҳо (ҳаз. сомонӣ)	t – омили вақт	Y _t	t ²	Ȳ _t - (назариявӣ)	Y- Ȳ _t - (майл аз меъёр)
2913306,6	-2	-5826613,2	4	3022474,34	-109167,74
3871560,3	-1	-3871560,3	1	3688853,77	182706,53
4342049,4	0	0	0	4355233,2	-13183,8
4936531,6	1	4936531,6	1	5021612,63	-85081,03
5712718,1	2	11425436,2	4	5687992,06	24726,04
ΣY = 21776166, 0	t = 0	ΣY _t = 6663794,3	t ² = 10	ΣȲ _t = 21776166, 0	0
Дурнамои воридоти андозҳо дар в. Суғд (2026-2030)					
Солҳо	Маблағи андозҳо (ҳаз. сомонӣ)		$a = \frac{\Sigma Y}{n} = \frac{21776166,0}{5} = 4355233,2$ $b = \frac{\Sigma Y_t}{\Sigma t^2} = \frac{6663794,3}{10} = 666379,43$		
2026	8466521,32				
2027	10159825,60				
2028	12191790,70				
2029	14630148,85				
2030	17556178,62				

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Тавре додаҳои ҷадвали 3.3 шаҳодат медиҳанд, имконияти афзоиши воридоти андоз дар вилояти Суғд дар солҳои 2026 - 2030 аз 8466,5 млн. сомонӣ ба 17556,1 млн. сомонӣ ё худ 107,3 фоиз мавҷуд мебошад. Аммо, истифодаи пурраи иқтисодии андоз, ки бо тақмили маъмурикунонии андоз ва вусъатдиҳии иқтисодии андозии минтақа ба даст оварда мешавад имкон медиҳад, ки ин воридот боз ҳам афзоиш ёбад. Натиҷаи дурнамои афзоиши воридоти андозҳо дар вилояти Суғд дар ҷадвали 3.5 ҷой дода шудааст.

Мукамалгардонии низоми андозбандӣ дар минтақа имкон медиҳад, ки пешбиниҳои иқтисодии андозии минтақа дар фосилаи муайяни

вақт дақиқ анҷом дода шавад. Ҳамин тавр мо дар асоси усули арзёбии МММ иқтидори андозии вилояти Суғдро, ки дар ҷадвали 3.1 муайян кардаем бо истифода аз мадели регрессияи хаттӣ онро барои солҳои 2026-2030 ояндабинӣ менамоем.

Ҷадвали 3.4. - Дурнамои иқтидори андозии имконпазир дар вилояти Суғд дар давраи солҳои 2026-2030 (дар асоси усули арзёбии МММ)

Y – андозҳо дар солҳо (млн. сомонӣ)	t – омили вақт	Y _t	t ²	Ŷ _t - (назариявӣ)	Y- Ŷ _t - (майл аз меъёр)
4867,2	-2	-9734,4	4	4766,9	100,3
5602,9	-1	-5602,9	1	5518,12	84,78
6004,5	0	0	0	6269,34	-264,84
6894,7	1	6894,7	1	7020,56	-125,86
7977,4	2	15954,8	4	7771,78	205,62
ΣY = 31346,7	t = 0	ΣY _t = 7512,2	t ² = 10	ΣŶ _t = 31346,7	0
Дурнамои иқтидори андоз дар в. Суғд (солҳои 2026-2030)					
Солҳо	Маблағи андозҳо (млн. сомонӣ)		$a = \frac{\Sigma Y}{n} = \frac{31346,7}{5} = 6269,34$ $b = \frac{\Sigma Yt}{\Sigma t^2} = \frac{7512,2}{10} = 751,22$		
2026	11487,45				
2027	13784,94				
2028	16541,93				
2029	19850,32				
2030	23820,38				

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Агар ба нишондиҳандаи ояндабинишудаи иқтидори андоз, ки бо усули арзёбии МММ муайян карда шудааст, назар намоем, аз нишондиҳандаи воридоти андозии пешбинишуда куллан фарқ мекунад. Зеро иқтидори имконпазир андозии ояндабинишуда аз 11487,4 млн. сомонӣ ба 23820,3 млн. сомонӣ мерасад, ки назар ба воридоти андозии ояндабинишуда 107,3 фоиз зиёд мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар сурати идоракунии оқилонаи иқтидори андозии минтақа ва ташаккулу амалигардонии максималии он имконияти васеъкунии иқтидори андоз дар вилояти Суғд мавҷуд мебошад. Инак дар ҷадвали 3.5 бо назардошти ба андозаи 20 фоиз афзоиш ёфтани иқтидори амалишаванда ва имконпазир андозро муайян менамоем.

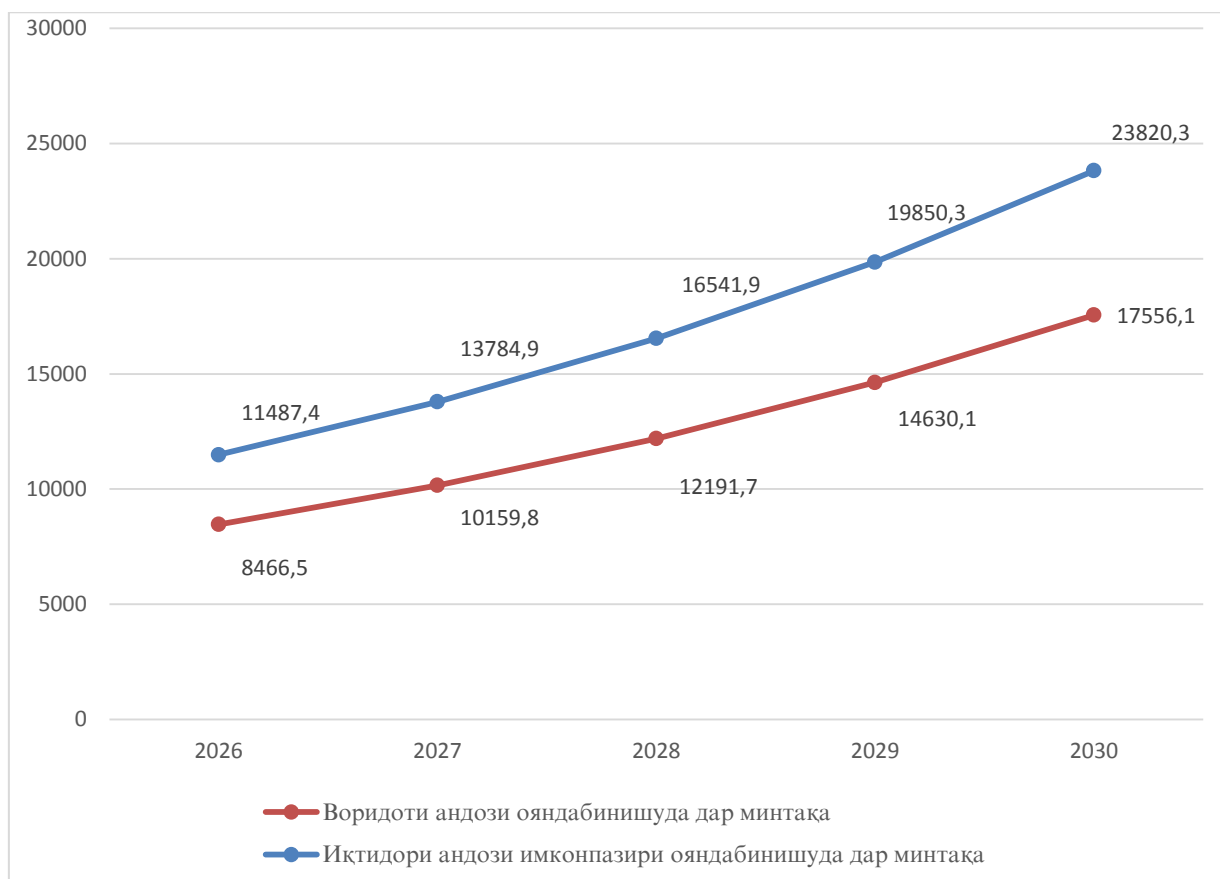
Чадвали 3.5. – дурнамои иқтидори андози вилояти Суғд дар давраи солҳои 2026 – 2030 (бо нархҳои ҷорӣ)

Нишондиҳандаҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Дурнамо				
						2026	2027	2028	2029	2030
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (бо нархҳои ҷорӣ) млн. сомонӣ	20537,1	27465,4	31939,2	35177,4	42433,3	56118,0	64535,7	74216,1	85348,5	98150,8
Воридоти андоз дар сатҳи минтақа бо млн. сомонӣ	2913,9	3871,5	4342,0	4936,5	5712,7	8466,5	10159,8	12191,7	14630,1	17556,1
Иқтидори андози ибтидоӣ (дар асоси усули арзёбии МММ муаяншуда) млн. сомонӣ	4826,2	5602,9	6004,5	6894,7	7977,4	11487,4	13784,9	16541,9	19850,3	23820,3
Иқтидори андоз амалишаванда бо % нисбати иқтидори ибтидоӣ	60,3	69,1	72,3	71,5	71,6	73,7	73,7	73,7	73,7	73,7

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти [11.- С. 11], [172]

Эзоҳ: аз ҷониби муаллиф дар асоси усули экстраполясионӣ бо дарназардошти руиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба дурнамои нишондиҳандаҳои маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ 15%, воридоти андозҳо дар сатҳи минтақа 20% ва иқтидори андози ибтидоӣ 20% барои солҳои 2026-2030 илова карда шудааст.

Аз маълумоти ҷадвали 3.5 бармеояд, ки иқтидори андози имконияти амалишавӣ дошта, дар минтақа дар зери таъсири чораҳои маъмурикунонии андоз, хосатан коҳиш додани андозаи имтиёзҳои андоз ва бақияи қарзи андоз дар вилоят назаррас афзоиш меёбад. Тағйирот байни нишондиҳандаи ояндабиншудаи воридоти андоз дар вилояти Суғд ва нишондиҳандаи ояндабиншудаи иқтидори андозии имконпазиро аз диаграммаи 3.1. дидан мумкин мебошад.

Диаграммаи 3.1. – Дурнамои пешбини таъҷили иқтидори андоз ва воридоти андоз дар вилояти Суғд (млн. сомонӣ).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, истифодаи ҳаддиаксари иқтидори андозии минтақа дар заминаи таҳия ва татбиқи барномаи махсус ва арзёбии дақиқи вазъи иқтидори андозу тақмили механизми маъмурикунонии андоз имконпазир мегардад.

Хулоса оид ба боби сеюм

Дар асоси таҳқиқи такмили механизми маъмурикунонии андоз дар низоми амалисозии иқтидори андозии минтақа ва пешгӯикунию ҳаддикунонии истифодаи иқтидори андозӣ дар рушди минтақа чунин хулосаҳо бармеоянд:

1. Дар соли 2023 назар ба нишондиҳандаҳои соли 2022 ҳисаи бақияи қарзи андоз дар вилоят дар ҳаҷми 3,8 млн. сомонӣ ва дар н. Зафаробод 2,2 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст. Дар соли 2024 бошад бақияи қарзи андоз дар вилоят 1,2 млн. сомонӣ коҳиш ёфтааст. Аммо тамоюли афзоиш дар ҳиссаи бақияи қарзи андоз дар воридоти андозии як чанд ҳудудҳои маъмурии вилояти Суғд ба монанди ноҳияҳои: Зафаробод, Кӯҳистони Мастҷоҳ ва Мастҷоҳ бештар ба назар мерасад. Маъмурикунии қарзи андоз бо назардошти ҳаҷми воридоти андозии ш. Гулистон ва н. Айнӣ пешсаф буда, ш. Исфара, ш. Истаравшан, н. Зафаробод, н. Мастҷоҳ, ш. Истиқлол ва н. Масҷоҳи Кӯҳӣ бояд барои коҳишдиҳии бақияи қарзи андозҳо фаъол бошанд. Дар ин маврид тавсияи андеша, ки шаҳру ноҳияҳои ғайрифавол дар коҳишдиҳии бақияи қарзи андоз, метавонанд аз таҷрибаи пешқадами ш. Гулистон ва н. Айнӣ истифода намоянд. Чунин амал метавонад боиси вусъатёбии иқтидори андоз дар вилояти Суғд гардад.

2. Дар робита ба ҷанбаҳои инкишоф ва татбиқи иқтидори андозии вилояти Суғд тамоюлҳои зерини вусъатдиҳии иқтидори андоз дар раванди татбиқи қонунгузории андоз дар минтақа мувофиқи мақсад аст: ташкили муҳити мусоиди сармоягузорӣ дар минтақа; коҳиш додани сатҳи иқтисодиёти пинҳонӣ; густариши пояи истеҳсоли; мукамалгардонии низоми андозситонӣ; баррасии коҳиши бақияи қарзи андоз; такмили натиҷабархшии чораҳои назоратии мақомоти андоз; инкишофи фарҳанги андозии андозсупорандагон.

3. Баҳри вусъатдиҳии иқтидори андозии минтақа бо воситаи беҳтарсозии сиёсати андоз ва низоми андозбандӣ андешидани тадбирҳои

зерин муҳим мебошанд: бунёди низоми самараноки сафарбарсозии даромадҳои андозии буҷети мунтахабшуда дар минтақа дар асоси беҳтарсозии омилҳои молиявӣ ва ҷамъиятӣ; истифодаи механизми конунигардонидани даромади субъектони хоҷагидор ва аҳоли, васеъ намудани иқтидори андоз бо роҳи ба ҳам наздик намудани манбаи андоз ва воридотҳои воқеии андоз дар минтақа; амалӣ намудани тадбирҳои ҷиҳати ҳавасмандсозии андозии фаъолияти инноватсионӣ-сармоягузори субъектони хоҷагидорӣ, ки дар оянда ба афзоиши иқтидори андоз таъсири бевосита мерасонад, инчунин аз оптимизатсияи имтиёзоти андозӣ; такмили механизми андоз ва низоми андозбандӣ.

4. Дар раванди такомули сиёсати андозии кишвар ва минтақа, ки иқтидори андозии минтақаро вусъат медиҳад, чунин самтҳои муҳимро тасниф намудан имконпазир аст, ки бояд дар мадди назари мақомоти андоз пайваста қарор гиранд: қорӣ намудан ва амалигардонии минбаъдаи барномаҳои таҳкимбаҳшии буҷетӣ; таҳия ва амалигардонии барномаи санадҳои меъёрие, ки ба маҳдудсозии баҳши пинҳонии иқтисодиёт нигаронида шудаанд; такмили идоракунии иқтидори андоз тариқи таҳия ва татбиқи барномаҳои амалигардонии сиёсати андози минтақа; таҳияи концепсия ё барномаи идоракунӣ ва ташаккули амалигардонии иқтидори андозии минтақа бо мақсади асоси методологӣ доштани васеъкунии иқтидори андоз ва мутобиқати он бо дигар самтҳои сиёсати андоз; амалӣ намудани чораҳо бо мақсади пешгирии гаронии андози андозсупорандагонӣ бомаъсулият; ҳавасмандгардонии андозии фаъолнокии сармоягузорӣ ва инноватсионии субъектони соҳибкорӣ дар минтақа.

5. Барои ташаккул ва истифодаи ҳадиаксари иқтидори андозии минтақа “Барномаи рушди иқтидори андозии вилояти Суғд” бояд фарогир бо чунин маълумотҳо таҳия гардад; ҳадафҳои асосӣ ва вазифаҳои самтҳои сиёсати минтақавии буҷету андоз оид ба ташаккулёбӣ ва рушди иқтидори андозии минтақа, арзёбии вазъи иқтидори андозии вилояти

Суғд; самтҳои асосии амалигардони барномаи тараққиёти иқтисодии андозии вилояти Суғд; натиҷаи мунтазирии амалигардони барномаи тараққиёти иқтисодии андоз дар вилоят.

6. Дар натиҷаи амалигардони барномаи пешниҳодшаванда таҳти унвони «Барномаи тараққиёти иқтисодии андозии вилояти Суғд дар давраи солҳои 2026-2030» чунин натиҷаҳо ба даст оварда мешаванд:

- ҷолибияти сармоягузори дар минтақа зиёд менамояд ва самарнокии онро баланд бардошта ба зиёд шудани воридоти андоз ба буҷети мунтахабшуда мусоидат менамояд;

- афзоиши шумора ва объектҳои андозбандиро таъмин менамояд;

- бақияи қарзи андозҳо ва ҷаримаҳои ғоизҳои ҳисобшударо назаррас хоҳиш медиҳад;

- самаранокии татбиқи қонунгузори андоз дар асоси механизми минтақавии андозбандӣ дар вилояти Суғд замина фароҳам меорад;

- ҳамчун дастгоҳи методии омӯзишӣ барои мақомоти андоз, татбиқи сиёсати андозбандии ҳамаи минтақаҳои мамлакат истифода мегардад;

- истифодаи ҳаддиаксари иқтисодии андозии вилояти Суғдро барои рушди самаранок ва устувори иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ таъмин менамояд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия:

Аз натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ чунин хулосаҳо ва пешниҳодҳо ҳосил шуданд:

1. Таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии иқтисодии андозии минтақа имкон дод, ки таърифи иқтисодии категорияи иқтисодии андоз қиёсан ба дигар ифшосозии мавҷуда амиқтару дақиқтар бо назардошти хусусиятҳои хоси муносибатҳои андозии мавҷуда дар кишвар ва минтақаҳои он муайян карда шавад. Бояд иброн намуд, ки дар заминаи муайян кардани мавқеи муаллифӣ дар ифшо намудани таърифи иқтисодии андоз имкон даст дод, ки ин категорияро чун унсури муҳими сиёсати андоз ва системаи андозии минтақа ва дар маҷмӯъ мамлакат тасдиқ карда бошем.[3-М, 8-М]

2. Дар доираи кори диссертатсионӣ муайян карда шуд, ки арзёбии иқтисодии андозии минтақа, ки кулли ҷузъҳои дар таърифи муаллифӣ баррасикардари фаро гирад, хеле муҳим мебошад. Зеро, дар арзёбии иқтисодии андозии минтақа метавонад услуби ҳисобу китобе ҷой дошта бошад, ки ба мундариҷаи ин фаҳмиш мутобиқ нест. Аз ин нигоҳ, дар раванди таҳқиқи ва арзёбии иқтисодии андоз интиҳоб ва истифодаи усули комилан мувофиқ, ки ба мундариҷаи ин категория мутобиқ мебошад, хеле муҳим аст. [3-М]

3. Таҳлил ва баҳодиҳии иқтисодии андозии минтақа водор месозад, ки дар шароити муносири рибитаҳои андозбандӣ ва татбиқи иқтисодии андоз бояд усули мукамал, ки имкон медиҳад арзёбии маҷмӯӣ гузаронида шавад, яъне ифодакунандаи қисмҳои хурди предмети таҳқиқ намебошад, мавриди истифода қарор гирад. Чунин амал заминаи мусоидро барои рушди минбаъдаи иқтисодии андозии ҳар як минтақа ва шахру ноҳияҳои он аниқтар муайян менамояд ва имкониятҳои молиявӣ байни минтақаҳо ва ҳатто дар маҷмӯъ дар сатҳи мамлакат самараноктар истифода мегарданд. [1-М, 3-М]

4. Таҳқиқи анҷомдодашуда дар доираи кори диссертатсионӣ муайян намуд, ки идоракунии иқтисодии андоз бояд ба назарияи умумии андозҳо хосатан концепсияи кейнсчиён, ҷонибдорони мактаби пешниҳодӣ ва синтези неоклассикӣ бо назардошти рушди сиклии иқтисодии минтақа ва иқтисодии миллий дар заминаи ташаккул ва тақомули оқилонаи сиёсати андоз, системаи андоз ва механизми андозу идоракунии он дар амал татбиқ гардида, барои вусъатдиҳии иқтисодии андоз дар давраи дарозмуддат нигаронида шавад. [1-М, 2-М]

5. Таҳлилҳо муайян намуд, ки иҷрои нақшаи умумии воридоти андозҳо дар ҳудуди вилояти Суғд дар панҷ соли охир пурра иҷро гардида, нишондиҳандаи аз ҳама баландтарин, ки 105,9 фоизро ташкил медиҳад дар соли 2021 зиёд шудааст ва нишондиҳандаи камтарин дар соли 2019. Дар соли 2019 иҷрои нақшаи андоз аз даромад, андози иҷтимоӣ ва АИРА пурра таъмин нашуда аст. Чунин вазъ дар соли 2022 дар иҷрои нақшаи андозҳо барои захираҳои табиӣ низ мушоҳида мешавад. Дар соли 2024 иҷрои нақшаи андоз аз ғайри андоз дар ҳудуди вилоят пурра таъмин нашудааст. Ин вазъ боиси бештар аз 141 млн. сомонӣ поён рафтани иқтисодии андозии танҳо андоз аз ғайри андоз дар ҳудуди вилоят дар соли 2024 гардида аст. Костагӣ дар банақшагири ва арзёбии андози аксизҳо дар вилоят дида мешавад. Зеро агар дар соли 2021 воридоти ин андоз 292,1 млн. сомонӣ ба нақша гирифта шуда бошад, ба андозаи 427,8 млн. сомонӣ иҷро шудааст, ки 46,5 фоиз афзоиш ёфтааст. Чунин норасогӣ дар арзёбии иқтисодии андоз аз истифодабарандагони захираҳои табиӣ низ ба назар мерасад. [2-М, 4-М]

6. Натиҷаи таҳлилҳо дар заминаи таҳқиқот нишон медиҳанд, ки буҷети маҳаллӣ тадриҷан вобастагӣ аз воридотҳои андозӣ бештар мегардад ва оянда вусъат додани иқтисодии андоз бештару ҷиддитар тақозо мегардад. Шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар соли 2019 хосатан ш. Хучанд (6,0%), ш. Исфара (4,6%), ва н. Спитамен (2,2%) натавонистанд иҷрои нақшаи воридоти андозро дар тамоми сатҳҳои

бучет таъмин намоянд. Тайи солҳои таҳлилии 2019-2024 дар ш. Конибодом, ш. Гулистон ва н. Мастчоҳ вусъатёбии миёнаи иқтидори андоз мушоҳида мешавад. Дар н. Шахристон, н. Ашт, ш. Хучанд, ш. Бӯстон, ш. Истиклол, ш. Исфара, н. Зафаробод, н. Ҷ.Расулов вусъатёбии иқтидори андоз дар сатҳи хуб қарор дорад. Вусъатёбии иқтидори андоз н. Айнӣ, ш. Панҷакент, ш. Истаравшан, н. Кӯҳистони Мастчоҳ, н. Б. Ғафуров, н. Деваштич ва н. Спитамен дар сатҳи баланд қарор дорад. [4-М, 10-М]

7. Натиҷаи таҳқиқ нишон медиҳад, ки шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ дар вилояти Суғд афзоиши назаррас надорад. Дар давраи солҳои 2019-2024 шахсони ҳуқуқӣ дар ҳудуди вилояти Суғд ҳамагӣ 23,7 фоиз афзудааст. Аммо, новобаста ба чунин тамоюл ҳиссаи субъектҳои фаъолияткунанда дар минтақа нисбат ба нишондиҳандаи ҷумҳурӣ тамоюли афзоиш дорад. Ин ҳолат ба назари мо мустақиман ба манбаи андоз ва иқтидори андозии минтақа таъсир мерасонад. Вобаста ба ин, барои зиёд намудани шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ мақомоти ваколатдорро зарур аст, ки сабабҳои қатъ гардидани фаъолияти шахсони ҳуқуқиро дарёфт намуда, барои бартараф намудани ин вазъ имтиёзу сабукиҳо пешниҳод намоянд. Инчунин, сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ чун омили таъсиррасон ба иқтидори андозии минтақа соли 2024 нисбат ба соли 2023 ба андозаи чашмрас поён рафта аст. Хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли ҳамчун сарчашмаи даромади ғайриандозии бучетҳои маҳаллӣ ва ҳамзамон манбаи андозии ААИ ба ҳисоб меравад, ки дар миқёси в. Суғд афзоиши хеле ночиз дорад ва бояд дар оянда густариши он дар сатҳи зарурӣ таъмин карда шавад. Ҳиссаи воридоти ғайриандозӣ дар бучети минтақа ботадриҷ коҳиш ёфта, соли 2024 ба 131,3 фоизи нишондиҳандаи соли 2019 баробар шудааст, дар сурате, ки воридоти андозӣ 180,4 фоизи нишондиҳандаи соли 2019-ро ташкил намудааст. [2-М, 10-М]

8. Дар давраи таҳлилӣ шумораи миёнасолони кормандони соҳаи саноат ҳамагӣ 3,4 фоиз афзоиш ёфтааст, ки метавонад иқтидори андозии минтақаро ҳалалдор намояд. Инчунин, фоидаи корхонаҳо, ки манбаи андоз аз фоида мебошад, дар давраи таҳлилӣ афзоиши хуб дорад, аммо дар миқёси вилоят дар бархе солҳо коҳишёбии ин нишондиҳанда низ дида мешавад. Афзоиши ҳаҷми қарздиҳӣ ба иқтисодиёти минтақа дар давраи таҳлилӣ назаррас мебошад. Дар зери таъсири сармоягузориҳо ва афзун шудани қарзи дарозмуддат дар минтақа имконияти вусъатдиҳии иқтидори андоз дар оянда мавҷуд мебошад. Аммо ин равандро афзоиши пасти сармоягузориҳои асосӣ дар минтақа метавонад ҳалалдор намояд. [2-М, 4-М]

9. Тайи солҳои 2019-2023 майли гардиши савдои хориҷӣ афзоиш назаррас надорад ва ҳолати ноустувор то ҳол боқӣ мемонад, ки сабаби коҳиш ёфтани сармояи минтақа ва таназзули иқтидори андозии минтақа мегардад. Мавҷуд набудани сармоягузориҳои хориҷӣ дар соҳаи корҳои геологӣ ва ночиз будани он дар соҳаи кишоварзӣ, дида мешавад. Дар шаҳру ноҳияҳои вилоят, дар давраи таҳлилӣ афзоиши нобаробари сармоягузорӣ дида мешавад. Бақияи қарзи андози замин дар давраи таҳлилӣ дар вилояти Суғд тамоюли афзоянда дорад. Инчунин аз соли 2019 то соли 2020 нишондиҳандаи қарзи андоз дар вилоят ба андозаи 26,5 млн. сомонӣ зиёд шуда, дар солҳои 2021 ва 2022 коҳиш ёфтааст ва дар соли 2023 бошад назар ба соли 2022 3,8 млн. сомонӣ зиёд шудааст. Дар байни шаҳру ноҳияҳои вилоят - Исфара, Хучанд, Панҷакент, Истаравшан, Зафаробод, Мастчоҳ ва Б.Ғафуров қарзи андози назаррас доранд. Баробари ин дар бартараф кардани қарзи андоз - Гулистон, Истаравшан, Истиклол, Зафаробод, Б.Ғафуров ва Кӯҳистони Мастчоҳ хеле натиҷаи пастро нисбати дигар шаҳру ноҳияҳо ноил шудаанд. [4-М, 9-М]

10. Дар соли 2023 назар ба соли 2022 ҳаҷми бақияи қарзи андоз дар ҳудуди вилоят зиёд гаштааст. Динамикаи мушоҳидашаванда дар н.

Б.Ғафуров, н. Кӯҳистони Мастчоҳ, н. Ҷ.Расулов, ш. Истаравшан бештар ба назар мерасад. Дар соли 2024 бошад нисбат ба соли 2023 ҳиссаи бақияи қарзи андоз ба маротиб коҳиш ёфтааст. Механизми танзими қарзи андоз дар иртибот бо назардошти ҳаҷми воридоти андоз дар ш. Гулистон ва н. Айнӣ самаранок арзёбӣ мегардад. Аммо дар шаҳрҳои: Исфара, Истаравшан, Истиклол ва ноҳияҳои Зафаробод, Мастчоҳ ва Кӯҳистони Мастчоҳ механизми амалкунандаи танзим ва идоракунии қарзи андоз ба такмил ниёз дорад. Аз дидгоҳи илмӣ чунин ибрози ақида намудан мумкин аст, ки шаҳру ноҳияҳое, ки дорои динамикаи манфии қарзи андоз мебошанд бояд аз таҷрибаи самараноки коҳиши қарзи андозии ш. Гулистон ва н. Айнӣ истифода намоянд. Амали мазкур метавонад ҳамчун яке аз механизмҳои вусъатдиҳии иқтисодии андозӣ дар ин шаҳру ноҳияҳо ва вилояти Суғд гардад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

1. Бо назардошти хусусиятҳои ташаккул ва амалигардонии иқтисодии андозии вилояти Суғд чунин самтҳои васеъкунии иқтисодии андоз дар раванди татбиқи сиёсати андозии минтақа муҳиманд:

- тақвияти иқтисодии сармоягузорӣ ва густариши он дар минтақа, инчунин зиёд намудани шумораи андозсупорандагон дар иқтисодиёти расмӣ ва коҳиш додани андозсупорандагон дар иқтисодиёти пинҳонӣ фаъолияткунанда;

- вусъатдиҳии низоми таъминоти истеҳсолот дар вилоят, мукамалгардонии низоми андозбандӣ ва механизмҳои алоҳидаи он;

- дарёфти механизмҳои танзими бақияи қарзи андоз ва натиҷабархшии чораҳои назоратии мақомоти андоз;

- тақвияти маърифати андозӣ ва фарҳанги андозсупорӣ дар минтақа.

2. Барои ташаккул ва амалигардонию оқилонаи иқтисодии андоз минтақа тавассути такмили сиёсати андоз чунин чораҳои муҳими самарабахш бояд ба мадди назар гирифта шаванд:

- бунёди низоми самараноки сафарбарсозии даромадҳои андозии буҷети мунтахабшуда дар минтақа дар асоси тақвияти омилҳои иқтисодии минтақа;

- истифодаи механизми қонунигардонидани даромади субъектони хоҷагидор ва аҳоли, васеъ намудани иқтисодии андоз бо роҳи ба ҳам наздик намудани манбаи андоз ва воридотҳои воқеии андоз дар минтақа;

- амалӣ намудани тадбирҳо ҷиҳати ҳавасмандсозии андозии фаъолияти инноватсионӣ-сармоягузорию субъектони хоҷагидорӣ, ки дар оянда ба афзоиши иқтисодии андоз таъсири бевосита мерасонад, инчунин аз оптимизатсияи имтиёзоти андозӣ;

- такмили механизми маъмурикунонии андоз ва мукамалгардонию вазифа ва уҳдадорӣҳои субъектҳои муносибатҳои андозӣ бо мақсади таъмини пурра ва саривақтии даромадҳои андозӣ.

3. Дар раванди такомули сиёсати андозии кишвар ва минтақа, ки иқтисодии андозии минтақаро васеъ менамояд, чунин самтҳои муҳимро тасниф намудан имконпазир аст, ки бояд дар мадди назари мақомоти андоз пайваста қарор гиранд:

- ҷорӣ намудан ва амалигардонию минбаъдаи барномаҳои таҳкимбахшии буҷетӣ; таҳия ва амалигардонию барномаю санадҳои меъёрие, ки ба маҳдудсозии баҳши пинҳонии иқтисодиёт нигаронида шудаанд;

- такмили идоракунии иқтисодии андоз тариқи таҳия ва татбиқи барномаҳои амалигардонию сиёсати андозии минтақа;

- таҳияи концепсия ё барномаи идоракунии ва ташаккулу амалигардонию иқтисодии андозии минтақа бо мақсади асоси методологӣ доштани васеъкунии иқтисодии андоз ва мутобиқати он бо дигар самтҳои сиёсати андоз;

- амалӣ намудани чораҳо бо мақсади пешгирии гаронии андози андозсупорандагони бомасъулият, ҳавасмандгардонии андозии фаъолнокии сармоягузорӣ ва инноватсионии субъектони соҳибкорӣ дар минтақа.

4. Барои ташаккул ва истифодаи ҳадиаксари иқтидори андозии минтақа «Барномаи тараққиёти иқтидори андозии вилояти Суғд дар давраи солҳои 2026-2030» бояд фарогир бо чунин маълумотҳо таҳия гардад; ҳадафҳои асосӣ ва вазифаю самтҳои сиёсати минтақавии буҷету андоз оид ба ташаккулёбӣ ва рушди иқтидори андозии минтақа, арзёбии вазъи иқтидори андозии вилояти Суғд таҳия карда шавад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj>
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj>
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj>
4. Суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ кишвар аз 10.05.2019 // URL: [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.president.tj/node/20101> [санаи мурочиат 20.04.2021 с].
5. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2011-2019. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.12.2010, № 626. [манбаи электронӣ]. URL: <https://andoz.tj/Law/StrategyGov?culture=ru-RU>.
6. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.2019, № 643. [манбаи электронӣ]. URL: <https://andoz.tj/Law/StrategyGov?culture=ru-RU> (санаи мурочиат: 10.01.2020).
7. Барномаи миёнамӯҳлати рушди иқтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 - [Матн] - Душанбе, 2020.

8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С.218.
9. Омори солонаи вилояти Суғд: Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2020. - С. 326.
10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – 441 с.
11. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – Хучанд, 2025. – 445 с.
12. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Санаи қабул: 17.09.2012г. // Ахбори Маҷлиси Олии Республики Тоҷикистон аз 28.12.2013. №1045, аз 28.12.2013. №1046, аз 18.03.2015. №1188, аз 23.11.2015. №1244, аз 23.11.2015 . №1245, аз 15.03.2016. №1297, аз 14.11.2016. №1367, аз 24.02.2017. №1398, аз 30.05.2017. №1423, аз 21.02.2018. №1510, аз 21.02.2018. №1511, №1546 аз 03.08.2018., аз 04.04.2019. №1599, аз 20.06.2019. №1620, аз 19.07.2019. №1644, аз 2.01.2020., №1675, аз 2.01.2020. №1676, аз 03.11.2021. № 549, аз 18.03.2022. № 1867, аз 24.12.2022. № 1934, аз 15.03.2023. № 1956, аз 13.11.2023. № 2000, аз 20.06.2024 №2066
13. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Санаи қабул: 03.12.2004 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №12, ҚҚТ аз 30.05.2017, №1421; аз 30.05.2017, №1422; аз 21.02.2018, №1512, аз 03.08.2018, №1545; аз 04.04.2019, № 1600; аз 20.06.2019, №1621; аз 12.06.2024, № 1348.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025” Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2024, № 1487 тасдиқ шудааст.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо» - [Матн] - Душанбе, 2020.

16. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016 № 636 тасдиқ шудааст. - Душанбе -2016 -99 с. // [Манбаи электронӣ]. URL: <http://mmk.tj/system/files/ArticleAttachments>.
17. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2018. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.03.2009, № 639 [манбаи электронӣ]. URL: http://minfin.tj/downloads/Strategiya_uypravleniya_gosfinansov_RT.pdf
18. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/630>.

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васонти таълимӣ:

19. Samuelson P. Foundations of Economic Analysis. Cambridge, Ma, 1947.
20. Scheffler S. Rawls and Utilitarianism / Samuel Scheffler // Cambridge Companion to Rawls [ed. by S.Freeman]. – Cambridge University Press. -2003, p. 426-459. -p.430.
21. Абдугафаров, А., Ахмедова, Д. А. Теоретические проблемы формирования модели рыночной экономики Таджикистана /А. Абдугафаров, Д.А. Ахмедова. – Худжанд, 2006. – 128 с.
22. Агапова, Т.А. Бюджетно-налоговое регулирование в переходной экономике: макроэкономический аспект. Монография / Т.А. Агапова. – М.: МГУ, Ассоциация преподавателей гуманитарных наук, 1998. – 190 с.
23. Азизов, Ф.Х. Региональные аспекты фискальной политики. Монография / Ф.Х. Азизов, А.О. Орипов, А.Х. Турсунов. – М.: Спутник+, 2004. – 132с.
24. Брызгалин, А.В. Учетная политика предприятия для целей бухгалтерского учета на 2014 год (под редакцией А.В. Брызгалина). - "Налоги и финансовое право", 2014 г.

25. Горбунова, Г.В. Экономика организации: учебное пособие. — Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации. / Г.В. Горбунова. - Москва : Прометей, 2018. - 164 с. - ISBN 978-5-907003-30-9
26. Горский, И.В. Налоги в рыночной экономики: учебное пособие / И.В. Горский. —М.: Анкил, 1992. — 95 с.
27. Дуканич, Л.В. Налоги и налогообложение— Ростов на Дону: Феникс, 2000.— 431 с.
28. Данько, Т.П. Торговое дело: экономика, маркетинг, организация: Учебник, изд-е 2-е, перераб. и доп. / Под общ. ред. проф. Л.А. Брагина и проф. Т.П. Данько, М.: "Инфра – М", 2000 – 560 с. Авторские главы: 1,5; 2,1; 2,2; 2,3; (5,5 п. л.).
29. Иванова, Е.А. Роль налогового контроля в механизме регулирования системы налогового администрирования. Актуальные проблемы совершенствования учетно-аналитической, аудиторской и контрольной деятельности / Е.А. Иванова // Абакан: ХГУ им. Н.Ф. Катанова, 2006. – 150 с.
30. Кадочников, П. Оценка налогового потенциала и расходных потребностей субъектов Российской Федерации / П. Кадочников, О. Луговой, С. Синельников - Мурылев, И. Трунин – М.: Консорциум по вопросам прикладных экономических исследований, 2001. – 260с.
31. Каюмов, Н.К. Переходная экономика Таджикистана: концепции, цели и механизмы развития. Монография / Н. К. Каюмов. – Душанбе: ИЭД АНРТ, 2013. – 661 с.
32. Кейнс, Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики. Монография / Дж. М. Кейнс. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с. ISBN: 978-5-699-20989-7.
33. Красницкий, В.А. Налоговый контроль в системе налогового администрирования. / В.А. Красницкий. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 169 с.

34. Майбуров, И.А. Теория и история налогообложения. Учебное пособие / И. А. Майбуров, Н. В. Ушак, М. Е. Косов. (-2-е изд. пере. и доп.). – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2011. – С. 50.
35. Майбуров, И.А. Налоги в цифровой экономике: теория и методология. Монография: «Экономика», «Государственный аудит» и «Финансы и кредит» / под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2019. – 279 с.
36. Макконнелл, К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политики / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю, Ш.М. Флини (Пер. с 19-го англ. изд.). – М.: ИНФРА, 2013. – 1028 с.
37. Масгрейв, Р.А., Масгрейв, П.Б. Государственные финансы: теория и практика [Текст] / Пер. с англ. – М.: Бизнес Атлас, 2009. – 716 с.
38. Матрусов, Н.Д. Региональное прогнозирование и региональное развитие России. - М.: Наука, 1995. 234 с.
39. Мураховская, Е.С. Налоги и сборы: офиц. разъяснения гос. органов / Е.С. Мураховская. — М.: Проспект, 2000. – 586 с.
40. Морозов, В.П. Налоги и налогообложение: Ученик для вузов / В.П. Морозов, Д.Г. Черник, Л.Н. Павлова, А.З. Дадашев и др. 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Инфра-М, 2003. – 328 с.
41. Майбуров, И.А., Иванов, Ю.Б. Налоговые системы. Методология развития: монография для магистрантов, обучающихся по программам «Налоги и налогообложение», «Финансы и кредит» [Текст]; под ред. И.А. Майбурова, Ю.Б. Иванова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 463 с. – С.430.
42. Ногина, О.А. Налоговый контроль: вопросы теории. Учебное пособие / О.А. Ногина. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 160 с.
43. Орифов, А.О. Орифор, Р.А. Ислохоти фискалй – омили устувориин иктисодиёт (Нашри дуюм) / А. О. Орифов., Р. А. Орифов - «Хуросон» Худжанд, 2009. – 300 с.
44. Пансков, В.Г. Налоги и налогообложение : учебник и практикум для прикладного бакалавриата / В. Г. Пансков. — 6-е изд., перераб.

- и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2018. — 436 с. — (Серия : Бакалавр. Прикладной курс). ISBN 978-5-534-06064-5
45. Пепеляев, С.Г. Законы о налогах: элементы структуры / С.Г. Пепеляев. – М.: СВЕА, 1995. – 64 с.
46. Пономарев, А.И. Налоги и налогообложение в Российской Федерации: учебное пособие / А.И. Пономарев. –Р-н /Д.: Феникс, 2001. – 156 с. ISBN: 978-5-222-01754-8
47. Попеляев, С.Г. Законы о налогах: элементы структуры: учебное пособие / С.Г. Попеляев. -М.: СВЕА, 1995. – 87 с.
48. Попова Л.В. Прогнозирование и планирование в налогообложении: учеб. пособие для вузов / Л.В. Попова, Н.Г. Варакса, М.В. Васильева. – Орел: ГТУ, 2007. – 264 с.
49. Рахимов, Р.К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан. Монография / Р.К. Рахимов. – Душанбе: ООО «Тонус», 2012. – 812 с.
50. Рикардо, Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / [пер. с англ.; предисл. П.Н.Клюкина]. - М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
51. Саидмуродов, Л.Х. Налоговый потенциал региона и региональная система налогового администрирования: механизмы и инструменты управления / Л.Х. Саидмуродов, В.Д. Сабуров: монография. – Душанбе : Матбуоти Уротеппа, 2020. – 176 с.
52. Самуэльсон, П. Экономика. (перевод с англ.) / П. Самуэльсон, Д. Вильям, Нордхаус – М.: БИНОМ, Лаборатория Базовых Знаний, 1997. – 800 с.
53. Стиглиц, Д.Ю. Экономика государственного сектора. Инфра-М Изд-во МГУ ISBN: 5-211-03068-0 Год издания: 1997.
54. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов /Адам Смит – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1962. – 682с.

55. Сомоев, Р.Г. Общая теория налогов и налогообложения. Учебное пособие / Р.Г. Сомоев. – М.: ПРИОР, 2000. – С.56. – ISBN 5-7990-0174-5.
56. Султанов З.С. Ресурсно-экономический потенциал регионов Республики Таджикистан, Душанбе: Дониш, 1994. - 264 с.
57. Улугходжаева, Х. Р. Налоги и налогообложение: учебное пособие / Х. Р. Улугходжаева. - Душанбе: Ирфон, 2009. – 272 с.
58. Фридмен, М. Если бы деньги заговорили ... Монография / М. Фридмен (Пер. с англ.). – М.: Дело, 1999. – 160 с.
59. Ховард, К. Принципы экономики свободной рыночной системы (экономикс): Учебное пособие / К. Ховард, Г. Журавлева. – М.: Златоуст, 1995. – 278 с.
60. Черник, Д.Г. (ред.) Налоги и налогообложение: Учебное пособие. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - ISBN 5-238-02066-2.
61. Черкасова, Ю.И. Бюджетно - налоговый потенциал в финансовом регулировании региона: монография / Ю.И. Черкасова. - Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2013. - 180 с.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

62. Алехин, С.Н. Особенности налогового администрирования в современных условиях Российской Федерации [Текст] / С.Н. Алехин // Финансы и кредит. – 2007. – № 38 (278). – С. 46-52.
63. Алиев, Б.Х. Региональная налоговая политика в детерминантах процессов децентрализации [Текст] / Б.Х. Алиев, М.М. Сулейманов // Экономический анализ: теория и практика. – 2013. – № 40 (343). – С. 47-52.
64. Анисимов, А.Л. Эффективность налогового администрирования в налоговой системе Российской Федерации [Текст] / А.Л. Анисимов // Известия УрГЭУ. – 2015. – № 1 (57). – С. 24-30.
65. Аристова, С.И. Инструменты налогового регулирования социально-экономического развития региона [Текст] / С.И.

- Аристова, И.В. Дмитриева, А.Н. Белогорская // Экономические науки. – М.: Роспечать, 2014. – № 7 (116). – С. 103-108
66. Арутюнян, О.К. Основные принципы и методы налогового администрирования [Текст] / О.К. Арутюнян // Актуальные вопросы экономических наук. – 2015. – № 45. – С. 90-99.
67. Баатар, С. Основные налоговые теории и их современные интерпретации [Текст] / С. Баатар // Финансы, налоги, страхование. – М.: Финансы, 2003. – №1 (34). – С. 14-19.
68. Бабкин, Ф.В. Электронная коммерция и новые организационные формы компаний [Текст] / Ф.В. Бабкин // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 1. – С. 121-130.
69. Байматов, А.А. Инфраструктурный фактор устойчивого социально – экономического развития региона [Текст] // А.А., Байматов., Х.Х. Хошимов «Вестник ТГУПБП» Серия гуманитарных наук. Научно-теоретический журнал. - Худжанд, 2017. - № 2 (71). - С. 25-34.
70. Баткибеков, С., Кадочников, П., Луговой, О., Синельников, С., Трунин С. Оценка налогового потенциала регионов и распределение финансовой помощи из федерального бюджета [Текст] / Совершенствование межбюджетных отношений в России. Сб. статей. – М.: ИЭПП, 2000. С. 159–238.
71. Баладыга, Э.Г., Комиссаров, А.А. Совершенствование организации государственной поддержки развития малого предпринимательства в регионе [Текст] // Сфера услуг: инновации и качество. 2017. № 27. С. 1-14.
72. Баротов, А. Х. Арзёбии иқтидори андозҳо ва нақши он дар таъмини иҷроиши буҷет [Матн] / А. Х. Баротов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – №4-1(29). – С.145-151.
73. Бобоев, Д.Н. Налоговое администрирование в Республике Таджикистан в эпоху цифровой информации [Текст] / Д. Н. Бобоев // Налоговый Вестник. – Душанбе, 2017. - № 1 – С. 20 – 22.

74. Волошина, А.Н. Анализ налогового потенциала и пути повышения эффективности его использования [Текст] // Налоговый вестник. – 2002. – №7.
75. Воҳидов, У.М. Равияҳои илмӣ-методии баҳодихии иқтисодии сатҳи минтақавӣ [Матн] / У.М. Воҳидов, А.Х. Баротов / Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – 2022. - №4/1(33). – С. 173-178.
76. Вылкова, Е.С. Передовой опыт налогового администрирования в различных странах [Текст] / Е.С. Вылкова // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2014. – № 5 (97). – С. 13–22.
77. Гулов, Ш.М. Муаммоҳои андозбандӣ дар шароити муосир [Матн] / Ш.М. Гулов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – Душанбе, 2023. – №2 (82). – С. 193-200.
78. Гусарова, О.М., Кузьменкова В.Д. Моделирование и анализ тенденций развития региональной экономики [Текст] // О.М. Гусарова., В.Д. Кузьменкова- Фундаментальные исследования. 2016.- № 3-2. С.354-359.
79. Давыдова, Л.В. Сравнительная характеристика и выбор метода оценки налогового потенциала региона [Текст] / Л.В. Давыдова, О.Ф. Фокина // Финансы и кредит. 2010 - № 5. С. 14-22.
80. Дадашева, Ю.А. Собираемость налогов: методы измерения и сфера применения [Текст] / Ю.А. Дадашева // Финансы, 2009. – № 11. – С. 76-78.
81. Демешева, И.А. Налоговая система и показатели ее эффективности [Текст] / И.А. Демешева // Проблемы экономики, организации и управления в России и мире: Материалы IX международной научно-практической конференции. – Прага, 2015. – С. 94–98.

82. Джумабоев, Х.К. Теоретические подходы к определению сущности налоговых льгот / Х. К. Джумабоев // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 4-1(33). – С. 83-91.
83. Ермакова, Ю.С. Собираемость налогов как фактор оценки налогового потенциала региона [Текст] // Сфера услуг: инновации и качество. 2017. № 27. С. 5.
84. Жукова, Л.Е. Оценка качества предоставления услуг налоговыми органами, или как рассчитать индекс удовлетворенности налогоплательщика [Текст] / Л. Е. Жукова // Налоговая политика и практика. – 2008. – № 8. – С. 70–74.
85. Зенченко, С.В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке [Текст] // РППЭ. 2008. №1. С.188.
86. Иброҳимзода, И.Р. Усулҳои баҳодихии иқтисодии минтақа [Матн] / И.Р. Иброҳимзода, И.А. Камолзода // Механизми идоракунии молияи давлатӣ дар раванди рушди босуботи инноватсиониву индустриалии Ҷумҳурии Тоҷикистон : Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе : Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2024. – С. 59-69.
87. Игонина, Л.Л. Развитие налогового потенциала регионов в детерминантах модернизационных процессов [Текст] // Налоги и финансовое право. 2012. № 3. С. 197-202.
88. Ильин, А.Ю. Влияние налогового администрирования на собираемость налогов [Текст] / А.Ю. Ильин // Финансовое право. – 2013. – № 1. – С. 18–22.
89. Исрапилов, Х.А., Сулейманов, М.М. — Налоговый потенциал региона: экономическое содержание и структурно-функциональная организация [Текст] // Налоги и налогообложение. – 2017. – № 6. – С. 58 - 70.
90. Исматов, Х.Х., Бободжонов, Д.Р. Бюджетно-налоговое регулирование развития региона. Финансово-экономический вестник. 2021. № 3 (27). С. 114-124.

91. Кравцова, Н.И., Сулейманов, М.М., Курбаналиева, З.Г. Роль свободных экономических зон в социально-экономическом развитии территорий [Текст] // Экономика и предпринимательство. 2016. № 12-3 (77-3). С. 1100-1104.
92. Ибрапилов, Х.А., Сулейманов, М.М. Влияние моделей налогового федерализма на уровень налогового потенциала регионов РФ [Текст] // Финансы и кредит. 2016. №27. – С. 46-60.
93. Калашникова, И.Н. Результативность налоговых проверок как показатель эффективности налогового администрирования [Текст] / И.Н. Калашникова // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – № 17. – С. 70-75.
94. Караваева, И. Российские ученые о налоговой справедливости и методах оценки налогового бремени населения в начале XX столетия // Вестник Института экономики Российской академии наук. 2011. №2.
95. Кашина, Н.В. Методика расчетов налогового потенциала [Текст] // Финансы. – 2001. – № 12. – С. 35 – 38.
96. Климова, Н.М. Бюджетно-налоговый потенциал региона [Текст] // Финансы. – 2003. - №9. – С.94-108.
97. Коломиец, А.Л. Анализ концептуальных подходов и методов оценки налогового потенциала региона [Текст] // Налоговый вестник. – 2000 . – №2. – С.3 – 5.
98. Кузулгуртова, А.Ш. Применение форм и методов государственного контроля за налоговыми правонарушениями в России и некоторых иностранных государствах [Текст] / А.Ш. Кузулгуртова // Финансы и кредит, 2011. – № 5. – С. 69-73.
99. Купрещенко, Н.П. Налоговая преступность как фактор теневой экономики [Текст] / Н. П. Купрещенко // Безопасность бизнеса. – М.: Юрист, 2008. – № 3. – С. 56–62.

100. Кусраева, Д.Э. Эффективность реализации и факторы роста налогового потенциала субъекта Российской Федерации [Текст]: дисс. ... канд. эк. наук: 08.00.10, Ростов-н/Д, 2010, С.41.
101. Линовицкий, Ю.А. Практика налогового контроля в зарубежных странах [Текст] / Ю.А. Линовицкий // Налоги и налогообложение, 2009. – № 11. – С. 40-44.
102. Магомедова, Н.А. Анализ результативности собираемости налогов в Российской Федерации [Текст] / Н.А. Магомедова // Финансовые инструменты устойчивого экономического развития регионов Российской Федерации: Сборник статей научно-практической конференции. – 2016. – С. 151-154.
103. Малецкий, А.А. Роль и механизм налогового регулирования в современной экономике [Текст] / А. А. Малецкий // Международный бухгалтерский учёт. - М.: Информсервис, 2013. – № 33 (279). – С. 50-60.
104. Маъмуров, А.М. Баҳодиҳии иқтидор ва тамоюли нишондиҳандаҳои асосии ҷамъовариҳои андоз дар вилояти Суғд [Матн] /А.М. Маъмуров, Х.Д. Исматов // Ахбори ДДДБСТ, силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ. - Хучанд, 2021. - №2 (87). С. 41-55.
105. Меликов, К. Истифодабарӣ ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар фаъолияти мақомоти андоз [Матн] / К.Меликов // Паёми андоз. – Душанбе, 2014. – № 2 – С. 38-40.
106. Мирсаидов, А.Б. Механизмҳои андозии соҳибкории инноватсионӣ дар Тоҷикистон [Матн] / АБ. Мирсаидов // Заминаҳои индустриалӣ-инноватсионии ташаккулёбӣ ва рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии Ҷумҳуриявии ИИД АИ ҚТ. – Душанбе, 2015. – С. 118-122.
107. Морозова, Г.В. Повышение налоговой культуры населения как способ борьбы с налоговыми правонарушениями [Текст] / Г.В.

- Морозова // Российское предпринимательство. – 2009. **Том 10.** – № 3-2. – С. 118-120.
108. Назаров, Т.Н. Рынок и налоги [Текст] /Т.Н. Назаров // Известия А.Н. Республики Таджикистан. Серия: Экономика и политология. – 1997. – № 3 -4. – С. 54-65.
109. Перонко, И.А. Методы и формы налогового администрирования [Текст] / Перонко И.А. // Налоговый вестник. - Москва, 2000. - № 11. - С. 8-12.
110. Петров, Ю.В., Афолина С.Л. Коллизии налоговой системы и налоговый кодекс [Текст] // Российский экономический журнал. – 2001. – №5.
111. Рабочая документация МВФ. “Теневая экономика по всему миру: чему мы научились за последние 20 лет?” [Текст] РД/18/17, январь 2018. С.74-75. (IMF Working Papers. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?, WP/18/17, January 2018. С.74-75).
112. Рахматов, Б.Б. Теоретические аспекты фискализма в экономической науке [Текст] // Б.Б. Рахматов // - Сборник статей по материалам IX международной научно-практической конференции «Вопросы экономики и управления» - М.: -2017. - С. 5-11.
113. Раҳимзода, Ш. Сиёсати иқтисодӣ: моҳият ва роҳҳои пешбурди он [Матн] // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. - № 1. – С. 14-24.
114. Ризокулов, Т.Р. Специфические факторы инфляции и безработицы в трансформационной экономике Таджикистана [Текст] // Наука и современное образование: проблемы и перспективы (посвящённой 60-летию Таджикского государственного национального университета). Душанбе, 2008. С.129-143.
115. Рубашкин, Г.В. Прогнозирование объемов продаж промышленных предприятий на основе моделей множественной линейной регрессии [Текст] / Г.В. Рубашкин // Экономический

- анализ: теория и практика. – М.: «Издательский дом ФИНАНСЫ и КРЕДИТ», 2006. – №8 (65). – С.51-57.
116. Петровская, А.В., Черник, Д.А. Роль налоговой политики в стимулировании малого предпринимательства [Текст] / А.В. Петровская, Д.А. Черник // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 8-1 (61-1). С. 1008-1013.
 117. Сабуров, В.Д. Налоговый потенциал Согдийской области: анализ и пути совершенствования [Текст] / В.Д. Сабуров // Вестник ТГУПБП. - 2015. 1 (62). С.76-81.
 118. Саидмуродов, Л.Х. Теоретические вопросы совершенствования регионального налогового администрирования. [Текст] / Л.Х. Саидмуродов // Экономика Таджикистана. Душанбе, 2017.- № 3. - С. 204-215.
 119. Салимова, М.М. Самтҳои афзалиятноки рушди маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / М. М. Салимова // «Ахбори ДДХБСТ». Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. Маҷаллаи илмӣ – назариявӣ. - Хуҷанд, 2015. - № 4 (65).-- С. 22-29.
 120. Салимова, М.М. К вопросу об эффективности налоговых льгот: анализ современной практики [Текст] / М.М. Салимова // Вестник ТГУПБП. – Худжанд: Дабир, 2019. – № 1 (78). – С. 5-17.
 121. Сапрыкина, Т.В. Оценка налогового потенциала региона в условиях экономических санкций [Текст] / Т. В., Сапрыкина., Д. С. Лисицкий // -Фундаментальные исследования. - 2017. - № 8-2. - С. 442-447.
 122. Смирнов, Е.Е. Актуальные проблемы оценки эффективности деятельности налоговых органов / Стратегии бизнеса. Анализ, прогноз, управление. [Текст] // Е. Е. Смирнов // Электронный научно-экономический журнал – 2013. - № 2 (2) – С. 126-129.
 123. Солехзода, А.М. Особенности и перспективы участия Республики Таджикистан в Плане BEPS [Текст] / А.М. Солехзода // Налоговая

- политика и практика. – М.: Экономико-правовой литературы, 2018. – №7 (187). – С. 78-80. ISSN: 2071-525.
124. Солахзода, А.М. Особенности построения системы налогового администрирования в Республике Таджикистан. [Текст] / А.М Солахзода // МОУ ВО «Российской- Таджикский (славянский) университет, Экономические науки. Вестник Алтайскоой академии экономики и права- 2018.- № 7. -С. 153-159.
125. Солахзода, А.М. Развитие концептуальных подходов к оценке эффективности налогового администрирования в Республике Таджикистан [Текст] / А.М Солахзода // Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Экономика Таджикистана. –Душанбе, 2019 - № 1. - С. 71-77.
126. Суглобов, А.Е., Черкасова Ю.И. Анализ налогового потенциала муниципальных образований в целях совершенствования механизма внутрирегионального бюджетного выравнивания [Текст] // Экономический анализ: теория и практика. – 2009.-№5. – С. 8-20. – С.8.
127. Тӯхтаев, Т.М., Исматов, Х. Ҳ. Чанбаҳои назариявӣю методиҳои қидори андозии минтақа: муаммо ва дурнамои татбиқ [Матн] // ТГФЭУ. 2021. №4 (28).
128. Файзуллоева, С.Ҷ., Файзуллоев, К.Ҷ. Ҷабҳаҳои назариявӣи ташаккулиҳои потенсиали андозии минтақа [Матн] // тгфэу. 2022. №2 (31)
129. Филатова, Е.А. Анализ факторов, влияющих на величину налогового потенциала региона / Е.А. Филатова // Вестник экономики, права и социологии. - 2013. - №1. С.112-116.
130. Хузягалиева, Э.Х., Мурзина, Е.А. Налоговый потенциал региона как ключ к обеспечению региональной экономической безопасности [Текст] // Экономика и право. -2016.-№11-1(69). С.33-37. – С.34.

131. Шарифзода, Ғ.М. Ҷанбаҳои назариявии идоракунии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа / Ғ. М. Шарифзода // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – 2021. – №4(89). – С. 103-113.
132. Шемякина, М.С. Генезис категории «налоговый потенциал» [Текст] // Налоги и налогообложение. 2013. № 9. С.689 – 704.
133. Шералиев, Э. Н. Ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва тақмили низоми маъмурикунонии андоз дар шароити муосир [Матн] / Э. Н. Шералиев, С. Халифазода, С. Бахтиер // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №4-1 (43). – С. 283-289.
134. Юткина, Т. Ф. Методология налогообложения / Т. Ф. Юткина // Налоги и финансовое право. – 2011. – № 5. – С. 158-165.

Диссертатсия ва авторефератҳо:

135. Дьякова, Е.Б. Формирование и оценка налогового потенциала региона (на примере Волгоградской области): дис. ... канд. экон. наук / Дьякова Елена Борисовна. – Волгоград, 2002. – 229 с.
136. Жукова, Л.Е. Повышение эффективности деятельности региональных налоговых органов при применении современных информационных технологий (на примере Брянской области): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Л.Е. Жукова. – Москва, 2009. – 30 с.
137. Жукова, Н.А. Сбор налогов как инструмент управления региональной экономикой: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Н. А. Жукова – М.: 2002 -22с.
138. Исмаев, Х.Х. Налоговое регулирование секторов экономики в условиях применения трансфертного ценообразования (на примере Таджикистана) : специальность 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит" : диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Исмаев Хушруз Хасанович. – Душанбе, 2021. – 220 с.

139. Исломов, С.И. Феодальная экономическая система и её отражение в трудах таджикских мыслителей эпохи позднего феодализма: дис. ...д-ра экон. наук: 08.00.02/ С.И.Исломов. – Душанбе, 2000. – 345с.
140. Красницкий, В.А. Налоговая политика в условиях рыночной экономики и Российской Федерации. Автореферат дисс. ... докт. экон. наук. М, 2009.
141. Калинина, О.В. Комплексная методика оценки налогового потенциала региона. Авт. дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук. – Иваново, 2006 г. – 20 с.
142. Крылов, Д.В. Экономическая оценка организации налогового администрирования: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Д.В. Крылов. – Ижевск, 2000. – 27 с.
143. Маъмуров, А.М. Совершенствование налогового администрирования в системе мер регулирования развития экономики региона (на материалах Согдийской области Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.М. Маъмуров. – Худжанд, 2021. – 28 с.
144. Мирпочоев, Д.А. Налоговая политика Республики Таджикистан в условиях перехода к рыночной экономике: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10, 08.00.14 / Д.А. Мирпочоев. – М., 2007. – 189 с.
145. Писаренко, К.В. Налоговое ин бюджетное планирование на региоланлийном уровне: дис. ... канд. экон. наук: 08.0010: / К.В. Писаренко. -Белгород, 2005.-232 с.
146. Рахматов, Б.Б. Фискальный характер налогов в национальной экономике Таджикистана: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10/ Б.Б. Рахматов – Худжанд, 2011. – 133 с.
147. Рощупкина, В.В. Теория и методология комплексной оценки налогового потенциала региона: дис. ... канд. экон. наук / Рощупкина Виолетта Викторовна. – Ставрополь, 2014. – 367 с.
148. Русакова, О.В. Совершенствование налогового администрирования в территориальных налоговых органах: на

- примере Нижегородской области: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / О. В. Русакова. -Москва, 2008.- 24 с.
149. Сабуров, В.Д. Методы и инструменты совершенствования управления региональной системой налогового администрирования (на материалах Согдийской области Республики Таджикистан): дис. ... канд. экон. наук: 05.13.10: / В.Д. Сабуров. –Душанбе, 2018. -177с.
150. Салимова, М.М. Налоговое бремя в условиях переходной экономики (на примере Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 080001 / М.М. Салимова. – Душанбе, 2009. – 22 с.
151. Саранова, С.Н. Развитие налогового потенциала в системе государственной региональной политики: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / С. Н. Саранова. – Волгоград, 2007. – 25 с.
152. Толстая, О.В. Налоговый потенциал региона и его развитие: дисс. на соиск. уч. ст. канд. эк. наук: 08.00.10, Москва 2010, С. 60.
153. Тухтаев, Т.М. Налоговое регулирование социально-экономического развития особых экономических зон России: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05, 08.00.10 / Т.М. Тухтаев. – М., 2006. – С.19.
154. Убайдов, Ф.С. Теневая экономика как угроза экономической безопасности и инструменты ее нейтрализации в условиях переходной экономики (на материалах Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Ф. С. Убайдов. – Душанбе, 2012. – 24 с.
155. Улугходжаева, Х.Р., Основные тенденции формирования налоговой политики Таджикистана в переходный период: теория и практика. Специальность 08.00.01 - экономическая теория: (общая экономическая теория): дисс... на соис. уч. степени доктора экономических наук. – Худжанд: 2014. – 315с.

156. Улугходжаева, Х.Р. Основные тенденции формирования налоговой политики Таджикистана в переходный период: теория и практика: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / Х.Р. Улугходжаева. - Худжанд, 2014. - 297с.
157. Улыбина, Л.В. Формирование налогового потенциала региона и закономерности его развития: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01 Чебоксары, 2006. С. 76-87.
158. Чужмарова, С.И. Методология формирования и реализации налоговой политики в северных регионах России: дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.10/ И.С. Чужмарова. - Екатеринбург 2014. – 429.
159. Шакирова, К. К. Проблемы развития налогового контроля и налоговой политики Кыргызской Республики КК Шакирова //КК Шакирова. Дисс. на соискание ученой степени доктора эк. наук. – 2020. – Т. 8. – №. 10.
160. Шарифзода, Ғ.М. Тақомули идоракунии рушди иқтимоию иқтисодии минтақаҳо (дар маводҳои вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон): дис.... ном... илм. иқтисодӣ: 08.00.03: / Шарифзода Ғ.М. - Худҷанд: 2024. - 171 с.
161. Шогунбеков, М. В. Совершенствование механизма налогово-бюджетной поддержки развития региона (на материалах Согдийской области РТ): дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / М.В. Шогунбеков. – Худжанд: 2018. - 135 с.

V. Захираҳои электронӣ[Маводҳои электронӣ]:

162. Бойко, Н.Н. Опыт иностранных государств в сфере налогового администрирования. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://politika.snauka.ru/2015/04/2862> [санаи мурочиат: 08.10.2020 с].
163. Землянская, И.С., Даудова А.У. Резервы роста доходов регионального бюджета в современных условиях //: электрон. научн. журн. 2020. № 39(125). [электронный ресурс]. URL: <https://sibac.info/journal/student/125/193594>.

164. Кусраева, Д. Э. Оценка налогового потенциала региона / Д. Э. Кусраева // Международный научно-исследовательский журнал. — 2012. — № 01 (1). — С. 16—29. — [электронный ресурс]. URL: <https://research-journal.org/economical/ocenka-nalogovogo-potenciala-region/> (дата обращения: 05.08.2021.).
165. Ильин, А.В. Современная судебная налоговая практика: проблемы правоприменения и направление их решения // Вестник СамГУ. 2006. №8. [электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-sudebnaya-nalogovaya-praktika-problemy-pravoprimeneniya-i-napravlenie-ih-resheniya> (дата обращения: 24.04.2026).
166. Основные направления налоговой политики на 2017 год и плановый период 2018 и 2019 годов. [электронный ресурс]. URL: https://www.minfin.ru/common/upload/library/2016/12/main/ONNP_2017-2019_razmeshchenie.pdf (дата обращения: 12.08.2019).
167. Попов, М. Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке / М. Попов. –М.: Словари и энциклопедии на Академике, 1907 [электронный ресурс]. URL: <https://academic.ru/searchall.php?SWord> (дата обращения: 12.03.2019).
168. Протасова, Н.Н. Налоговый потенциал региона: методические и структурные проблемы оценки. [электронный ресурс]. URL: <http://vectoreconomy.ru/images/publications/2017/10/taxes/Protasova.pdf> (дата обращения: 05.01.2019).
169. Умаров, Х.У. Налоговая система: попиране классических принципов / Х.У. Умаров // Диалог «Таджикистан и мир». [электронный ресурс]. URL: <https://www.dialog.tj/news/professor-kh-umarov-nalogovaya-sistema-popiranie-klassicheskikh-printsipov> (дата обращения: 12.09.2022).

170. Ҳисоботҳои Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иҷрои буҷети давлатӣ барои солҳои 2019 – 2024 [манбаи электронӣ]. URL: <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=budget>.
171. Ҳисоботҳои Раиси Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иҷрои нақшаи воридоти андозҳо барои солҳои 2019 – 2024 [манбаи электронӣ]. <https://www.andoz.tj/>
172. Ҳисоботҳои Раёсати андоз дар вилояти Суғд барои давраи солҳои 2019-2024. (ҳисоботҳои шакли 1.А, 2.А, 3.А, 4.А).
173. <http://majmilli.tj> – сомнаи расмӣ Маҷлиси миллии Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
174. <http://mmk.tj> – сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.
175. <http://www.president.tj> – сомонаи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
176. www.andoz.tj – сомонаи расмӣ Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
177. www.stat.tj – сомонаи расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
178. www.nbt.tj – сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон
179. www.sugdinvest.tj – сомонаи расмӣ Раёсати сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд.

ИНТИШОРОТ АЗ РЀЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М] Бобоев, Ф.М. Ҷанбаҳои институтсионалии омӯзиши вазифаи иҷтимоии андозҳо [Матн] / Ф. М. Бобоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №4-1 (43). – С. 389-400. 1 ҷ.ч.

[2-М] Бобоев, Ф.М. Имтиёзҳо дар андозсупорӣ дар низоми омилҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо: асосҳои назариявӣ [Матн] / Ф. М. Бобоев // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2021. – №2 (263). – С. 91-96. 0,9 ҷ.ч.

[3-М] Бобоев, Ф.М. Оид ба масоили тадқиқи моҳияти иқтисодии андозии минтақа ва усулҳои баҳодиҳии он дар замони муосир [Матн] / Ф.М. Бобоев // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – №S1-4-2(80). – С. 280-284. 0,65 ҷ.ч.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ- амалӣ ба таъб расидаанд:

[4-М] Бобоев, Ф.М. Такмили маъмурикунонии андоз дар самти андозбандии даромадҳои шахсони воқеӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.М. Бобоев // Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Идоракунии захираҳои инсонӣ дар шароти иқтисодиёти рақамӣ», ДИС ДДТТ, Хучанд 2025.-С.285-294. 0,65 ҷ.ч.

[5-М] Бобоев, Ф.М. Нақши маъмурикунонии андоз дар рушди муносибатҳои андозӣ. [Матн] / Бобоев Ф.М. // Конференсияи донишқадавии илмию амалӣ дар мавзӯи «Иқтисодиёти сабз-муҳаррики рушди устувори иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои истифодабарии самараноки захираҳо», ДИС ДДТТ, Хучанд 2025.- С. 98-105. 0,30 ҷ.ч.

[6-М] Бобоев, Ф.М. Афзалиятҳои рақамикунонӣ ва татбиқи технологияҳои иттилоотии муосир дар раванди муносибатҳои андозӣ [Матн] / Ф.М. Бобоев // Конференсияи вилоятӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Роҳҳои ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри рушди

босуботи иқтисодиёти миллӣ ва баландбардории сатҳи некӯахлоқии халқ», ДИС ДДТТ, Хучанд 2024.-С.187-192. 0,31 ҷ.ч.

[7-М] Бобоев, Ф.М. Ҳолати муосири раванди рақамисозии маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ф.М. Бобоев // Конференсияи вилоятии илмию амалӣ таҳти унвони «Роҳҳои ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ ва баландбардории сатҳи некӯахлоқии халқ», ДИС ДДТТ, Хучанд 2024.-С.325-329. 0,30 ҷ.ч.

[8-М] Бобоев, Ф.М. Арзёбӣ ва идоракунии иқтисодии андозии минтақа дар шароити рушди иқтисоди муосир [Матн] / Ф.М. Бобоев // Конференсияи донишқадавии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ҷанбаҳои мухталифи рушди «Иқтисодиёти сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ДИС ДДТТ, Хучанд 2023.- С.136-142. 0,30 ҷ.ч.

[9-М] Бобоев, Ф.М. Таҳлили муқоисавии низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мамӯлики Осиёи Миёна. [Матн] / Ф.М. Бобоев // Конференсияи илмию амалӣ дар мавзӯи «Ҷанбаҳои молиявии тараққиёти иқтисодӣ дар шароити гузариш» (4), ДДХБС, Хучанд 2018.- С. 77-87. 0,65 ҷ.ч.

[10-М] Бобоев, Ф.М. Некоторые вопросы усовершенствования национальной налоговой системы для улучшения предпринимательской среды. [Текст] / Ф.М. Бобоев, Б.Б. Рахматов // Научный журнал «Интернаука». Москва, 2017. С. 32-35. 0,30 п.л.

ЗАМИМАҲО

Замимаи 1. – Вазъи чамъоварии андозҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Сугд дар давраи солҳои 2019 – 2024 (бо ҳазор сомонӣ).

Шаҳру ноҳияҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати рушд (темпи роста) 2023/ 2019, %
Исфара: - нақша;	136000,0	165524,0	182760,0	196749,0	223012,0	163,9%
- иҷро;	129686,6	174033,3	188781,5	202727,8	226033,4	174,2%
- тафовут;	-6313,4	8509,3	6021,5	5978,8	3021,4	-
% иҷро.	95,4	105,1	103,3	103,0	101,4	106,0%
Гулистон: - нақша;	219391,0	270271,0	297384,0	333174,0	317104,0	144,5%
- иҷро;	219891,2	285853,5	322118,8	334769,3	319092,2	145,1%
- тафовут;	500,2	15582,5	24734,8	1595,3	1988,2	-
% иҷро.	100,2	105,8	108,3	100,5	100,6	100,4%
Канибодом: - нақша;	89873,0	105328,0	113782,0	121083,0	138916,0	154,5%
- иҷро;	92442,4	107581,1	113944,2	123931,8	142823,9	154,5%
- тафовут;	2569,4	2253,1	162,2	2848,8	3907,9	-
% иҷро.	102,9	102,1	100,1	102,4	102,8	99,9%
Хучанд: - нақша;	548446,9	657565,0	697881,0	750960,8	871533,0	158,9%
- иҷро;	515372,0	660555,5	714648,4	816968,2	959108,5	186,1%
- тафовут;	-33074,9	12120,4	16767,4	66007,4	87575,5	-
% иҷро.	94,0	100,5	102,4	108,8	110,0	117,0%
Панҷакент: - нақша;	387880,0	591853,0	711900,0	964722,2	1111713,0	286,6%
- иҷро;	407049,8	675665,9	746623,2	972369,0	1119044,5	274,9%
- тафовут;	19169,8	83812,9	34723,2	7646,8	7331,5	-
% иҷро.	104,9	114,2	104,9	100,8	100,7	96,0%
Истаравшан: - нақша;	170565,0	219367,0	250820,0	281759,0	329185,0	192,9%
- иҷро;	175040,9	231487,4	258174,6	302294,8	379177,1	216,6%
- тафовут;	4475,9	12120,4	7354,6	20535,8	49992,1	-
% иҷро.	102,6	105,5	102,9	107,3	115,2	112,2%
Бӯстон: - нақша;	107684,0	130409,0	134433,0	153754,8	178320,0	165,5%
- иҷро;	108815,5	131271,4	144231,2	163130,1	196619,3	180,6%
- тафовут;	1131,5	862,4	9798,2	9375,3	18299,3	-
% иҷро.	101,1	100,7	107,3	106,1	110,3	109,0%
Истиқлол: - нақша;	18611,0	24705,0	26115,0	28924,0	33546,0	180,2%
- иҷро;	18736,7	25185,2	27377,1	29248,2	33706,3	179,8%
- тафовут;	125,7	480,2	1262,1	324,2	160,3	-
% иҷро.	100,7	101,9	104,8	101,1	100,5	99,8%
н. Айни: - нақша;	180314,0	284593,0	330300,0	420158,0	503663,0	279,3%
- иҷро;	193421,2	293310,4	368322,7	421002,8	567508,8	293,4%
- тафовут;	13107,2	8717,4	38022,7	844,8	63845,8	-
% иҷро.	107,3	103,1	111,5	100,2	112,7	105,0%
н. Ашт: - нақша;	51502,0	59710,0	74140,0	80998,0	93483,0	181,5%
- иҷро;	52228,9	63901,5	77159,3	87350,0	98228,8	188,0%
- тафовут;	726,9	4191,5	3019,3	6352,0	4745,8	-
% иҷро.	101,4	107,0	104,1	107,8	105,1	103,6%
н. Деваштич: - нақша;	35231,0	42559,0	51558,0	55791,0	64138,0	182,0%
- иҷро;	35304,9	45452,1	51936,7	57097,6	68360,3	193,6%
- тафовут;	73,9	2893,1	378,7	1306,6	4222,3	-
% иҷро.	100,2	106,8	100,7	102,3	106,6	106,3%
н. Зафаробод: - нақша;	38204,0	41565,0	54550,0	55478,0	66250,0	173,4%
- иҷро;	39015,4	46565,4	55096,5	56392,1	66971,9	171,6%
- тафовут;	811,4	5000,4	546,5	914,1	721,9	-

% ичро.	102,1	112,0	101,0	101,6	101,1	99,0%
н. Мастчоҳ: - нақша;	113669,0	136305,0	152204,0	157800,0	170573,0	150,0%
- ичро;	114159,9	137440,5	152487,5	157839,4	171243,7	150,0%
- тафовут;	490,9	1135,5	283,5	39,4	670,7	-
% ичро.	100,4	100,8	100,2	100	100,4	100%
н. Спитамен: - нақша;	78787,0	99533,0	112727,0	123955,0	142551,0	180,9%
- ичро;	77092,7	105490,0	116918,3	127400,4	146933,7	190,5%
- тафовут;	-1694,3	5957,0	4191,3	3445,4	4382,7	-
% ичро.	97,8	106,0	103,7	102,8	103,1	105,4%
н. Ҷ.Расулов: - нақша;	81370,0	96359,0	98085,0	108992,0	125165,0	153,8%
- ичро;	82815,0	96945,6	99022,0	111685,9	136289,8	164,5%
- тафовут;	1445,1	586,6	937,0	2693,9	11124,8	-
% ичро.	101,8	100,6	101,0	102,5	108,9	106,9%
н.Б.Ғафуров: - нақша;	306777,0	386316,0	429257,0	482000,0	561196,0	182,9%
- ичро;	311121,2	396741,7	451213,2	504775,6	617500,8	198,4%
- тафовут;	4344,2	10425,7	21956,2	22775,6	56304,8	-
% ичро.	101,4	102,7	105,1	104,7	110,0	108,4%
Шаҳристон: - нақша;	11973,0	13951,0	18388,0	20667,0	23678,0	197,7%
- ичро;	12828,6	16085,0	19099,2	22339,4	24150,8	188,2%
- тафовут;	855,6	2134,0	711,2	1672,4	472,8	-
% ичро.	107,1	115,3	103,9	108,1	102,0	95,2%
н. М. Кухӣ: - нақша;	4633,0	5408,0	6480,0	7850,0	9155,0	197,6%
- ичро;	4930,9	5894,1	7373,4	8498,3	12298,5	249,4%
- тафовут;	297,9	486,1	893,4	648,3	3143,5	-
% ичро.	106,4	109,0	113,8	108,3	134,3	126,2%

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [172]

Замимаи 2. – Вазъи воридоти воқеӣ ва бақияи қарзи андоз дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд дар давраи солҳои 2019 – 2024 (бо ҳазор сомонӣ)

Шаҳру ноҳияҳо	2019	2021	2022	2023	2024	Суръати рушд (темп роста) 2023/2019, %
Исфара:						
- воридоти андоз	129686,6	174033,3	188781,5	202727,8	226033,4	174,3%
- бақияи қарзи андоз	9884,2	8734,0	7999,6	7191,2	4584,9	46,3%
- ҳиссаи қарзи андоз %	7,6	5,0	4,2	3,5	2,0	26,3%
Гулистон:						
- воридоти андоз	219891,2	285853,5	322118,8	334769,3	319092,2	145,1%
- бақияи қарзи андоз	535,2	211,7	202,9	200,5	722,2	134,9%
- ҳиссаи қарзи андоз %	0,24	0,07	0,06	0,06	0,22	91,6%
Канибодом:						
- воридоти андоз	92442,4	107581,1	113944,2	123931,8	142823,9	154,5%
- бақияи қарзи андоз	3621,6	2892,1	2630,5	2606,4	2591,0	71,5%
- ҳиссаи қарзи андоз %	3,9	2,6	2,3	2,1	1,8	46,1%
Хучанд:						
- воридоти андоз	515372,0	660555,5	714648,4	816968,2	959108,5	186,1%
- бақияи қарзи андоз	17992,8	9492,4	8468,7	8222,5	7574,0	42,0%
- ҳиссаи қарзи андоз %	3,4	1,4	1,2	1,0	0,7	20,5%
Панҷакент:						
- воридоти андоз	407049,8	675665,9	746623,2	972369,0	1119044,5	274,9%
- бақияи қарзи андоз	7175,0	6473,6	6378,2	5905,7	5228,8	72,8%
- ҳиссаи қарзи андоз %	1,8	0,9	0,8	0,6	0,4	22,2%
Истаравшан:						
- воридоти андоз	175040,9	231487,4	258174,6	302294,8	379177,1	216,6%
- бақияи қарзи андоз	8544,0	8251,9	7869,7	7730,5	7581,4	88,7%

- хиссаи қарзи андоз	4,8	3,5	3,0	2,5	2,0	41,6%
Бўстон:						
- воридоти андоз	108815,5	131271,4	144231,2	163130,1	196619,3	180,6%
- бақияи қарзи андоз	3555,2	1286,4	1042,1	934,3	929,8	26,1%
- хиссаи қарзи андоз %	3,3	0,9	0,7	0,5	0,4	12,1%
Истиклол:						
- воридоти андоз	18736,7	25185,2	27377,1	29248,2	33706,3	179,8%
- бақияи қарзи андоз	762,0	876,4	767,3	739,0	698,5	91,6%
- хиссаи қарзи андоз %	4,0	3,5	2,8	2,5	2,0	50,0%
н. Айни:						
- воридоти андоз	193421,2	293310,4	368322,7	421002,8	567508,8	293,4%
- бақияи қарзи андоз	401,6	276,7	234,5	193,2	179,1	44,5%
- хиссаи қарзи андоз %	0,2	0,09	0,06	0,04	0,03	15,0%
н. Ашт:						
- воридоти андоз	52228,9	63901,5	77159,3	87350,0	98228,8	188,0%
- бақияи қарзи андоз	3086,9	2043,1	1977,9	1904,6	1890,5	61,2%
- хиссаи қарзи андоз %	5,6	3,1	2,5	2,1	1,9	33,9%
н. Деваштич:						
- воридоти андоз	35304,9	45452,1	51936,7	57097,6	68360,3	193,6%
- бақияи қарзи андоз	1205,1	1085,1	1001,5	946,2	858,5	71,2%
- хиссаи қарзи андоз	3,4	2,4	1,9	1,7	1,2	35,3%
н. Зафаробод:						
- воридоти андоз	39015,4	46565,4	55096,5	56392,1	66971,9	171,6%
- бақияи қарзи андоз	9897,6	6905,3	6026,8	7476,5	9725,2	98,2%
- хиссаи қарзи андоз %	25,3	14,8	10,9	13,2	14,5	57,3%
н. Мастчоҳ:						
- воридоти андоз	114159,9	137440,5	152487,5	157839,4	171243,7	150,0%
- бақияи қарзи андоз	9198,4	7223,7	6106,4	5472,0	4438,0	48,2%
- хиссаи қарзи андоз %	8,0	5,2	4,0	3,5	2,6	32,5%
н. Спитамен:						
- воридоти андоз	77092,7	105490,0	116918,3	127400,4	146933,7	190,6%
- бақияи қарзи андоз	3701,7	3332,1	3310,4	3171,0	2695,4	72,8%
- хиссаи қарзи андоз %	4,8	3,1	2,8	2,5	1,8	35,7%
н. Ҷ.Расулов:						
- воридоти андоз	82815,0	96945,6	99022,0	111685,9	136289,8	164,5%
- бақияи қарзи андоз	4426,8	1945,1	1907,0	1757,2	1716,0	38,7%
- хиссаи қарзи андоз %	5,3	2,0	1,9	1,6	1,2	22,6%
н.Б.Ғафуров:						
- воридоти андоз	311121,2	396741,7	451213,2	504775,6	617500,8	198,4%
- бақияи қарзи андоз	4688,9	4114,6	4013,1	3889,0	3860,3	82,3%
- хиссаи қарзи андоз %	1,5	1,0	0,9	0,8	0,6	40,0%
н. Шахристон:						
- воридоти андоз	12828,6	16085,0	19099,2	22339,4	24150,8	188,2%
- бақияи қарзи андоз	1835,1	1178,0	822,7	608,7	455,0	24,8%
- хиссаи қарзи андоз %	14,3	7,3	4,3	2,7	1,8	12,5%
н. К. Мастчоҳ:						
- воридоти андоз	4930,9	5894,1	7373,4	8498,3	12298,5	249,4%
- бақияи қарзи андоз	194,1	187,8	178,7	165,4	1200,5	+6,2 мар.
- хиссаи қарзи андоз %	3,9	3,2	2,4	1,9	9,7	248,7%
Ҳамағӣ дар в.Сугд:						
- воридоти андоз	2913905,7	3871560,3	4342119,3	4936531,6	5712718,1	196,0%
- бақияи қарзи андоз	105354,6	88578,7	81063,8	84896,2	83704,0	79,4%
- хиссаи қарзи андоз %	3,6	2,3	1,8	1,7	1,4	38,9

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти [172]